

АРХИВСКИ ЗАПИСИ
ARCHIVAL NOTES

**ARHIVSKI ZAPISI
ARCHIVAL NOTES
1/2012**

*Redakcija
Editorial Board*

Стеван Радуновић, Срђан Пејовић, Јадранка Селхановић,
др Стјепан Ћосић, др Изет Шаботић, Миладин Милошевић,
Мирјана Каписода, др Ђорђије Борозан, др Божидар Шекуларац,
Велимир Вујачић и Лука Милуновић

*Уређивачки одбор
Editorial Staff*

Стеван Радуновић, Срђан Пејовић, Мирјана Каписода и
Јадранка Селхановић

*Glavni urednik
Editor in Chef
Срђан Пејовић*

*Одговорни уредник
Editorialist
Стеван Радуновић*

*Секретар редакције
Editorial Board Secretary
Мирјана Каписода*

*Лектор
Language Editor
Драгица Ломпар*

Издавач: Државни архив Црне Горе/Publisher: The State Archives of Montenegro
Цетиње, Новице Церовића 2,
тел. 041/ 230-226, фак 041/ 232-670.
e-mail: dacg@t-com.me; e-mail: pejovic.dacg@t-com.me

ДРЖАВНИ АРХИВ ЦРНЕ ГОРЕ

АРХИВСКИ ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА АРХИВСКУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ
ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE REVIEW

Година XIX/2012
Број 1

Цетиње, 2012

SADRŽAJ
TABLE OF CONTENTS

ČLANCI I PRILOZI / ARTICLES AND PAPERS

Božidar ŠEKULARAC

CRNOJEVIĆI IZMEĐU VENECIJE I TURSKE	7
<i>THE CRNOYEVICHIS BETWEEN VENICE AND TURKEY</i>	7

Velimir VUJAČIĆ

SPOMENICA POVODOM PROSLAVE ČETRDESETOGODIŠNJICE VLADAVINE KNJAZA NIKOLE	25
<i>MEDAL AWARDED AT THE CELEBRATION OF FOURTY-YEAR RULE OF PRINCE NICHOLAS</i>	25

Luka MILUNOVIĆ

KONCEPCIJE O RADU PRVOGA DRŽAVNOGA POZORIŠTA U KRALJEVINI CRNOJ GORI	
– dokumenta	57
<i>WORK CONCEPTION FOR THE FIRST STATE THEATRE IN THE KINGDOM OF MONTENEGRO</i>	
– <i>documents</i>	57

Sreten ZEKOVIĆ

DVA SPORNA ŠEDOČANSTVA IZ 1517. I 1591	79
<i>TWO CONTROVERSIAL TESTIMONIES FROM 1517th AND 1591st</i> ...	79

Violeta KRIVOKAPIĆ

NARODNO POZORIŠTE U NIKŠIĆU (1949 - 1965)	91
<i>NATIONAL THEATRE IN NIKSIC (1949 - 1965)</i>	91

Vukota VUKOTIĆ

ODJECI AFERE DRAJFUS U CRNOGORSKOJ ŠTAMPI	113
<i>ECHOES OF THE DREYFUS AFFAIR IN THE MONTENEGRIN PRESS</i>	113

IZ ARHIVSKE TEORIJE I PRAKSE /
FROM THE ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE

Srdan PEJOVIĆ

ISKUSTVA I PRAKSA U SPROVOĐENJU PROGRAMA „ARHIVI U ŠKOLAMA	
– ŠKOLE U ARHIVIMA “	137
<i>EXPERIENCE AND PRACTICE IN IMPLEMENT THE PROGRAM “ARCHIVES AT SCHOOLS</i>	
– <i>SCHOOLS IN ARCHIVES</i> “	137

Mirjana KAPISODA

MANIFESTACIJA „NEDELJA ARHIVA“ 23-27 APRIL, 2012, REALIZOVANI PROGRAM	147
MANIFESTTION „ARCHIVAL WEEK“ 23-27 APRIL, 2012, COMPLETED PROGRAM	147

DOKUMENTI I SJEĆANJA / DOCUMENTS AND MEMORIES

Ana PEJOVIĆ

MINISTARSKA NAREDBA O FORMIRANJU ZASEBNOG STATISTIČKOG ODJELJENJA U OKVIRU MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH DJELA	163
THE MINISTERIAL ORDER ESTABLISHING A SEPARATE STATISTICAL DEPARTMENTS WITHIN THE MINISTRY OF INTERIOR	163

Zorica PLAMENAC-BABIĆ

NEKOLIKO DOKUMENATA O PROBLEMIMA INTEGRISANJA NEPRAVOSLAVNOG STANOVNIŠTVA U OBRAZOVNI SISTEM CRNE GORE	167
SEVERAL DOCUMENTS ON THE PROBLEMS OF INTEGRATION OF NOT -ORTHODOX POPULATION IN THE EDUCATION SYSTEM OF MONTENEGRO	167

PRIKAZI / REVIEWS

Božidar Šekularac "Tragovi Vlaha u Crnoj Gori" Sebeš (Rumunija), 2012 (Kosta Rošu)	175
Bozidar Šekularac "Traces of the Vlachs in Montenegro" Sebash (Romania), 2012 (Kosta Rošu)	175

M. Premović: Župa Budimlja u srednjem vijeku (Vasilj Jovović)	179
M. Premović: Parish of Budimlje in the Middle Ages (Vasilj Jovović)	179

Milica Kostić: Nauka i razvoj nauke u Crnoj Gori kroz vrijeme (Srđan Pejović)	183
Milica Kostić: Science and its development in Montenegro through time (Srđan Pejović)	183

Crna Gora u Prvom balkanskom ratu 1912/1913 – Izložba dokumenata (Milka Mašanović)	187
Montenegro in the First Balkan War 1912/1913 – Exhibition of documents (Milka Mašanović)	187

XVII Arhivski Kongres, Brisbane, Australia 2012. god. – izvještaj (Žana Tassan)	191
XVII International Council on Archives Congress, Brisbane, Australia 2012. – report (Žana Tassan)	191

IN MEMORIAM

Anton Kočović – Filipaj (Ljiljana Bulatović)	197
---	------------

IN MEMORIAM

Danica Bracanović (Predrag Vukić)	201
--	------------

UDK 94(497.16)141

Чланци и прилози

*Akademik Božidar ŠEKULARAC***CRNOJEVIĆI IZMEĐU VENECIJE I TURSKE**

Crnogorska dinastija Crnojevići stupa na političku i istorijsku scenu u Crnoj Gori, upravo u vrijeme kada su Turci već čvrsto zauzeli svoje pozicije osvajanjima na Balkanu. Zapravo, veliki dio Zetske države Balšića i nekoliko gradova u Zeti već je bio u turskim rukama, uključujući i njihovu dotadašnju prijestonicu Skadar. Imajući u vidu da je Mletačka Republika već posjedovala većinu gradova na Crnogorskom primorju i u okolini Skadra, onda nije teško shvatiti u kakvom su položaju bili Crnojevići u nastojanju da se izbore za svoju zemlju i državu. Ovo tim prije što su i srpski despoti voljom njihove odive Jelene i njenog sina Balše III predstavljali važan faktor i bili prepreka na tom putu, pozivajući se na odluku posljednjih zetskih gospodara da im predaju Zetsku državu na upravu.

Međutim, i u takvim teškim okolnostima, mudri gospodari Crnojevići su se prilagođavali stanju u zemlji i novim političkim prilikama, bolje reći, pretenzijama na njihovu zemlju i gradove stranih sila i osvajača. Kad god bi taj pritisak popuštao oni bi uspijevali da u mnogome srede stanje u zemlji, taktizirajući i praveći prisilne ustupke prema jednoj ili drugoj strani koja je u datom trenutku bila nadmoćnija, Venecija ili Turska. Pored političkih manevara, u kojima su prednjačili najpoznatiji Crnojevići – Ivan i sin mu Đurađ, često su bili u obavezi da sklapaju ugovore o pomoći u ratu između ovih moćnih država.

Kada je Crnojevića država gubitkom Primorja i gradova u sjevernoj Albaniji bila svedena, uglavnom na prostor Gornje Zete, đe su se prvi put i pojavili Crnojevići, nastupaju teška vremena da se i ta teritorija održi, što im je i uspijevalo sve do samog kraja XV vijeka, odnosno pada pod tursku vlast.

Od tada se, naravno, mijenja i državno-pravni položaj Crne Gore prema Turskoj.

Stefan II Crnojević (Stefanica) je prvi vladar iz ove dinastije koji je iskoristio pohod sultana Mehmeda II 1454. godine na Srbiju i srpskog despota Đurđa Brankovića, da se oslobodi od despotovih pretenzija na Zetu, a istovremeno da se posveti odbrani od Turaka, koji su primorali despota Đurđa Brankovića da prihvati vazalni položaj Srbije. Stefan II Crnojević to koristi i u potpunosti učvršćuje vlast u Zeti (Crnoj Gori), čime postaje njen jedini gospodar.¹ Istovremeno on uspostavlja dobre odnose i sa hercegom Stefanom Vukčićem Kosačom, dok je sa albanskim knezom Skender-begom Kastriotom bio u srodstvu jer je Marija (Mara), Stefana Crnojevića, bila sestra ovoga albanskog kneza. Time je Stefan II Crnojević donekle uspostavio dobre odnose sa susjedima. Granica između Stefanove države i Osmanskog carstva uspostavljena je na rijekama: Morači i Zeti.

Za to vrijeme, nijedna veća turska vojska nije udarila na Stefanovu Zetu. Sultanovi pohodi bili su usmjereni uglavnom prema srpskoj despotovini, Bosni i Albaniji. U Gornjoj Zeti on je imao manje posjede, koji su bili dovoljni da može vršiti kontrolu nad susjedima Mlečanima i Crnogorcima.² No, kako „Crnogorci tada nijesu imali jaka stožera ni čvrsta sedišta, oko kojega bi se okupljali, a kako su bratstva i plemena zasebno živela“,³ to je slabilo njihovo jedinstvo i mogućnost formiranja čvrstog državnog jezgra i pružanja otpora Turcima i Mlečanima.

Od posebnog značaja za stabilizaciju vlasti Crnojevića, bio je sporazum – ugovor koji je sklopljen na Vranjini u Zeti, 1455. godine, između predstavnika mletačke vlade i Stefana Crnojevića, koji je bio na čelu Zetskog zbora od 51 predstavnika opština i ratničkih družina. Tim sporazumom

¹ Istorijski leksikon, II, Podgorica, 2006, 485.

² Istorija Crne Gore, II/2, Titograd 1970, 283.

³ J. Tomić, Politički odnos Crne Gore prema Turskoj, Glas SKA LXVIII, Beograd 1904, 3.

Stefanica je prihvatio vazalni položaj prema Veneciji, uz obavezu da ratuje za račun Republike, a ova će poštovati prava Zetske mitropolije i da se neće miješati u unutrašnje odnose u Zeti Crnojevića, koji mogu voditi samostalnu unutrašnju politiku.⁴ Ovaj događaj je omogućio da se stvore uslovi za konstituisanje države Crnojevića, Crne Gore, sa mješavinom feudalnih i rodovsko-plemenskih elemenata, nakon burnih događaja koji su uslijedili poslije nestanka Balšića dinastije. Nosioc novih odnosa bili su pronijari, koji su zahtijevali od mletačke vlasti „da zadrže iste običaje koje su imali u vrijeme gospodina Balše“.

To je vrijeme kada se sve više gubi ime Gornja Zeta i dominantno se javlja novi teritorijalno-politički naziv Crna Gora.⁵

Potpisivanje Vranjinskog sporazuma nije ostalo bez odjeka kod Turaka. Slijedili su turski pohodi na oblasti Crnojevića i Mlečana. Subaša Feris-beg je uspio da privuče na tursku stranu nekoliko crnogorskih „družina“ i da ih potčini svojoj vlasti. Stefan Crnojević je, sa svojim sinovima Ivanom i Đurđem, bdio nad svojim posjedima u Donjoj Zeti, neprekidno do ljeta 1460. godine.

Stefan šalje izaslanike na obje strane, Sinjoriji i sultanu, u nastojanju da sredi prilike u svojoj državi, praveći razne ustupke i jednima i drugima. Očigledno je u tome i uspio jer je Zeta (Crna Gora) više godina živjela u relativnom miru.

Okolnosti su se donekle izmijenile nakon 1463. godine, kada se došlo do dugotrajnog rata između Mletačke Republike i Turaka, nakon sukoba u Moreji. Uz saglasnost Mlečana Ivan Crnojević zauzima Medun „ključ obiju Zeta“, čime se Stefan opredjeljuje za dobre odnose sa Republikom do kraja života. Umro je krajem 1464. ili početkom 1465. godine.⁶ Ostavio je iza sebe utemeljenu, obnovljenu, samostalnu državu, sa sopstvenom zastavom, zasnovao dinastiju za čije se vladavine i konstituiše ime Crnogorci.⁷

⁴ S. Ljubić, Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike, X, Zagreb 1891, 67-68.

⁵ Ž. Šćepanović, Cetinje u doba Crnojevića, Monografija Cetinje, Cetinje 1994, 66.

⁶ Istorija Crne Gore, II/2, 284-286.

⁷ Ž. Šćepanović, Cetinje, 66.

Ovde treba istaći da su mletačko-turski ratovi bili onaj odlučujući faktor koji je remetio uobičajeni tok stvari i dovodio do novih događanja u Crnoj Gori, odnosno, koji je uticao na kontinuitet odnosa Crne Gore prema Turskoj. Drugim riječima, svako sukobljavanje i pogoršavanje odnosa sa Turcima dovodilo je do pogoršanja stanja kod turskih podanika na lokalnom nivou, a naročito kod mletačkih podanika, na teritoriji đe su priznavali mletačku vlast.

Međutim, treba imati u vidu da je u to vrijeme na vlasti u Turskoj bio sultan Muhamed II (1451-1481. god.), „mladi, obrazovani i daroviti vladalac“, koji je na početku svoje vladavine bio tolerantan i koji je sa susjedima obnovio stare ugovore.⁸

To najslikovitije potvrđuje jedna povelja Vranjinskom manastiru, pisana „pod Skadrom“, kada je osvojivši Kroju, došao lično s vojskom i opsjedao Skadar, rušeći njegove zidine topovima 1478. godine. Unastojanju da pridobije mjesno stanovništvo, sultan Muhamed II daje povlastice pomenutom manastiru na Vranjini. U povelji na staroslovenskom jeziku, on kaže: „Po milosti od Boga, piše carstvo moje, kako davam prostor, slobodu i vlast manastiru Sv. Nikole u Vranjini i kaluđerima koji u njemu žive. Što god je bilo do sada manastirsko, ili što god je tom manastiru i tijekom kaluđerima dodato i po njihovom zakonu zapisato i ostavljeno: kuće i baštine, ili livade i vinogradi, ili mlini i valjaonice, ili sela i planine, ili gore i vode, ili što god slično tome. Niko da ne smije nekom rabotom tome manastiru dosaditi ili što uzeti tijekom kaluđerima, ni od baša mojih, ni od sandžak-bega, ni kadija, ni subaša, nijedan čovjek, mali ili veliki našega carstva da ne smije učiniti zulum ili štetu koju. Kudije god hoće da mogu hoditi po zemlji carstva mi, i da nitko ne smije da ih ometa, ili da im nešto učini, nego da svuđ mogu slobodno da idu. Ovu im milost i slobodu sultanstvo moje darova, tako da znaju“.⁹

Dakle, sultan ovom poveljom štiti imanja manastirska, kaluđerima daje slobodu kretanja po zemlji carskoj, uz prijetnju da njegovu volju ne

⁸ K. Jireček, *Istorija Srba I*, Beograd 1952, 375; Sultan Muhamed II u dokumentima se redovno zove Mehmed ili Mehemed.

⁹ B. Šekularac, *Dukljansko-zetske povelje*, Titograd, 1987, 115-117.

smije niko prekršiti, ni baša, ni subaša, ni sandžak-beg, ni kadija, nijedan carski čovjek, mali ili veliki.¹⁰

Stefan II Stefanica Crnojević je umro krajem 1464. ili početkom 1465. godine. Njega je naslijedio njegov sin Ivan (1465-1490), koji se u dokumentima tituliše kao „vojvoda“ ili „gospodar zetski“.¹¹ Još na samom početku svoje vladavine Ivan je nastojao da prekine vazalni odnos prema Mletačkoj Republici, da je čak sa svojom vojskom, potpomognut ustanicima Grblja i Paštrovića, napao Kotor. Mlečani su tada, u aprilu 1465. godine, raspisali nagradu onome ko ga ubije. Ipak, u novembru 1466. godine, posredovanjem hercega Stefana, sklopljen je mir, a Ivan dobija titulu vojvode pod mletačkom vrhovnom vlašću, platom od 1.200 dukata godišnje i stolicom u Žablaku.¹² Od tada Ivan učestvuje na strani Venecije u borbama protiv Turaka, što je i bio razlog da njegova država bude izložena turskim napadima. Narednih godine, napadi su bili toliko žestoki da je rumelijski begler-beg zauzeo i Ivanovu prijestonicu Žabljak, u julu 1478. godine.

Crnojević je još 1471. godine bio prinuđen da prizna sultanovu vrhovnu vlast, uz obavezu plaćanja harača, u iznosu od 700 dukata. Time on postaje dvostruku vazal, ispunjavajući obaveze i prema Sinjoriji i prema sultanu. Pošto su ga Mlečani davanjem povlastica, plemićke titule i grba 1473. godine i obećavši mu svaku pomoć, vezali za sebe, Ivan prestaje da plaća danak sultanu.

U borbama koje su slijedile, naročito oko Skadra, između Mletaka i Turaka, Ivan se opredijelio za Mletke, i u tim borbama imao značajnih uspjeha. Čak je poslao i tri hiljade vojnika u pomoć hercegu Vlatku, protiv Turaka. Svjestan opasnosti, istovremeno je pripremao sebi odstupnicu i

¹⁰ Baša - starješina, poglavar, prvak, odličnik; subaša – nadzornik imanja, onaj koji ubira aginske prihode, gradski nadzornik; kadija – šerijatski sudija. Tur. Kadi = suditi; sandžak-beg – namjesnik Sandžaka. Sandžak – oblast u Turskoj carevini; beg – plemić, plemićka titula. Kao titula dodaje se muslimanskom imenu iz poštovanja. Gospodin, gospodar, odličnik. (A Škaljić, Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku, Sarajevo, 1979, 122, 572, 378, 548 i 129).

¹¹ F. Miklosich, Die serbischen Dynastien Crnojević, Wien, 1886, 112.

¹² K. Jireček, Istorija Srba I, 401.

počeo da gradi utvrđenje na Obodu (Riječki Grad), koji je pripremao za novo sjedište svoje države, jer mu je bilo jasno da se u Žabljaku ne može dugo održati.

Tako je i bilo, jer već krajem 1477. godine pokrenuta je nova turska ofanziva na Zetu. Snage sultana Muhameda II u tim napadima nanose velike gubitke crnogorskoj vojsci i bez većeg otpora u julu 1478. godine predata je prijestonica Žabljak.

Poslije višegodišnjeg ratovanja za Skadar, Mlečani su morali predati grad i potpisati mirovni ugovor, veoma nepovoljan za njih. U tom ugovoru Ivan Crnojević nije ni spomenut, čime je njegovo stanje postalo još teže jer su ga smatrali odmetnutim sultanovim haračarom, te da se sultan sa njim neće miriti ni pod kakvim uslovima. Turske snage su već bile utvrđene u Podgorici 1479. godine, odakle napadaju Ivanove zemlje, nanose teške gubitke njegovoj vojsci. U takvim okolnostima, ne mogavši se oduprijeti turskoj vojsci, on je prisiljen da napusti zemlju i sklanja se u Italiju, čime Crna Gora privremeno potpada pod tursku vlast. U samoj Podgorici je već bila uspostavljena turska vlast, sa kadijom i subašama u više mjesta.¹³

O svom izgnanstvu Ivan slikovito govori u svojoj povelji Cetinjskom manastiru, od 4. januara 1485. godine. Priznajući svoju krivicu i grijehove, on kaže da „bih izgnan iz moga otačestva izmailjskim carem sultanom Mehmedom, koji mnoga carstva uze, mnoge careve pobijedi i niko mu se ne mogaše suprotstaviti. Pošto dođoh u zemlju Italiju, nađoh...”¹⁴

Turci su odmah uspostavili svoju vlast u zaposjednutim teritorijama, mada su zabilježeni i sukobi između subaše i Crnogoraca, Ivanovih podanika koji su pružali otpor novim gospodarima. Međutim, više crnogorskih plemena prihvata tursku vlast, kao što su: Mrkojevići, Crmničani, Paštrovići, Grbljani i okolina Budve, koji su bili ogorčeni na Mlečane, jer su mnogo trpjeli zbog podrške gospodaru Ivanu Crnojeviću.

Iako su Mlečani, predajući Skadar Turcima i pregovorima 1480. godine sa sultanom Mehmedom II, označili Bojanu kao granicu skadarskog distrikta, Turci su se već nalazili u crnogorskoj Krajini i duž obala Skadarskog

¹³ Ž. Šćepanović, Cetinje, 66-67.

¹⁴ Sazdanje Cetinja, Izvori i legende, Titograd 1984, 61.

jezera. Da zaposjedne ove krajeve turski sandžak-beg je koristio činjenicu da su ove teritorije za vrijeme opsade Skadra bile dio skadarskog distrikta.¹⁵

Smrt Muhameda (Mehmeda) II, 03. maja 1482. godine i kratkotrajna borba njegovih sinova oko prijestola, bili su signal Zapadu da povjeruje u mogućnost protjerivanja Turaka sa Balkana. U tom cilju oni vraćaju izbjegle stanovnike sa osvojenih teritorija u njihove državice. U tom previranju i Ivan Crnojević se vraća u Crnu Goru, obnovi svoju vlast, pošto su Turci bili na drugim stranama, mada mu Mlečani ovaj put nijesu pružili nikakvu pomoć.¹⁶

Ivan je u sadejstvu sa Arbanasima, sinom skender-bega Kastriota, uspio da potisne Turke sa svoje teritorije do septembra 1481. godine i u potpunosti uspostavi upravu u svojoj državi Crnoj Gori. U narednom kratkom periodu Turci su ostavili na miru Ivana jer su bili zauzeti zbivanjima u Hercegovini i na Primorju, zauzevši posljednje ostatke oblasti hercega Vlatka, Risan i Herceg Novi (1482) i time postadoše neposredni susjedi Crnojevićima.

Na osnovu sultanovih pisama i ugovora između Mlečana i Turaka od 1479. godine može se zaključiti da oni nijesu računali na Ivana Crnojevića pošto ga uopšte ne pominju u njemu, a ni njegove zemlje. Otuda je izostala i mletačka pomoć za njegov povratak u Crnu Goru.

Kako se nije mogao nadati pomoći od Mletaka, a stanje u Osmanskom carstvu se razjasnilo jer je na vlast došao sin Muhameda II, Bajazid II, 12. januara 1482. godine, jer Mlečani požuriše da sa novim sultanom obnove ugovor, Ivanu nije preostalo ništa drugo nego da se približi novom sultanu, da mu obeća vjernost, prizna njegovu vrhovnu vlast i obaveže se na harač koji je plaćao Porti za vrijeme Mehmeda II, u iznosu od 700 dukata. Dakle, Ivan upravlja Crnom Gorom pod sultanovom zaštitom, kao vazal kome više nije bilo mletačko posredovanje, čime ugovor iz 1479. godine ponovo ostaje na snazi.¹⁷

¹⁵ Istorija Crne Gore, II/2, 318-319.

¹⁶ M. Makušev, Istorijski spomenici južnih Slovena i okolnih naroda, II, Beograd 1882, 105 (Monumenta Historica Slavorum Meridionalium, Vol. 2, Glasnik SUD, II, knj. 4)

¹⁷ J. Tomić, Crnojevići i Crna Gora od 1479. do 1528. godine, Glas SKA LVIII, Beograd 1900, 168-175.

To potvrđuje podatak da Mlečani Ivana nazivaju sultanovim „subdito et flambulario“ (zastavnik). Od sredine 1482. godine nema nikakvih napada na Crnu Goru, a Mlečani se za kontakte sa Ivanom redovno obraćaju sultanu naročito kada bi se žalili na njegove postupke, uz molbu da sultan obuzda svoga „sandžak-bega i vojvodu“.¹⁸ Vjerovatno od tada i datira naziv Ivan-beg, koji je ostao u narodu trajno korišćen, kao titula ovog crnogorskog vladara.

Uživajući sultanovo pokroviteljstvo, Ivan je odlučivao samostalno o svim unutrašnjim pitanjima, potpisujući se titulom „Ivan Crnojević, gospodar zetski“.¹⁹ Svoj dvor je povukao na Obod (Riječki grad) đe mu je bila kancelarija, crkveno sjedište, vlastela, kneževi, odakle mu je Nikola Štiljanović obavljao diplomatske misije.²⁰

Da bi svoju odanost sultanu potvrdio i da bi garantovao da će poštovati potpisani ugovor, zetski gospodar je poslao u Carigrad svoga najmlađeg sina Stanišu 1485. godine.²¹

Staniša ubrzo, kao i ranije njegov ujak Đurađ Kastriot, primi islam, dobivši ime Skender-beg.²²

Ivan je iskoristio period mira i dobrih odnosa sa Portom te izradi dvor i manastir Sv. Bogorodice za sjedište Mitropolije na Cetinju (1485), koje ubrzo postade državni, administrativni i crkveni centar Crne Gore. Tako se u jednoj njegovoj presudi iz 1489. godine izričito kaže da je pisana „u dvoru na Cetinje“.²³

S druge strane, Ivan je koristio postojeće stanje zaposijedajući svoje nekadašnje posjede na Crnogorskom primorju, u Grblju i Paštrovićima. Čak je zatvorio Mlečanima i prolaz za trgovinu do nekih njihovih sela, pustošeći vinograde i voćnjake (1489), na što ovi podigoše tužbu protiv njega kod sultana. Ovaj izda naredbu da Ivan mora nadoknaditi učinjenu štetu.

¹⁸ Istorija Crne Gore, II/2, 324-325.

¹⁹ B. Šekularac, Tragovi prošlosti Crne Gore, Cetinje, 1994, 218.

²⁰ Istorija Crne Gore II/2, 326.

²¹ Lj. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi III, Beograd 1905, 51, br. 4956 („Godine 1485. pođe Staniša Ivanović na Portu cara sultana Bajazita“, Zapis na knjizi u manastiru Piperska ćelija).

²² K. Jireček, Istorija Srba I, 402.

²³ B. Šekularac, Dukljansko-zetske povelje, 207.

Svjestan situacije u kojoj je bio, a da bi bar donekle popravio odnose sa Venecijom, Ivan ženi svog najstarijeg sina i prijestolonasljednika Đurađa, uz sultanovu saglasnost, sa Jelisavetom, ćerkom mletačkog plemića Antonia Erica.²⁴

Mada postoji više nepobitnih dokaza da je posljednjih godina svoje vladavine Ivan priznavao tursku vlast, u prilog toj činjenici ide i jedan zapis iz 1486. godine, na knjizi pisanoj u njegovoj kancelariji, rukom pisara Nikole Kosijera „U danima i u carstvu veoma silnog i preuzvišenog izmailskog cara sultana Bajazita...“, a „molenijem mudrog logofeta Božidara Grka“.²⁵

Dijak Nikola je pisao još jednu knjigu 1488. godine (Psaltir sa Časlavcem) „u danima trekletog cara Pajazita“.²⁶ Dakle, riječ je o sultanu Bajazitu II (1481-1512), kojemu se podčinio zetski gospodar sredinom 1482. godine, obavezujući se da plaća godišnje dadžbine, ali se i tituliše kao „sandžak-beg i vojvoda“.²⁷

Ivan Crnojević, kao mudar čovjek i racionalan vladar, svjestan svojih moći, prihvatio je prijateljstvo sa Turcima kao potrebu, da bi se makar i kao turski vlastelin posvetio sređivanju unutrašnjih prilika u svojoj državi, stabilizovao crkvene prilike i rascistio odnose sa svojim nekadašnjim prijateljima Mlečanima.²⁸

Novo prijateljstvo sa Mlečanima je uspostavljeno Ivanovim pismom kojim od Sinjorije traži dopuštenje da njegovo poslanstvo može povesti Jelisavetu, kćer mletačkog vlastelina Antonia Erica, za ženu prvorodenom sinu Đurđu.²⁹ Senat mletački pristade, uz obavezu da ovaj ispuni sva, ranije data obećanja, oko naknade učinjene štete i da sa svima njihovim podanicima živi u miru.

Zetski gospodar je, preko svojih izaslanika, obećao ispunjenje obaveza pa su Mlečani odobrili njegovim ljudima da povedu Jelisavetu u Crnu Goru, te u pismu Ivanu od 12. jula 1490. godine ističu nadu, da će

²⁴ K. Jireček, *Istorija Srba* I, 403.

²⁵ B. Šekularac, *Tragovi prošlosti Crne Gore*, 329-331.

²⁶ B. Šekularac, *Tragovi prošlosti*, 331.

²⁷ *Istorija srpskog naroda* II, Beograd 1982, 416-419.

²⁸ J. Tomić, *Crnojevići i Crna Gora*, 181.

²⁹ *Senato secreto, Deliberazioni, Reg. XXXIV, f. 68.V.*

orođavanjem sa mletačkom vlastelom, poželjeti da ispoštuje dogovoreno i obećano. Ipak, ovaj čin prijateljstva sa Mlečanima nije poremetio odnose između Ivana i Turaka, jer je on snahu tražio tek poslije dopuštenja Porte.³⁰

Crnogorsko poslanstvo nije dugo ostalo u Veneciji, o čemu svjedoči odluka mletačkog Senata od 23. jula 1490. godine, pošto je upravo u vrijeme Jelisavetinog puta za Kotor i Crnu Goru umro njen svekar Ivan Crnojević.³¹

Prema informacijama, koje o Ivanovoj smrti daje kotorski knez i providur, 4. jula 1490. godine sahrana je obavljena u crkvi sv. Gospe na Cetinju, a svadba obavljena u velikoj žalosti i neizvjesnosti kakav će stav zauzeti Porta prema njegovom nasljedniku. A naslijedio ga je u julu iste godine najstariji sin Đurađ (1490 – 1496).³²

Stupanjem na crnogorski prijesto gospodar Đurađ Crnojević u početku vladavine nije imao problema od strane Porte. Istovremeno Mlečani su se radovali vojvodinom stupanju na prijesto Crne Gore uvjereni da će on štititi interese Republike. Kako saopštavaju turski izvori Mlečani su mu oprostili sve uvrede pošto je izrazio dobru volju za očuvanje mira i granica Republike. S druge strane, i sultan se složio sa ličnošću Đurđa Crnojevića. Ubrzo zatim crnogorski gospodar odbija mletačke zahtjeve za vraćanje zaposjednutih zemalja od Ivana, pozivajući se na samog sultana. U avgustu 1493. godine kotorski knez se žali Sinjoriji na Đurđa i njegovu „drskost i lakomislenost“, te da on i Đurđevi Crnogorci i dalje grade kuće u Grblju. On sam je stekao nekoliko posjeda u Budvi i okolini.³³

Upravo, Đurđeva stalna težnja da uveća svoja imanja i prihode dovela ga je u sukob s Mlečanima. Naročito u vremenu kada počne graditi kuće i naseljavati Crnogorce na zemlji koju su oni držali za svoju, zbog čega je došlo i do oružanog sukoba. Ipak, nakon pisma koje je Senat uputio kotorskom providuru, 18. septembra 1493. godine sukobi su obustavljeni i odnosi donekle popravljeni.³⁴

³⁰ J. Tomić, Crnojevići i Crna Gora, 195-197.

³¹ J. Tomić, Crnojevići i Crna Gora, 199.

³² Istorija Crne Gore, II/2, 336.

³³ Istorija Crne Gore, II/2, 336-337.

³⁴ Đ. Batrićević, Crnojevići i Crna Gora, Podgorica 2002, 139.

Ђurađ je, prve dvije godine svoje vladavine postigao da živi u miru s Turcima, što govori o tome da je on ispunjavao sve obaveze koje je potpisao njegov otac Ivan. Doprinos tome miru, svakako je davala i Sinjorija koja je posredovala kod Porte. Sultan je bio zadovoljan držanjem crnogorskog gospodara, pa je potvrdio sva ona prava koja su bila data Ivanu. Svjestan svoje nemoći i stanja u kome su se nalazile balkanske državnice u odnosu na Turke, Ђurađ se posvetio rješavanju unutrašnjih problema, kao što su imovinska pitanja, odnos među plemenima, pitanje crkve, prosvjećivanje naroda i sl.³⁵

Međutim, sve je to bilo kratkog vijeka. Ђurđev položaj je uskoro postao težak jer su Turci s nepovjerenjem gledali na njegovu vezu s mladim francuskim kraljem Karlom VIII, koji je imao plan da preko balkanskih zemalja sruši tursku vlast, i zbog veze s njegovim ujakom Konstantinom Arijanitom, regentom monteratske grofovije. Čak je i njegov brat Stefan III podigao tužbu Porti protiv njega, gonjen pretenzijama za dolazak na crnogorski prijesto.

Međutim, najopasniji protivnik Ђurđu je bio skadarski sandžak-beg Feris, čiji je cilj bio da državu Crnu Goru pripoji Osmanskom carstvu.

Sve ove okolnosti su učinile da, njegov brat Stefan, 27. decembra 1496. godine dolazi iz Carigrada u Crnu Goru i saopštava mu „U ime sultana da ide na Portu, ili u roku od tri dana napusti Crnu Goru“.

Ђurađ je bez ikakvog protivljenja napustio sa porodicom Crnu Goru i preko Budve otišao u Veneciju.³⁶

Njegovim odlaskom iz Crne Gore Turska i Venecija vode živu diplomatsku aktivnost oko Ђurđevih teritorija, makar i vazalne države, u nastojanju da što više prigrabe za sebe od te države. Venecija je bila spremna da pomogne Ђurđu da se vrati u domovinu, pa su preduzeli mjere kod Porte da to i ostvare, jer su željeli time da od Crnojevića dobiju za sebe što više posjeda. Čak su u te svrhe uputili u Skadar svoga pregovarača Alviza Sagudino, kod skadarskog sandžak-bega. Međutim, svi prijedlozi Sagudina su odbačeni, jer su Turci smatrali da sve Ђurđeve zemlje pripadaju sultanu.

³⁵ Istorijski leksikon, II, 448.

³⁶ Marino Sanuto, I Diarii, t. 1, 421 (Marino Sanudo, brani tratti dei Diarii, Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, V, 1859, 3-4).

U tom diplomatskom nadmudrivanju Venecija je radila na dizanju Crnogoraca protiv Turaka. Sam Đurađ je smišljao kako da pobjegne iz Venecije i dokopa se svoje zemlje. Ta mu se prilika ukazala kada je počeo tursko-mletački rat. On je u junu 1499. godine ponudio Mlečanima da otputuje u Kotor i digne Crnogorce na ustanak.³⁷

S druge strane, Crnogorci, naročito Grbljani, pokazашe spremnost da prime nazad gospodara, pa preko kotorskog providura uputiše takav zahtjev Veneciji uz pravljenje raznih ustupaka koji su u suštini predstavljali stupanje Crne Gore u novi vazalni odnos. No, i pored toga, Mlečani su bili nepovjerljivi prema Đurđu, jer je Đurađ preko svojih ljudi održavao tajne veze sa skadarskim sandžak-begom. Mletačka vlada se oglušila o Đurđeve zahtjeve za povratak u Crnu Goru, čak i uz prijetnju „da ne traži zlo“. Znajući za nepodnošljiv Đurđev položaj u Veneciji skadarski sandžak-beg Feris, preko svojih ljudi, vješto utiče na Đurđa raznim obećanjima. Đurađ je vjerovao Turcima u nadi da će opet biti gospodar vazalne države Crne Gore.

Početkom oktobra 1499. godine, u Kotoru je uhapšen Radič Mudreša, Đurđev povjerenik i posrednik za vezu sa skadarskim sandžak-begom, i sproveden u Veneciju.

No, Đurađ je već bio u Milanu kod svog ujaka Konstantina Arijanita, đe svjestan svoga položaja piše oprostajno pismo porodici. Iz Milana on se, preko Monferata i Ankone brodom vraća u Crnu Goru preko luke Trašte.

Ovamo ga je s pažnjom primio sandžak-beg Feris u Skadru, obrativši se sultanu za njegovu milost da ponovo postane vazal Crne Gore.

Sve ovo je bilo težak udarac za Veneciju i njene interese u Crnoj Gori zbog čega su pokušavali da preko svojih emisara privuku Đurđa za sebe, obećavši punu milost za njegovu porodicu u Veneciji. No, Mlečanin Paskvaliga nije bio u prilici da razgovara sa Đurđem jer je on već 17. marta 1500. godine stigao u Carigrad. Sultan ga je primio, ali je na molbu da mu vrati državu ovaj odgovorio da prvo dovede svoju porodicu. Od svega što je od sultana dobio bio je jedan timar u Anadoliji, ono što je crnogorski vladar najmanje očekivao.

³⁷ Marino Sanuto, I Diarii, t. 2, 875, 900.

Ovakav razvoj događaja teško je pao Crnogorcima jer su u njega polagali velike nade. Postepeno se kidaju veze sa Mlecima, a Turci sve čine da ih što više odvoje od njih. Uz to nastoje da mletačke podanike i druge Crnogorce obećanjima pridobiju na što lakši način. U tom smutnom vremenu dolazi do podjela i kod samih Crnogoraca, te zavisno od položaja i pritisaka sa strane, pristajali su uz jedne ili druge.³⁸

Rezultat svega bio je da su Đurđeve zemlje popisane kao hasa-zemlje, a popisivanje Crne Gore bilo je naređeno sultanovim fermanom 1497. godine, što je potvrđeno i u defteru iz 1523. godine. No, i pored svega toga što je Crna Gora bila pod nadzorom skadarskog sandžak-bega, jasno je, a to potvrđuju i drugi izvori, da je u to vrijeme bila posebna oblast. To se vidi i po tome što je Crna Gora posebno popisana i što nije uvedena u Skadarski defter 1497. godine.³⁹

Poslije Đurđevog odlaska u Veneciju 1496. godine, njegov brat Stefan III Crnojević tražio je od Porte da ga prihvati kao vladara umjesto Đurđa, sa kojim se sukobio 1496. godine i odao njegove planove sultanu. Uzaludna su bila očekivanja Stefanova da će postati gospodar Crne Gore. Turci su ga trpjeli, nominalno mu dali vlast, ali su oni bili pravi gospodari. Ubrzo je pao u nemilost i bio zatvoren u Skadru 1499. godine, čime je potpuno izbrisan i posljednji trag samostalnosti Crne Gore. Ona je pripojena Skadarskom sandžakatu 1499. godine.⁴⁰ Dakle, i za vrijeme ovoga dvogodišnjeg provizorijuma sa Stefanom III Crnojevićem, Crna Gora je bila pod nadzorom skadarskog sandžak-bega.

Nadzor nad zemljom, u sandžak-begovo ime, vršio je subaša, čije je sjedište od 1499-1511. godine bilo na Žabljaku. U to vrijeme (1499–1514) crnogorski narod je zastupao pred turskim vlastima „Vojvoda di Montenegro“, a pominju se, Sinan 1500, a od 1503. Aleksa Božidarević, koji se imenuje i kao knez čije su zemlje 1523. godine upisane na Vukasa Radoševa.⁴¹

³⁸ Gl. Stanojević, Crna Gora i Crnogorsko primorje u vrijeme mletačko-turskog rata 1499-1502. godine, Istorijski zapisi, god XVI, knj. 20, sv. 1, Titograd 1963, 40-48.

³⁹ B. Đurđev, Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku, Sarajevo 1953, 30.

⁴⁰ Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb MCMLIII, 508.

⁴¹ B. Đurđev, Turska vlast 31-33.

Zabilježeni su i pokušaji crnogorskih glavara da od Mletačke Republike dobiju pomoć i da ih primi u svoje podanstvo. Jedna takva molba Crnogoraca stigla je u Savjet maja 1501. godine kojom „traže za svoga gospodara gospodina Solomona, sina gospodina Đurđa Crnojevića i majku rečenog Solomona i zajedno s njim gospodina Nikolu Mema, našega podesta u Budvi, za providura u rečenom mjestu Crna Gora“. Osim toga od Sinjorije je tražena i vojna pomoć. Venecija je prihvatila molbu primila Crnu Goru u podanstvo i riješila da uputi traženu pomoć za odbranu zemlje, ali je odložila odluku o upućivanju Solomona sa majkom u Crnu Goru.⁴² No, ovaj očajnički pokušaj Crnogoraca je propao, jer je Venecija, prije svega vodila računa o svojim interesima.

Turske vlasti su u pograničnim oblastima sa Mlečanima vodili vještu politiku pridobijanjaja domaćeg stanovništva, o čemu govori i veliki broj muselema, odnosno vojvoda i knezova. Isto tako, crkvena imovina je ostala uglavnom netaknuta.⁴³ Vojvoda, kao predstavnik turske vlasti, birao se poslije 1499. godine na zboru kao opšte crnogorskom organu vlasti, te sa plemenskim glavarima predstavlja Crnu Goru i njene interese pred Turcima, odnosno pred sandžakom.

Medjutim, prema mletačkim izvorima ovaj zbor plemena prerasta u opšte plemenski organ vlasti i da „Turaka praktično nema u Crnoj Gori“.⁴⁴

Dakle, na tursku vrhovnu vlast nad Crnom Gorom ne može se gledati kao nešto apsolutno, jer uz tursku vrhovnu vlast postoje i unutrašnji samoupravni organi po kojima se upravlja kao po svom običajnom pravu. Sami glavari priznaju tursku vlast i prema njoj se odnose lojalno i korisnički. Uživali su istovremeno velike privilegije pod turskom vrhovnom vlašću. Plaćanje utvrđenog danka predstavljao je samo dokaz potčinjenosti, a ne vlasti. Tome u prilog ide i činjenica da je svaki Crnogorac bio vlasnik svoje

⁴² G. Stanojević, Crna Gora i Crnogorsko primorje u vrijeme mletačko-turskog rata, 41.

⁴³ Prema B. Đurđevu, *müsselem* = oslobođen od svih poreza i dadžbina; B. Nedeljković, Status Crne Gore u XVI i XVII veku, Istorijski zapisi, sv. 2, Titograd 1959, 516.

⁴⁴ B. Nedeljković, n. Dj. 519.

imovine, porodične, seoske, knežinske i kolektivne svojine. Na teritoriji Crne Gore nije bilo turskih vojnih posada osim u Žabljaku i na Rijeci Crnojevića.⁴⁵ Dakle, može se govoriti o nekoj vrsti nadgledane autonomije.

Nakon poraza Venecije u ratu sa Turcima (1499–1502), uprkos kraju crnogorskim nadanjima da obnove svoju dinastiju Crnojevića, otpor naroda nije prestajao, što je natjeralo Portu da se posebno pozabavi pitanjem Crne Gore. Stoga je sultan Crnu Goru administrativno, 1513. godine, izdvojio u zasebni sandžak i postavio za sandžak-bega Crne Gore Skender-bega Crnojevića, najmlađeg Ivanovog sina Stanišu, koji je u Turskoj živio od 1485. godine.⁴⁶

Staniša – Skender-beg Crnojević došao je na upravu Crne Gore kao legitimni nasljednik svojih predaka, ali kao sultanov čovjek, odnosno kao mješavina vladara i muhamedanskog velikaša. Time je Crna Gora odvojena od Skadra sa novim sjedištem u Žabljaku.⁴⁷

Skender-beg Crnojević se, u duhu srednjovjekovnih povelja, potpisivao za svoje uprave kao: “Gospodar Skender-beg Crnojević, sandžak crnogorski i primorski i sve dukljanske zemlje gospodar”,⁴⁸ čime jasno daje do znanja kojim zemljama upravlja. Međutim, u kotorskim notarskim knjigama, u dokumentu od 18. VI 1520. godine, on se tituliše kao „uzvišeni gospodin Skender-beg, sandžak Crne Gore, de se po naređenju kotorskog providura rešava jedan sudski spor”.⁴⁹

Skender-beg je, inače bio u srodstvu sa kotorskim plemićkim porodicama Buća i Drago, jer su dvije njegove sestre bile udate u Kotoru. Preko Kotora je i uspostavljeno njegovo prijateljstvo sa Mlečanima.⁵⁰

⁴⁵ G. Stanojević, *Iz istorije Crne Gore u XVI i XVII vijeku*, Istorijski zapisi II, Titograd 1959, 417.

⁴⁶ G. Stanojević, *Cetinje i njegovo područje (XVI do XVIII vijeka)*, Monografija Cetinje, Cetinje 1994, 77.

⁴⁷ K. Jireček, *Istorija Srba I*, 405.

⁴⁸ F. Miklosich, *Die Serischen Dynasten Crnojević, ein Beitrag zur Geschichte von Montenegro*, Wien 1886, 425.

⁴⁹ S(tjepčević) – K(ovijanić), *Jedan podatak o Skender-begu Crnojeviću*, Istorijski zapisi I, 1953, 277.

⁵⁰ K. Jireček, *Istorija Srba I*, 405.

Sličnu Skender-begovu titulu nalazimo i u jednoj povelji Vranjinskom manastiru iz 1527. godine, *đe je on „Skender-beg Crnojević sandžak crnogorski“*, ali ispred njegove titule, na početku, stoji odrednica: *„Pri care sultan Sulejmane“*,⁵¹ što jasno govori o statusu Crne Gore i dvojnoj upravi, odnosno vrhovnoj vlasti sultanovoj.

Dolaskom Skender-bega Crnojevića na upravu Crne Gore ukinute su feudalne dažbine i uvedena filurija za sve kuće i baštine i napravljen popisni defter. Zloupotrebama i nasiljem on je izazvao nezadovoljstvo u Crnoj Gori koje je dovelo do oružanog otpora 1519. godine. Za odmazdu četiri sandžak bega sa 15000 ljudi upadaju u zemlju da kazne Crnogorce za neposlušnost Skender-begu, a time i sultanu, sa ciljem da uguše pobunu. Početkom 1520. godine došlo je do svirepog obračuna sa Crnogorcima, kada je zapaljeno pet sela i ubijeno mnogo ljudi *„da se ukrote oni koji neće da ostanu pod sultanovom vlašću“*. Ovaj događaj je predstavljao pravi razur Crne Gore, koji je najavio novo viševjekovno stvaranje crnogorske istorije.

Istovremeno, ovaj događaj i uništenje ljudi i imovine rezultirao je da nastane defter 1521. godine, pisan radi prikupljanja glavarine. U njemu su popisana poimenično domaćinstva i baštine, što se smatra i prvim svojevrsnim popisom crnogorskog stanovništva.⁵²

Narednih godina Skender-beg pokušava da sredi odnose sa Venecijom, a da istovremeno štiti svoje interese i interese Turske. U rješavanju tih odnosa najmanje su bili zastupljeni interesi Crnogoraca. S druge strane, Mlečani su uzimali Crnogorce, koji su bježali na mletačku teritoriju, na galije, a s druge strane, stalne su bile najezde i pohare neposlušne Crne Gore od sultanovih ljudi. Skender-begovo nasilje i gramzivost nijesu imali granica. On se 1523. godine više puta obraća duždu i Sinjoriji žaleći se da se Mlečani ne pridržavaju mira sklopljenog sa sultanom, pozivajući se istovremeno na tradicionalno prijateljstvo Crnojevića i Venecije. On se žali da oni time nanose veliku štetu carevim interesima.⁵³

⁵¹ I. Jastrebov, *Prepis hrisovulja na Cetinju o manastiru Sv. Nikole na Vranjini*. Glasnik SUD, XLVII, Beograd 1870, 229.

⁵² G. Stanojević, *Cetinje i njegovo područje*, 77-78; B. Đurđev, *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender-bega Crnojevića*, sv. 2, Sarajevo 1973, 48-49.

⁵³ B. Šekularac, *Dukljansko-crnogorski istorijski obzori*, Cetinje 2000, 54-55.

Dovođenjem Skender-bega Crnojevića na upravu Crnom Gorom, kojoj je bila data autonomija, sultan je računao da će on kao, sin Ivana Crnojevića, imati veliki uticaj u Crnoj Gori, te da će kao sultanov poislamljeni podanik, postepenim uvođenjem islama potčiniti Crnu Goru. A prvi znaci islamizacije su već bili prisutni, jer se na jednoj povelji Skender-bega Vranjinskom manastiru pominje i svjedok Skender Žarina, knez koji je bio njegov izaslanik u Veneciji 1523. godine. Među svjedocima su bili i: Mehmed Plavnica, Mustafa Dragoman, Žaver Žabljak i četvorica Crnogoraca. Ovaj sastav svjedoka govori o tome da je proces islamizacije već bio zahvatio Crnu Goru. Turci su već bili uspostavili i svoj sistem vlasti u crnogorskom Sandžaku, pa „gospodar uze kadiju careva“ da rješavaju sporove oko imanja u Virpazaru.

Skender-beg Crnojević je stolovao u Žabljaku, naslijedivši i kancelariju svoga oca, u kojoj su pisana dokumenta na slovenskom, italijanskom i turskom jeziku.⁵⁴

Brojna bjekstva Crnogoraca na mletačku teritoriju i brojne žalbe sultanu, svjedoče da je Skender-beg upravljao Crnom Gorom brutalnim sredstvima, što je izazvalo otpor naroda pokušavajući da promijeni ovlašćenja iz kanunname u pogledu svojih prihoda čime je već udario na autonomiju Crne Gore.⁵⁵

Sve je to uticalo i na to da proces islamizacije nije dao željene rezultate, a pobune su postale sastavni dio življenja. Zbog njegovih sporova oko utvrđivanja granica sa Mlečanima u Grblju i oko Kotora došlo je do pogoršanja odnosa i sa Mlečanima.

Ovakvo stanje u Crnogorskom sandžaku, svakako je izazvalo nezadovoljstvo kod sultana, pa su vijesti o Skender-begu bivale sve rjeđe. Posljednji put se pominje u julu 1528. godine. Crna Gora je pripojena Skadarskom sandžakatu,⁵⁶ čime je završen period vladavine crnogorske dinastije Crnojević.

⁵⁴ B. Šekularac, *Dukljansko-crnogorski istorijski obzori*, 56-57.

⁵⁵ B. Nedeljković, *Status Crne Gore u XVI i XVII veku*, 523.

⁵⁶ K. Jireček, *Istorija Srba i*, 406.

Sva je prilika da je te 1528. godine sultan dao Skender-begu Crnojeviću u timar, Plavsko-gusinjsku nahiju i tako ga sklonio iz političkog života.⁵⁷ On se u dubrovačkim spisima pominje do 1530. godine.⁵⁸ Po svoj prilici umro je u dubokoj starosti na svom imanju u plavsko-gusinjskom kraju oko 1534. godine.⁵⁹

Sprestankom uprave Skender-bega Crnojevića u Crnoj Gori, stanje se nije mnogo promijenilo. Crna Gora je i dalje ostala pod sultanovom vlašću, ali više nije bila zasebna administrativna oblast, već sastavni dio Skadarskog sandžakata kojim upravljaju sandžak-begovi. U Crnoj Gori se imenuju vojvode kao predstavnici nove vlasti, koje je imenovao sam sandžak-beg, što predstavlja na neki način kontinuitet stanja prije 1534. godine.⁶⁰

Imajući u vidu sve okolnosti pod kojima se odvijala vladavina crnogorske dinastije Crnojevića i njihov odnos prema Turcima, s punim pravom bi se mogla, utvrđena u istoriografiji granica i godina pada Crne Gore pod tursku vlast, pomjeriti sa 1499. na 1528. godinu, kada se i definitivno ime Crne Gore, kao administrativne teritorije gubi i utapa u Skadarski sandžakat, tj. Otomansko carstvo, a Crnojevići nestaju iz političkog života Crne Gore, iako se njihovi potomci pominju u Veneciji sve do 1634. godine.

Smatramo da pomjeranje ove granice sa 1499. na 1528. godinu, kao definitivnog pada Crne Gore pod tursku vlast, ima punu potvrdu u brojnim istorijsko-geografskim kartama, kao što je na primjer ona iz 1500-te godine koja je objavljena u Beču na kojoj se prikazuje Otomansko carstvo, u kome Crna Gora zauzima posebno mjesto.⁶¹

⁵⁷ B. Šekularac, Crna Gora u doba Balšića, Cetinje 2011.

⁵⁸ B. Hrabak, Dubrovačke vijesti o Skender-begu Crnojeviću i Crnoj Gori pod njegovom vlašću, Anali XI-XVII, Dubrovnik 1957.

⁵⁹ Đ. Batrićević, Crnojevići i Crna Gora, 203.

⁶⁰ J. Tomić, Politički odnos Crne Gore prema Turskoj 1528-1684. godine, Glas SKA, LXVIII, Beograd 1904, 11-13.

⁶¹ F. W. Pubgers, Historischer Schul Atlas, alten, mittleren und neuen Geschichte, Bielefeld und Leipzig, 1907, 20, 23, 38; Die Türken vor Wien, Europa und die Entscheidung an der Donau 1683, Wien, 1983, 18-19; R. Rotković, Ilustrovana istorija crnogorskog naroda I, Podgorica 2003, Mapa objavljena u Čikagu 1898. Godine.

UDK 94(497.16)(061.75)

Velimir VUJAČIĆ

**SPOMENICA POVODOM PROSLAVE
ČETRDESETOGODIŠNJE VLADAVINE KNJAZA NIKOLE**

Sažetak: *Na osnovu neobjavljene arhivske građe, autor donosi nove podatke o Spomenici povodom 40 godina vladavine knjaza Nikole i njenim nosiocima. Prvi put se javnosti stavlja na uvid obimni „Spisak činovnika koji imaju 30 i više godina službe“.*

Ključne riječi: *spomenica, medalja, Crna Gora, knjaz Nikola, proslava.*

**MEDAL AWARDED AT THE CELEBRATION
OF FOURTY- YEAR RULE OF PRINCE NICHOLAS**

Abstract: *On the basis of unpublished archival material, the author brings new information about medal awarded in the occasion of celebration of Prince Nicholas 40-year rule and its winners. For the first time it was made available to the public the comprehensive “list of officers who have 30 or more years of service.”*

Keywords: *memorial, medal, Montenegro, Prince Nicholas, celebration.*

Počev od 1896. godine, kada je na svečan način proslavljena dvjestogodišnjica vladavine dinastije Petrović-Njegoš, svi takvi datumi praćeni su proslavama koje su imale zvanični državni karakter. U dva navrata, ove godišnjice su korišćene za zvanično međunarodno priznanje tim povodom uvećanog ranga i titulature crnogorskog vladara.

Od tog vremena, svi jubileji dinastije Petrović-Njegoš obilježeni su prigodnim ordenima i medaljama. Dvije od njih, medalja povodom četrdesetogodišnjice vladavine knjaza Nikole i medalja povodom pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole, važile su kao službena odlikovanja i dodjeljivane su prilikom svečanosti za dugogodišnju službu i odanost vladaru. Medalja spomenica povodom četrdesetogodišnjice vladavine kralja Nikole, o kojoj će u ovom tekstu biti riječi, imala je službeni karakter i dodjeljivana je za trideset godina službe.

No, prije obrade same medalje potrebno se osvrnuti na događaje koji su prethodili njenom osnivanju.

Za razliku od državnih i dinastičkih jubileja, koji su u Crnoj Gori proslavljani sa velikom pompom, knjaz Nikola je izbjegavao da se proslavljaju godišnjice njegovog dolaska na prijesto. Njegov bliski politički saradnik i dugogodišnji crnogorski ministar inostranih poslova, vojvoda Gavro Vuković, takav knjažev stav objašnjava njegovim pijetetom prema svome stricu i prethodniku, knjazu Danilu. Naime, Nikola je postao crnogorski vladar 14. avgusta 1860. godine, jedan dan poslije Danilove tragične smrti, pa mu je svako slavljenje toga datuma predstavljalo neku vrstu skrnavljenja uspomene na strica. Ipak, godine 1900. odlučio je da odstupi od ovog pravila i proslavi četrdesetogodišnjicu dolaska na vlast. Međutim, proslava nije obavljena 14. avgusta, kada je došao na prijesto, već jedan dio 27, a drugi, glavni dio, 19. decembra.

Proslava četrdesetogodišnjice vladavine knjazu Nikoli je bila uzgredna stvar. Njemu je nedostajalo u unutrašnjem obimu dinastije nešto što je po svaku cijenu trebalo dopuniti. Trebalo je i nju podići do onog stepena koji bi je izjednačio sa ostalim evropskim vladarskim kućama, odnosno, da se dotadašnja titula visočanstvo podigne na stepen kraljevsko visočanstvo.¹

¹ G. Vuković, Memoari, str.189. Rodbinskim vezama knjaz Nikola je uveo sebe i svoju kuću u red velikih vladarskih kuća Evrope. Udajom svojih kćeri srodio se sa carskom kućom Romanov, što je prestiž crnogorske dinastije u očima evropskih dvorova podiglo na veoma visok stepen. Udajom princeze Jelene za Viktora Emanuela, kralja Italije, prestiž crnogorske dinastije dostigao je svoj vrhunac. Udajom princeze Ane, dinastija se srodila, preko Batenberga, sa kraljevskom kućom Velike Britanije. Za vladarsku kuću jedne od najmanjih država u Evropi ovo je bila izuzetna okolnost. Srodničke veze sa najvišim vladarskim kućama u Evropi povećavala su, bez sumnje, ambicije knjaza Nikole.

Mnogi savremenici, pa čak i neki najuži dvorski krugovi, skloni su da knjaževu namjeru uvećanja vladarske titule objasne njegovom neograničenom sujetom i željom za isticanjem. Ne isključujući sujetu knjaza Nikole kao jedan od osnovnih motiva, teško je ovom aktu ne priznati i puno političko opravdanje. Knjaz Crne Gore, jedno vrijeme jedine slobodne balkanske države, imao je među svojim vladarskim savremenicima na Balkanu najnižu titulu. Crnogorski nacionalni program, bez obzira koliko je u njemu utkano ličnih vladarevih ambicija, bio je time znatno sužen.

Do rata 1876-1878. godine, titula knjaza Nikole bila je "Vaša Svjetlosti". Poslije rata, nakon međunarodnog priznanja crnogorske nezavisnosti, titula je uzdignuta na stepen "Visočanstvo". Ova izmjena je obavljena bez ikakvih diplomatskih koraka kod drugih država, a i bez svečanosti.²

Jubilej četrdesetogodišnjice vladavine knjaza Nikole mogao se proslaviti po volji, jer je bio unutrašnja stvar Crne Gore, ali izmjena vladarske titule bila je stvar sasvim druge prirode. To je bilo isključivo međunarodno pitanje i podrazumijevalo je pristanak ostalih evropskih država. Primanje titule Kraljevskog Visočanstva zavisilo je, u prvom redu, od raspoloženja velesila i ostalih evropskih država, o čemu se moralo voditi računa.

Mada odnosi Crne Gore sa vodećim evropskim državama u ovom periodu nijesu bili na zavidnom nivou, knjaz Nikola je riješio da se 15. avgusta proslavi četrdesetogodišnjica njegovog dolaska na prijesto i da primi titulu Kraljevskog Visočanstva. Ovaj događaj trebalo je proslaviti sa velikom pompom, pozivajući strane dvorove i visoke goste sa svih

² U starijim vremenima najviše titule u Crnoj Gori su bile - gospodar i gospodin; za vrijeme crnogorskih vladika -vladika gospodar, a kasnije - knjaz gospodar. Titulom gospodin oslovljavani su najstariji članovi vladarske kuće, koji su zauzimali najviše položaje u državi, kao predsjednici i potpredsjednici Senata. Ostali crnogorski glavari nazivali su se prema činovima koje su u vojsci zauzimali: vojvode, serdari, kapetani; a kasnije: komandiri, potkomandiri itd. Knjažev otac, vojvoda Mirko, bio je jedini gospodin u Crnoj Gori. Poslije njegove smrti (1867), ta titula je prenesena na Boža Petrovića, bliskog rođaka knjaza Nikole. Ni jedan ni drugi, mada su bili vojvode, nijesu ovom titulom oslovljavani, jer je vojvoda u zemlji bio veliki broj. Kasnije, kada je titula "gospodin" postala opšta, otac knjažev, poslije smrti, dobio je titulu Veliki vojvoda, za razliku od ostalih crnogorskih vojvoda. Ova titula vojvodi Božu Petroviću nije nikada dodijeljena, kasnije je bila rezervisana isključivo za sinove knjaza Nikole.

strana. Centralni događaj na ovoj svečanosti trebalo je da bude osvještenje velelepne crkve u Nikšiću.

Složenost međunarodne situacije uslovila je da se svečanost svede na znatno skromnije razmjere. Osvještanje hrama sv. Vasilija Ostroškog obavljeno je u prisustvu velikog broja naroda, ali bez stranih gostiju. Činu osvještenja nijesu prisustvovali čak ni crnogorski ministri, kako bi svečanost izgledala manje zvanično.³ Jedino je italijanski kralj Viktor Emanuel poslao naročitu misiju da ga zastupa pri osvještanju crkve. General Pedoti, komandant korpusa, koji je rezidirao u Bariju, bio je na čelu misije. Ataširan mu je komandir Mitar Martinović da ga prati do Nikšića.

U međuvremenu su preduzeti diplomatski koraci kod velesila, da odobre titulu Kraljevsko Visočanstvo. Po svemu sudeći, crnogorski zvaničnici su se prvo obratili italijanskoj vladi. Tim povodom, italijanski ministar inostranih poslova Venosta obavijestio je, početkom decembra 1900. godine, italijanskog otpravnika poslova u Crnoj Gori da "kraljevska vlada biće zadovoljna da prizna titulu kraljevske visosti knjazu Nikoli". Pored toga, italijanska diplomatija zauzela se kod ostalih evropskih kabineta da priznaju novu titulu. Tako je u Berlinu italijanski poslanik Lanca urgirao kod Rithovena da Njemačka prizna knjazu Nikoli titulu "Kraljevsko Visočanstvo". Istovremeno, iz Berlina je traženo mišljenje austrijske vlade o ovom pitanju. Poslije pozitivnog mišljenja iz Rusije, Italije, Njemačke i Austrije i ostali evropski dvorovi su zauzeli stanovište da nema potrebe stvarati teškoće oko priznanja nove titule knjazu Nikoli.⁴

Ohrabreni ovakvim razvojem stvari, crnogorski zvaničnici su odlučili da se jubilej četrdesetogodišnjice vladavine knjaza Nikole i primanje nove titule obavi na Nikoljdan, 19. decembra 1900. godine. U tu svrhu upućena je cirkularna nota u Austriju, Rusiju, Englesku, Francusku, Italiju, Tursku, Srbiju, Bugarsku, Rumuniju i Njemačku. One države, koje su imale svoja diplomatska predstavništva u Crnoj Gori ovaj dopis su dobile preko njih, dok je ostalim upućen direktno vladama. Istovremeno, vijest o svečanosti sa potrebnim informacijama dostavljena je svim vodećim evropskim listo-

³ G. Vuković, op. cit, str.198

⁴ Gligor Stanojević, Prilozi za diplomatsku istoriju Crne Gore od Berlinskog kongresa do kraja XIX vijeka, Istorijski časopis, XI, Beograd, 1961, str.173

vima, i svim crnogorskim konzulima u inostranstvu. Odziv evropske štampe bio je više nego povoljan.⁵

Na Nikoljdan, 19. decembra 1900. godine, veoma svečano je proslavljen jubilej četrdesetogodišnjice vladavine knjaza Nikole. Po svim crnogorskim gradovima, manastirima i crkvama obavljana su blagodarenja i molebstvenija za dugi život vladara.

Sačuvan je program proslavnih svečanosti, pa ga u cjelini prenosimo:

“PROGRAM

O

Proslavi 40-godišnjeg vladanja NJ. V. gospodara Crne Gore, Zete dijela Raške, Zahumlja i Primorja na dan 6. decembra 1900.”

I

U utornik 5. decembra svečanosti započinju u 4 sata poslije podne kićenjem prozora barjacima i zatvaranjem dućana. U 5 ½ sati u veče istoga dana počinje osvjetljenje varoši, a u 6 osvjetljavaju se okolna brda i građanstvo var. Cetinja kreće ispred opštinske kuće Katunskom ulicom s bakljadom i muzikom pred Dvor da pozdravi Visokog Slavljénika. Poslije pozdrava građanstvo sa bakljadom i muzikom prolazi ulicama: Dvorskom, Katunskom, Batrićevom, B. Pivljanina, vojvode Plamenca i Katunskom dolazi opštinskoj kući.

⁵ G. Vuković, op. cit, str.200. U opštem odzivu evropske štampe izuzetak je činila samo Srbija. ”Na veliko naše čuđenje, ona je uzela proglašenje titule Kraljevskog Visočanstva za neko uzurpatorstvo s naše strane na štetu Kraljevskog Visočanstva kraljevske dinastije od Srbije, kao prvog kralja poslije Kosova. Po tom izopačenom njihovom shvatanju, kraljevsko Visočanstvo pripadalo je isključivo kraljevskoj porodici kraljeva od Srbije, i nikom više. Svak se je čudio tijema smiješnijema napadima i toj nelogičnosti u shvatanju stvari; ali gdje strasti vladaju, one zaslijepe oči te se njima ne vide stvari u njihovoj pravoj boji. Pa ni vladi bliski organi nijesu se mogli uzdržati bez kritike, što smo pripisivali kralju Milanu i njegovom adeptu Vladanu Đorđeviću, koji bješe, na silu kralja Aleksandra, njegov premijer u kabinetu”.

II

Na Nikoljdan 6. decembra Opština varoši Cetinje daje narodnu trpezu na Balšićevu trgu za 300-450 osoba, a građanstvo prestonice zajednički banket u prostorijama Zetskog Doma, na koji će bit pozvati gosti iz unutrašnjosti i sa strane”.⁶

Na Cetinju je jubilej obilježen na poseban način. Predsjednik Državnog savjeta pročitao je adresu, u kojoj se pobrajaju vladareva djela za tako dugi niz godina vladanja i ponudio mu u ime naroda i državnih vlasti da u znak priznanja i blagodarnosti primi titulu Kraljevskog Visočanstva. Knjaz, primajući novu titulu, izgovorio je besjedu, u kojoj je iznio vrline i požrtvovanja svoga naroda na kojima se uzdiže otadžbina, kruna i dinastija crnogorska.

Povodom četrdeset godina od stupanja na crnogorski prijesto knjaz Nikola je dobio čestitke od gotovo svih evropskih dvorova. Prvi mu je čestitao ruski car Nikola II. Još 3. avgusta (po st. kalendaru) ruski diplomatski predstavnik u Crnoj Gori, Gubastov, predao je knjazu Nikoli svojeručno pismo ruskog cara sa rijetkim odlikovanjem. ”Pošto Njegovo Visočanstvo ima sva ruska odlikovanja sa ordenom Sv. Andrije i vlasništvom jednog ruskog puka, Nj. V. Car poslao je Njegovom Visočanstvu svoju sliku sa slikama blaženopočivšeg Cara Aleksandra II i Cara Aleksandra III, u brilijantima okovane sa krunom iznad njih, koje se odličje na prsima nosi i po štatutima samo Rusima za velike i druge zasluge daje. G. Gubastov u svom govoru naglasio je, da je Nj. V. Car, želeći dati ”novo svjedočanstvo svoga postojanoga blagovoljenja ” prema Njegovom Visočanstvu, izvolio dati Mu ovo visoko odlikovanje, prilikom navršetka četrdeset godina Njegova vladanja, u spomen dragocjenih odnosa svoga Uzvišenoga Oca i Djeda sa Njegovim Visočanstvom”⁷

Istovremeno, Crnogorski zvaničnik je donio i svojeručno pismo cara Nikole II, pa ga u cjelini prenosimo:

⁶ Centralna narodna biblioteka ”Đurđe Crnojević”, Rukopisna zbirka, Muz. II, br. 12. Na ovaj dokument mi je ukazao gospodin Luka Milunović. Koristim priliku da mu se najtoplije zahvalim.

⁷ ”Glas Crnogorca”, 6. avgust 1900, br. 31.

“Vaše Visočanstvo, želeći izjaviti nov dokaz osjećanjima prijateljstva i raspoloženja prema Vama, koji me oduševljavaju, isto kao i mojem neizmijenjenog blagovoljenja prema junačkom narodu crnogorskom, spojenome nerazlučnim i jednovjernim uzama sa Rusijom, sprovodim ovim Vašem Visočanstvu da nosite na prsima ukrašenu briljantima sliku moju, Cara Aleksandra III i nezaboravljenoga moga Roditelja Cara Aleksandra II, prilikom četrdesetogodišnjice, koja se sada ispunjuje, Srećnog Knjaževanja Vašega.

Budući uvjeren, da će ovaj znak poslužiti u Vašim očima zalogom mojih duševnih osjećanja, molim Vaše Visočanstvo da primite izraze moga k Vama iskrenoga uvažanja”.⁸

Pored citirane, knjaz Nikola je primio čestitke od gotovo svih evropskih dvorova, od kojih donosimo neke u prijevodu:

Od cara Franca Josifa:

“Povodom 40-godišnjice Vašeg vladanja na srcu mi je da upravim Vašem Kraljevskom Visočanstvu moja najiskrenija čestitanja. Ja učestvujem najživlje u svim događajima, koji su kroz ovo dugo vrijeme doprinijeli sreći Vašeg Kraljevskog Visočanstva i Knjaževske Porodice kao i Vaše zemlje, i gajim želje za zdravlje Vašeg Kraljevskog Visočanstva i za trajanje Vaše vladavine”.

Od grčkog kralja Đorđa:

“Molim Vaše Kraljevsko Visočanstvo da primite moje želje iskrene i tople”.

Od kraljice Viktorije:

“Povodom vaše četrdesetogodišnjice dolaska na prijesto ja Vam upravljam moje najiskrenije želje za sreću i napredak Vaš i Vašeg naroda”.

⁸ Ibidem. U istom broju objavljeno je još jedno pismo cara Nikole II: “Carica zajedno sa Mnom zajedno molimo Vaše Visočanstvo da primi naše najiskrenije goruće želje za sreću i napredak Crne Gore, koje podižemo prilikom četrdesetogodišnjice Vašeg Slavnog vladanja”.

Od italijanske kraljice Margarite:

“Ja želim da stignu moje čestitke među prvima na ovaj dan tako srećni za Tebe i Tvoj narod, u koji, osvrćući se na prošle godine, možeš sjetiti se s ponosom izvršene dužnosti, svega onoga što si ti učinio za tvoju zemlju, gledajući sa zadovoljstvom uspjeha. Tvoj narod mora nabrajati sa ponosom i priznanjem slave, koju je stekao, rukovođen tobom. Moje je srce uz tebe i uz Milenu, tvoju vjernu drugu i tvoju pomoćnicu umnu u tvom teškom pozivu, i molim Boga, da Vas uzdrži još dugo vrijeme za dobro otadžbine, ljubavi tvoga naroda, tvojih srodnika i tvojih prijatelja, među kojima, ti i Milena nijeste imali privrženijih od tvoje sestre i tvoje vjerne prijateljice”.

Od Viktora Emanuela i Jelene:

“Molimo te da primiš naša najbolja čestitanja ovom svečanom prilikom i najiskrenije želje, koje gajimo za sreću tvoju i tvojih srodnika”.

Od njemačkog cara Vilhelma:

“Molim Vaše Kraljevsko Visočanstvo da primi moje iskrene čestitke prilikom četrdesetogodišnjice svoga vladanja”.⁹

Na dan proslave uputili su knjazu Nikoli čestitke sa adresom Kraljevskog Visočanstva: carevi Rusije, Austrougarske i Njemačke, predsjednik Francuske Republike, kraljevi Italije, Engleske, Srbije, Rumunije i Grčke, knez Bugarske, Sultan, ukratko, svi vladari država kojima su bile upućene note da crnogorski vladar prima novu titulu. Sva četiri pravoslavna patrijarha su čestitali knjazu Nikoli jubilej i novu titulu.

Titula Kraljevskog Visočanstva dodijeljena knjazu Nikoli i knjaginji Mileni, knjazu prijestolonasljedniku i knjaginji nasljednici. Ostali sinovi i kćeri knjaza Nikole i dalje su zadržali titulu ”visočanstvo”.¹⁰

Ovom prilikom crnogorski suveren je obasut brojnim poklonima. Tako je, na primjer, italijanski kralj Viktor Emanuel obavijestio knjaza Nikolu da će ga na svečanosti predstavljati general Ettore Pedotti, koji će tom

⁹ Ibidem, br. 49 od 9. decembra.

¹⁰ G. Vuković, op. cit, str. 225.

prilikom prijestolonasljedniku Danilu predati Orden Svete Anuncijate.¹¹ U svom odgovoru knjaz se srdačno zahvalio italijanskom kralju na čestitki, kao i na odlikovanju svog najstarijeg sina.¹²

Spomenica četrdesetogodišnjice vladavine Knjaza Nikole

Prigodne spomenice povodom četrdesetogodišnjice vladavine knjaza Nikole naručene su kod stalnog izrađivača crnogorskih odlikovanja Majera iz Beča. Planirano je da se izradi 100 zlatnih i 400 srebrnih medalja, koje bi se podijelile na dan svetkovine 19. decembra 1900. godine (Nikoljdan-knjažev imendan). Narudžbina je poslata neposredno pred proslavu i nije sadržala neke osnovne elemente potrebne za izradu medalje. To je potaklo Majera da početkom decembra 1900. godine obavijesti crnogorsko Ministarstvo inostranih djela da nije mogao napraviti kliše za medalje, jer mu nije poslata knjaževa fotografija po kojoj bi ga radio. Istovremeno, zatražio je da mu se hitno pošalje knjaževa fotografija i obavještenje o obliku traka i da li je potrebno raditi futrole za medalje. Uštede radi, predlaže da se zlatne medalje izrade od pozlaćene bronzе, a ne od pozlaćenog srebra, jer je to trostruko jeftinije. Na kraju, ističe da naručeni posao nije moguće završiti u predviđenom roku, tj. do 19. decembra.¹³

Sa Cetinja mu je odmah upućena knjaževa fotografija, saglasnost sa njegovim prijedlogom o materijalu za izradu medalja, odluka o pravougaonim trakama i narudžba za izradu futrola za sve medalje.

Prema istraživanjima M. Jovićeвиća, vidi se da je prva partija spomenica bila gotova krajem 1900. godine i odmah upućena po specijalnom kuriru. Ostale su, po ubrzanom postupku, izrađene u januaru naredne godine i u partijama poslate na Cetinje.

Na aversu medalje je lik crnogorskog vladara, poprsje u lijevom profilu, njegovo ime i titula: KNJAZ NIKOLA I GOSPODAR CRNE

¹¹ DACG, MID, f. 8 2, arh. br. 1197, od 22. avgusta 1900 (A. Kapičić, V. Vujačić, Strana odlikovanja...245)

¹² Ibidem, MID, f. 85, arh. br. 1798, bez oznake datuma, autografsko pismo knjaza Nikole Viktoru Emanuelu III.

¹³ M. Jovićeвиć, Crnogorska odlikovanja. str. 92

GORE. Na reversu, unutar vijenca od lovorovog lišća, ispisane su jubilarne godine 1860-1900. i deviza: BOG i PRAVDA.

Nosila se na lijevoj strani grudi o pravougaonoj traci crveno-plavo-bijele boje.¹⁴

Medalje-spomenice povodom četrdesetogodišnjice vladavine knjaza Nikole imale su namjenu službenih odlikovanja. Razdijeljene su povodom proslave jubileja za odanost i vjernu službu vladaru i dinastiji od najmanje trideset posljednjih godina. Otuda je za njih odomaćen naziv "medalja za dugogodišnje službovanje". Bila je veoma cijenjeno crnogorsko odlikovanje. U nekrologu jednom od nosilaca navodi se: "...Koliko je bio dobar, pošten i ugledan vidi se iz toga, što ga je Njegovo Kraljevsko Visočanstvo Gospodar blagoizvolio odlikovati ordenom koji je ustanovljen za spomen slavnog četrdesetogodišnjeg vladanja".¹⁵

¹⁴ Za opis korišćeni podaci iz dokumentacije Muzeja kralja Nikole i studije M. Jovičevića o crnogorskim odlikovanjima.

¹⁵ M. Jovičević, op. cit., str. 93.

Najveći broj ovih medalja dodijeljen je početkom 1901. godine. Naime, jednim dopisom od 7. januara 1901. godine, ministar vojni zahtijevao je od svih komandanata crnogorskih brigada da mu dostave precizne spiskove : "... Kako vojničke tako i građanske struke, koji su kao činovnici državni vršili službu 30 godina". Ovim ličnostima su, bez sumnje, dodijeljene i jubilarne medalje-spomenice. U mogućnosti smo da, na osnovu arhivskih podataka iz crnogorskog Ministarstva vojnog, navedemo najveći broj ličnosti koje su dobile ovo veoma cijenjeno odlikovanje. To su sljedeće ličnosti:

I BRIGADA

I BATALJON NJEGUŠKO-CETINJSKI

1. Vojvoda Đuro Petrović, u državnoj službi 34 godine,
2. Kapetan Pero Serdarov, u državnoj službi 40 godina,
3. Barjaktar Zeko Mašanov, u državnoj službi 38 godina,
4. Kapetan Jovo Savov, u državnoj službi 32 godine,
5. Stotinaš Marko Ćićun, u državnoj službi 36 godina,
6. Barjaktar Niko Kaščelan, u državnoj službi 33 godine,
7. Barjaktar Ilija Kustudija, u državnoj službi 32 godine,
8. Kapetan Krsto Punošević, u državnoj službi 36 godina,
9. Oficir Stanko N. Martinović, u državnoj službi 33 godine,
10. Vojvoda Marko Martinović, u državnoj službi 50 godina.

Ovaj spisak dostavio je brigadiru vojvodi Đuru Petroviću, komandantu I brigade, komandir Njeguško-cetinjskog bataljona Mitar Martinović, s napomenom: „Nijesam u ovom spisku uzimao u obzir Gospodu činovnike koji pripadaju ministarstvima i upravama jer su neki od njih već nagrađeni medaljama za 30 godina službe“.¹⁶

¹⁶ DACG, MV, f, 79, arh. br.1229, 2. mart 1901. godine.

II BATALJON CUCKO-ČEKLIČKI

1. Komandir Stevan Matanović, u državnoj službi 30 godina,
2. Kapetan Matan Matanović, nijesu navedene godine službe,
3. Oficir Savo M. jovanović, nijesu navedene godine službe,
4. Oficir Šutan N. Pešikan, u državnoj službi 34 godine,
5. Oficir Savo M. Durković, u državnoj službi 29 godina,
6. Oficir Petar Gvozdenović, nijesu navedene godine službe,
7. Oficir Duran Krivokapić, nijesu navedene godine službe,
8. Barjaktar Pero Muratov Roganović, u državnoj službi 37 godina,
9. Barjaktar Miloš P. Krivokapić, nijesu navedene godine službe,
10. Barjaktar Ivan Gorčinov Vuletić, “ “ “
11. Barjaktar Bogdan J. Krivokapić, “ “ “
12. Barjaktar Rako Andrin Perović, “ “ “
13. Serdar Pero Matanović “ “ “
14. Serdar Zekota Krivokapić, “ “ “
15. Perjanik Ćetko A. Roganović, “ “ “
16. Poručnik Miloš Đurov Mijušković “ “ “
17. Poručnik Zrno Dragov “ “ “

Citirani spisak sastavio je komandir Cucko-čekličkog bataljona Stevan Matanović i početkom marta 1901. godine dostavio ga ministru vojnom.¹⁷

III BATALJON ČEVSKO-BJELIČKI

1. Serdar i senator Stanko Vukotić, u državnoj službi 50 godina,
2. Komandir Vukan Milić, u državnoj službi 40 godina,
3. Oficir Jošo B. Nikolić, u državnoj službi 33 godine,
4. Oficir Vuko P. Vukotić, u državnoj službi 33 godine.

Spisak je sastavio komandir Čevsko-bjeličkog bataljona Vukan Milić i 23. II 1901. godine dostavio ga ministru vojnom.¹⁸

¹⁷ Ibidem, MV, f. 79, arh. br 1229/2, od 5. III 1901.

¹⁸ Ibidem, M. V. f. 79, br.1229/4, od 23. II 1901.

IV BATALJON GRAHOVSKI

1. Komandir Nikola Kovačević, u državnoj službi 42 godine,
2. Oficir Novica P. Bulajić, u državnoj službi 30 godina,
3. Oficir Sava P. Kovačević, u državnoj službi 30 godina,
4. Kapetan Akim Daković, u državnoj službi 30 godina.¹⁹

V BATALJON PJEŠIVAČKI

1. Stotinaš i načelnik pop Mašan Nikčević, u državnoj službi 40 godina,
2. Stotinaš i komandir pop Đoka Mijušković, u državnoj službi 33 godine,
3. Kapetan Nikola Mijušković, u državnoj službi 41 godinu,
4. Podkomandir Marko Mijušković, u državnoj službi 31 godinu,
5. Oficir Novica Grujićin, u državnoj službi 30 godina,
6. Kapetan Radovan Kontić, u državnoj službi 32 godine,
7. Barjaktar Niko Đ. Kontić, u državnoj službi 30 godina,
8. Barjaktar Gruica S. Mijušković, u državnoj službi 31 godinu,
9. Stotinaš Bajo Imbrov, u državnoj službi 40 godina.²⁰

VI BATALJON BANJSKI

1. Komandir Vidak Koprivica, u državnoj službi 40 godina,
2. Podkomandir Jovan Ognjenović, u državnoj službi 41 godinu,
3. Vojvoda Simo Baćović, nijesu navedene godine službe,
4. Oficir Staniša Koprivica, “ “ “
5. Perjanik Nikola Koprivica, “ “
6. Perjanik Lazar Kilibarda, “ “²¹

¹⁹ Ibidem, M. V. f. 79, arh. br.1229/5, od 23. II 1901, Citirani spisak je sastavio komandir Grahovskog bataljona Nikola Kovačević

²⁰ Ibidem, M. V. f. 79, arh. br.1229/6, od 25. II 1901, Citirani spisak je sastavio komandir Pješivačkog bataljona Radomir Nikčević

²¹ Ibidem, MV, f. 79, arh. br.1229/7, od 25. II 1901, Citirani spisak je sastavio komandir Banjskog bataljona Vidak Koprivica.

VIII BATALJON TREBJEŠKI

1. Vojvoda Miloš Krivokapić, u državnoj službi 57 godina,
2. Barjaktar Novak R. Jovović, u državnoj službi 41 godinu,
3. Komandir Živko Đukanović, u državnoj službi 48 godina,
4. Kapetan Mato N. Nikolić, u državnoj službi 37 godina,
5. Komandir Đuza Vukotić, u državnoj službi 38 godina,
6. Oficir Srdan Mrkov, u državnoj službi 39 godina,
7. Oficir Đoko Vasov, u državnoj službi 34 godine,
8. Oficir Drago Jokov, u državnoj službi 34 godine,
9. Oficir Marko Mojašev, u državnoj službi 34 godine,
10. Barjaktar Šćepo Proroković, u državnoj službi 32 godine,
11. Stotinaš Filip V. Vujadinović, u državnoj službi 40 godina,
12. Serdar Filip Petrović, u državnoj službi 50 godina,
13. Perjanik Vaso S. Filipović, u državnoj službi 31 godinu,
14. Perjanik Nikola S. Džeferdanović, u državnoj službi 35 godina.

VIII BATALJON RUDINSKI

1. Kapetan Stevan Baletić, nijesu navedene godine službe,
2. Barjaktar Novak Baletić, od 1859. godine,
3. Barjaktar Jošo Đ. Perović, od 1873. godine,
4. Oficir Filip Baletić, u državnoj službi 30 godina,
5. Stotinaš Jovan R. Perović, nijesu navedene godine službe.²²

²² Ibidem, MV, f. 79, arh. br.1229/9 od 16. II 1901. Citirani spisak je sastavio komandir Rudinskog bataljona Pusjo Samardžić.

II BRIGADA²³

BATALJON CEKLINSKI

1. Komandir Nikica Š. Pejović, postao oficirom 1871. godine,
2. Oficir Pero L. Ražnatović, u službi od 1871. godine,
3. Oficir Niko A. Vujanović, u službi od 1871. godine,
4. Barjaktar Đuro Dragov, u službi od 1871. godine,
5. Okružni kapetan Pero Đurašković, u službi 30 godina,
6. Plemenski kapetan Ilija J. Lopičić, u službi 30 godina.

BATALJON LJUBOTINJSKI

1. Komandir Niko Š. Kusovac, u službi od 1871. godine,
2. Potkomandir Andrija Drecun, u službi od 1871. godine,
3. Oficir Krsto M. Vujović, u službi od 1871. godine,
4. Oficir Joko Filipov Banović, u službi od 1871. godine,
5. Barjaktar Drago Bogdanov, u službi više od 30 godina,
6. Plemenski kapetan Marko Pejanović, u službi više od 30 godina.

BATALJON GORNJOCRMNIČKI

1. Komandir Marko Vukanović, 1862. godine posta stotinašem,
2. Potkomandir Vaso Bokan, u službi od 1862. godine,
3. Oficir Filip Vujović, postao stotinašem 1859. godine,
4. Oficir Filip Barjamović, postao stotinašem 1858. godine,
5. Barjaktar Vukale Kojov Vujović, u službi od 1859. godine,
6. Barjaktar Savić G. Vukmanović, u službi od 1862. godine,
7. Plemenski kapetan Milo Vujović, u službi od 1858. godine,
8. Plemenski kapetan Stevan Đonović, u službi od 1871. godine.

²³ Spiskove vojnih i civilnih lica koji su 30 i više godina bili u službi sakupio je komandant II brigade vojvoda Mašo Đurović i 28. februara 1901. dostavio ministru vojnom vojvodi Iliji Plamencu. (DACG, MV, f. 79, arh. br.1230, od 28. II 1901. godine).

BATALJON DONJOCRMNIČKI

1. Komandir Ičo Plamenac, postao oficirom 1871. godine,
2. Potkomandir Makiša J. Masoničić, u službi od 1871. godine,
3. Barjaktar Đuro Perov Vuksanović, u službi od 1858. godine,
4. Barjaktar Joko S. Bošković, u službi od 1858. godine.

BATALJON LJEŠANSKI

1. Komandir Simon I. Vukčević, u službi od 1871. godine,
2. Potkomandir Prele Kažić, u službi od 1871. godine.

Istovremeno, vojvoda Mašo Đurović dostavio je ministru vojnom i spisak penzionera sa područja svoje brigade.

BATALJON LJUBOTINJSKI

1. Serdar Škrnjo Kusovac,
2. Kapetan Pašo Mićkov,
3. Kapetan Ivo Žutkov Knežević,
4. Stotinaš Joko Savićev Banović,
5. Stotinaš Pero Dragov Filipović.

BATALJON GORNJOCRMNIČKI

1. Barjaktar Garo Dragov Vujačić, postao barjaktarem 1862.

BATALJON DONJOCRMNIČKI

1. Stotinaš Niko Dušov Vuksanović,
2. Stotinaš Mitar Mihaljević.

BATALJON LJEŠANSKI

1. Stotinaš Filip Savov Vukčević,
2. Stotinaš Pop Petar sa Oraha.²⁴

III BRIGADA

Podatke za III brigadu Ministarstvu vojnom dostavio je komandant brigade vojvoda Mihailo Vučinić.

I BATALJON

1. Vojvoda Mihailo Vučinić,
2. Komandir Puno Vučinić,
3. Serdar Bašo Božović,
4. Kapetan Vule Vučinić,
5. Barjaktar Braco Laketin,
6. Barjaktar Savo Božov,
7. Barjaktar Miloš Savov.

Za potkomandira Stana Markovića napomenuto je da je u službi 28 godina.

II BATALJON

1. Komandir Jovica Radović,
2. Potkomandir Spasoje Điknić,
3. Kapetan Drago Radović,
4. Oficir Sojan Petkov,
5. Oficir Mitar Radov,
6. Barjaktar Šuto Radovanov.

²⁴ DACG, MV, f. 79, arh. br.1230, bez oznake datuma.

III BATALJON

1. Vojvoda Risto Bošković,
2. Komandir Krsto Bošković,
3. Kapetan Janko Bošković,
4. Potkomandir Miloš Radunović,
5. Oficir Bogdan Popov,
6. Oficir Radivoje Vučetin,
7. Stotinaš Jovica Boškov,
8. Stotinaš Perovan Bogetin,
9. Barjaktar Gišo Simov.

IV BATALJON

1. Komandir Maksim Pavićević,
2. Oficir Luka Perov,
3. Stotinaš Gašo Rakov,
4. Oficir Mića Spasojev,
5. Oficir Jovica Đuričin.

V BATALJON

1. Komandir Simo Radulović,
2. Stotinaš Mijajlo Dragović,
3. Barjaktar Radonja Milonjin,
4. Komandir Blagota Dragović,
5. Potkomandir Jošo Sekulić,
6. Oficir Đuro Bošković,
7. Barjaktar Marko Boičić.

VI BATALJON

1. Komandir Radovan Marković,
2. Kapetan Tomica Petkov.

VII BATALJON

1. Komandir Risto Damjanović,
2. Oficir Milutin Milatov,
3. Barjaktar Nešo Popović,
4. Kapetan pop Boško Damjanović.

Vojvoda Mihailo Vučinić dostavio je i spisak starih perjanika sa područja njegove brigade.

1. Boro Tomov,
2. Jevto Boškov,
3. Panto Šušović
4. Raško Radov,
5. Todor Živkov.²⁵

IV BRIGADA

Podatke za ovu brigadu dostavio je Ministarstvu vojnom brigadir Vaso Ivanović. U pismu vojvodi Iliji Plamencu, brigadir Ivanović ističe: "... Iz ove brigade mali je broj ljudi koji su služili i platu primali za trideset godina pošto su Kuči, Podgorica, Zeta i Lješkopole bili pri turskoj granici".²⁶

I BATALJON

1. Kapetan Madžo Lazarev.

II BATALJON

1. Oficir Savo Petrov.

Komandir II bataljona Veliša Lazović u izvještaju brigadiru Ivanoviću navodi, između ostalog, i sljedeće:

²⁵ DACG, MV, f. 79, arh. br.1228, 6. mart 1901. godine.

²⁶ Ibidem. Brigadir Ivanović naglašava da u ovom bataljonu nema više niko ko je bio u državnoj službi više od 30 godina: "... A kapetan Madžo služio je više od 40 godina, koji je otpočeo služiti još pok. vladiku Rada kao perjanik".

„U ovom bataljonu kao što Vi je poznato nema nijednog činovnika koji je izvršio pod platom 30 godina službe, osim oficira Sava Petrova koji je pod penzijom. A oficir Savo izvršio je 40 godina pod platom, najprije kao barjaktar, poslije kao stotinaš, a najposlije prije rata oficir...Dostavljam Vam za one ljude koji su podnijeli trud, a nijesu izvršili 30 godina službe zbog toga što su bili u turskoj granici

Jovan Lazović, 25 godina,

Veliša Lazović, 25 godina,

Radoje Đurov, 28 godina

Muča Đekin, služio je prije i poslije rata, ne znam koliko,

Radovan Nikolin, na isti način,

Jovan Radonjin,

Aljo Ilin,

Stefo Nikolin, nije mu se ništa od ordena dalo kao oficiru, na isti način i Mileta Spahijin.²⁷

III BATALJON

1. Komandir pop Nikola, u državnoj službi 36 godina,

2. Bataljonski barjaktar Paun Miletin, u državnoj službi 37 godina,

3. Barjaktar Đoko Muratov, 30 godina.

Komandir ovog bataljona naveo je i penzionere:

Radovan Ilin, perjanik, više od 30 godina,

Radoš Perov, perjanik, više od 30 godina,

Nenad Perišin, stotinaš, više od 30 godina,

Vukić Savov, više od 30 godina.²⁸

IV BATALJON

Prema izvještaju komandira Pera Raičevića u Lješkopoljskom bataljonu nema nikoga ko je bio u državnoj službi 30 godina.²⁹

²⁷ Ibidem, MV, f. 79, br. 1221/6,

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, MV, f. 79, arh. br.1221/5, od 13. II 1901.

V BATALJON

1. Pop Filip Vukmirović, u državnoj službi 30 godina,
2. Bracan Ljaketin, u državnoj službi više od 30 godina.³⁰

VI BATALJON

1. Komandir Savo Vrbica, u državnoj službi više od 30 godina,
2. Učitelj Zarija Radičević, u državnoj službi više od 30 godina.³¹

Završavajući izvještaj ministru vojnom, Brigadir Vaso Ivanović navodi i sljedeće: "u ovoj Brigadi kad bi se računalo i ono vrijeme dok smo priješli i pripanuli Crnoj Gori ima više ljudi koji su primali platu od turskih vlasti a poslije od Crne Gore. Bilo bi višina koji su platu primali po više vremena nego 30 godina. Kao ja, komandir Novo, kapetan Petar Spasojev i kapetan Luka Nenezić".

V BRIGADA

Podatke za ovu brigadu dostavio je Ministarstvu vojnom brigadir Lakić Vojvodić. U pismu vojvodi Iliji Plamencu, brigadir Vojvodić, između ostalog, ističe: "ja sam po Vašoj naredbi naredio komandirima: Radovanu Miletinu, Božini Đolevu i Mirašu Đolevu, koji su mi poslali spiskove tih ljudi, koje vam u originalu sprovodim ovde u tri komada. U dotičnim spiskovima komandirski ima se primijetiti da su g. Komandiri uvrstili i stare perjanike, koji su danas pod penzijom, a koji se u Vašoj naredbi ne označuju.

Što se tiče bataliona komandira Trifuna Labana i Mikića, ovi su dva bataliona, kao što Vi je poznato, docnije prisvojeni pri Gospodarevoj državi".³²

³⁰ Ibidem, MV, f. 79, arh. br.1221/3, 16. II 1901. godine. U svom izvještaju komandir Tomica Klikovac navodi za popa F. Vukmirovića da je kao pisar radio 12 godina, kao perjanik i kabadahija 16 godina, da mu je 1899. godine određena penzija od 20 talira u zlatu.

³¹ Ibidem, MV, f. 79, arh. br.1221/2, 15. II 1901. Komandant bataljona Gigoje Begović navodi da je učitelj Z. Radičević primao platu od crnogorske države 28 godina, a 3 iz Stare Srbije gdje je bio na službi.

³² Ibidem, MV, f. 79, arh. br.1233/5, 22. mart 1901.

I BATALJON

1. Komandir Radovan Miletin,
2. Stotinaš Đuro Nikov,
3. Barjaktar Mitar Punišin,
4. Perjanik Marko Pantov,
5. Perjanik Miraš Radovanov,
6. Bivši potkomandir Risto Popov.³³

II BATALJON

1. Potkomandir Jakov T. Bandović, u državnoj službi od 1870. godine,
2. Oficir Tomica Nikolin, u državnoj službi od 1870. godine,
3. Barjaktar Vaso Milunov, od 1854. godine,
4. Barjaktar Zarija Arsov, od 1863. godine,
5. Stotinaš Ilija Đolev, od 1862. godine,
6. Perjanik Tomo Lakićev, od 1856. godine.³⁴

III BATALJON

1. Brigadir Lakić Vojvodić, od 1866. godine kapetan, zatim potkomandir, sada brigadir, u službi 35 godina.
2. Kapetan Miketić, u službi od 1871,
3. Potkomandir Puniša Milunov, u službi od 1870. godine,
4. Perjanik Smoile Đolev, od 1870. godine,
5. Perjanik Aleksa Meović, u službi od vremena knjaza Danila.³⁵

³³ Ibidem, MV, f. 79, arh. br.1233/1,26. februar 1901. Citirani spisak dostavio je brigadiru Lakiću Vojvodiću komandant bataljona Radovan Miletin.

³⁴ Ibidem, MV, f. 79, arh. br.1233/3,20. III 1901. Citirani spisak dostavio je brigadiru Vojvodiću komandant bataljona Božina Đolev, uz napomenu: "a za mene vam je poznato da sam stupio za činovnika 1870. I bio sam do 1886. godine, taj put mi je služba oduzeta i to do 1890. god. Toga puta sam povraćen opet u službu.

³⁵ Ibidem, MV, f. 79, arh. br.1233/3, 12. III 1901. Citirani spisak dostavio je brigadiru Vojvodiću komandant bataljona Miraš Đolev.

VI BRIGADA

Podatke za ovu brigadu Ministarstvu vojnom dostavio je komandant brigade vojvoda Lazar Sočica.

BATALJON ŽUPSKI

U ovom bataljonu, čiji je komandir Vika Radoičić nema ličnosti koje su bile u državnoj službi 30 ili više godina.

BATALJON PLANINSKI

1. Komandir Miro Gagović,
2. Bivši kapetan Ivan Kecojević.

BATALJON DROBNJAČKI

1. Komandir Jovan Ružić,
2. Barjaktar Marko Kasalica.

BATALJON "NJEHOVE SVJETLOSTI KNJAZA MIRKA"

1. Kapetan Savo Markov Đurđevac,
2. Oficir Radule Radov.

BATALJON USKOČKI

1. Potkomandir Simo Đurđevac,
2. Kapetan Vukašin Batrićević,
3. Kapetan Gruban Cerović,
4. Oficir Stojan Pavlović,
5. Potkomandir Mrdelja Žižić,
6. Barjaktar Miloš Kršikapa,
7. Oficir Stojan Tomić.

BATALJON ŠARANSKI

1. Komandir Mitar Knežević,
2. Potkomandir Đoko Šaulić,
3. Oficir Sekule Karadžić,
4. Oficir Dimitrije Anđelić,
5. Barjaktar Jovan Šibajlija.

BATALJON ŽUPSKI

1. Komandir Radovan Nikolić,
2. Stotinaš Sekule Bajović,
3. Barjaktar Novak,
4. Barjaktar Neško Čvorović,
5. Barjaktar Simeun Bajović.

BATALJON POLJSKO-NIKŠIĆKI

1. Barjaktar Marko Mijajlov,
2. Komandir Bačo,
3. Komandir garde Krsto Nikolić.³⁶

Prema „Spisku činovnika koji imaju 30 i više godina službe“, koji se prvi put objavljuje, medalju za 40 godina službe dobile su sljedeće ličnosti:³⁷

1. Vojvoda Miloš Krivokapiš, zlatna medalja, dodijeljena 16. II 1901.
2. Barjaktar Novak Ramov Jovović, zlatna, dodijeljena 16. II 1901.
3. Komandir Živko Đukanović, zlatna, dodijeljena 16. II 1901.
4. Kapetan Mato N. Nikolić, zlatna, dodijeljena 16. II 1901.
5. Bivši komandir Đuza Vukotić, zlatna, dodijeljena 16. II 1901.

³⁶ Ibidem, MV, f. 79, arh. br.1235/4,27. III 1901.

³⁷ DACG, MV, „Spisak činovnika koji imaju 30 i više godina službe“, sastavljen 1. aprila 1901, Pomoćne knjige, XV-4. Spisak sadrži 5 listova. Nažalost nedostaju prvi i posljednji list.

6. Oficir Sula Markov, srebrna, dodijeljena 16. II 1901.
7. Oficir Đuko Vasov, srebrna, dodijeljena 16. II 1901.
8. Oficir Drago Jokov, srebrna, dodijeljena 16. II 1901.
9. Oficir Marko Mojašev, srebrna, dodijeljena 16. II 1901.
10. Barjaktar Šćepo Proroković, srebrna, dodijeljena 16. II 1901.
11. Stotinaš Filip V. Vujadinović, srebrna, dodijeljena 16. II 1901.
12. Serdar Filip Petrović, zlatna, dodijeljena 16. II 1901.
13. Perjanik Vaso S. Filipović, srebrna, dodijeljena 16. II 1901.
14. Perjanik Nikola S. Džeferdanović, srebrna, dodijeljena 16. II 1901.
15. Kapetan Stevan Baletić, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
16. Barjaktar Novak Baletić, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
17. Barjaktar Jošo Ć. Perović, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
18. Oficir Filip Baletić, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
19. Stotinaš Jovan R. Perović, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
20. Pozornik Đuro. P. Popović, srebrna , dodijeljena 23. IV 1901.

Na području II brigade:

1. Brigadir vojvoda Mašo Đurović,
2. Komandir Nikica Š. Pejović,
3. Oficir Pero L. Ražnatović,
4. Oficir Marko A. Vujović,
5. Barjaktar Đuro Dragov,
6. Okr. Kapetan Pero Đurašković,
7. Kapetan Ilija J. Lopičić,
8. Komandir Niko Š. Kusovac,
9. Podkomandir Andrija Drecun,
10. Oficir Krceta Vujović,
11. Oficir Joko Filipov Banović,
12. Barjaktar Drago Bogdanov.
13. Kapetan Marko Pejanović, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
14. Komandir Marko Vukanović, zlatna, dodijeljena 20. V 1901.
15. Podkomandir Vaso Bokan, srebrna, „primio priđe“.

16. Oficir Filip Vujović, srebrna, dodijeljena 12. V 1901.
17. Oficir Filip Barjamović, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
18. Barjaktar Vukale Kojanov Vujović, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
19. Barjaktar Savić Vukmanović, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
20. Kapetan Milo Vujović, zlatna, nije naveden datum dodjele.
21. Kapetan Stevan Đonović, srebrna, nije naveden datum dodjele.
22. Komandir Ičo Plamenac, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
23. Podkomandir Markiša Masoničić, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
24. Barjaktar Đuro Perov Vuksanović, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
25. Barjaktar Joko S. Bošković, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
26. Komandir Jovan Plamenac, srebrna, dodijeljena, 20. V 1901.
27. Komandir Simon Ivov Vukčević, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
28. Podkomandir Prele Kažić, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
29. Serdar Škrnjo Kusovac, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
30. Kapetan Tomo Mićkov, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
31. Kapetan Ivo Žutkov Knežević, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
32. Stotinaš Joko Savićev Banović, ranije preminuo.
33. Stotinaš Pero Dragov Filipović, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
34. Barjaktar Garo Dragov, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
35. Stotinaš Niko Dulov Vuksanović, srebrna, dodijeljena, 23. IV 1901.
36. Stotinaš Mitar Mihaljević, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
37. Stotinaš Filip Savov Vukčević, ranije preminuo.
38. Pop Petar s Orah, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
39. Serdar Savo P. Plamenac, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
40. Niketa Dumov Vučković, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.

Na području III brigade:

1. Vojvoda i brigadir Mijajlo Vučinić, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
2. Komandir, Tuko Vučinić, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
3. Serdar komandir Bašo Božović, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
4. Kapetan Vule Vučinić, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
5. Barjaktar Bracan Laketin, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.

6. Barjaktar Savo Božov, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
7. Barjaktar Miloš Savov, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
8. Komandir Jovica Radović, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
9. Podkomandir Spasoje Điknić, srebrna, dodijeljena 15. V 1901.
10. Kapetan Drago Radović, zlatna, dodijeljena 15. V 1901.
11. Oficir Stojan Petrkov, srebrna, dodijeljena 15. V 1901.
12. Oficir Mitar Radov, srebrna, dodijeljena 15. V 1901.
13. Barjaktar Šuto Radovanov, srebrna, dodijeljena 15. V 1901.
14. Vojvoda Risto Bošković, zlatna, dodijeljena 15. V 1901.
15. Komandir Krsto Bošković, zlatna, dodijeljena 15. V 1901.
16. Kapetan Janko Bošković, srebrna, dodijeljena 15. V 1901.
17. Podkomandir Miloš Radulović, srebrna, dodijeljena 15. V 1901.
18. Oficir Bogdan Tomov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
19. Oficir Radovan Vučetin, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
20. Stotinaš Jovica Boškov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
21. Stotinaš Perovan Bogetin, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
22. Barjaktar Gišo Simov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
23. Komandir Maksim Pavićević, zlatna, dodijeljena 10. V 1901.
24. Oficir Luka Rnjov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
25. Stotinaš Gašo Rnjov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
26. Oficir Mića Spasojev, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
27. Oficir Jovica Đuričin, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
28. Komandir Simo Radulović, zlatna, dodijeljena 10. V 1901.
29. Stotinaš Mijailo Dragović, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
30. Barjaktar Radovan Milonjin, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
31. Komandir Blagota Dragović, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
32. Podkomandir Jošo Sekulić, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
33. Oficir Đuro Bošković, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
34. Barjaktar Marko Bojičin, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
35. Komandir Radovan Marković, zlatna, dodijeljena 10. V 1901.
36. Kapetan Tomica Petkov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
37. Komandir Risto Damjanović, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
38. Oficir Milutin Milatov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
39. Barjaktar Neško Popović, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.

40. Kapetan topništva Boško Damjanović, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
41. Perjanik Božo Tolov, srebrna, dodijeljena 3. V 1901.
42. Perjanik, Jevto Boškov, zlatna, dodijeljena 3. V 1901.
43. Perjanik Panto Šušović, srebrna, dodijeljena 3. V 1901.
44. Perjanik Raško Radov, srebrna, dodijeljena 3. V 1901.
45. Perjanik Todor Živkov, srebrna, dodijeljena 25 IV 1901.

Na području IV brigade

1. Komandir Miro Dragović, zlatna, dodijeljena 25. IV 1901.
2. Kapetan Ivan Kecojević, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
3. Komandir Jovan Ružić, zlatna, dodijeljena 25. IV 1901.
4. Barjaktar Marko Kasalica, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
5. Kapetan Savo Markov Đurđevac, zlatna, dodijeljena 25. IV 1901.
6. Oficir Radule Radov, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
7. Podkomandir Simo Đorđević, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
8. Kapetan Vukašin Batričević, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
9. Kapetan Gruban Cerović, zlatna, dodijeljena 25. IV 1901.
10. Oficir Stojan Pavičević, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
11. Podkomandir Mrdelja Žižić, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
12. Barjaktar Milan Kršikapa, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
13. Oficir Stojan Tomić, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
14. Oficir Mitar Knežević, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
15. Podkomandir Đoka Šaulić, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
16. Oficir Sekule Karadžić srebrana, dodijeljena 25. IV 1901.
17. Oficir Dimitrije Anđelić, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
18. Barjaktar Jovan Šibajlija, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
19. Komandir Radovan Nikolić, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
20. Stotinaš Sekule Bojović, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
21. Barjaktar Novak Kostić, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
22. Barjaktar Neško Čvorović, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
23. Barjaktar Simeun Bojović, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
24. Barjaktar Marko Mijailov, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.

25. Komandir Bačo Mićunović, zlatna, dodijeljena 25. IV 1901.
26. Komandir Krsto Nikić, zlatna, dodijeljena 25. IV 1901.
27. Učitelj Pero Kostić, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.

Na području V brigade

1. Kapetan Madžo Lazarev, zlatna, dodijeljena 25. IV 1901.
2. Oficir Savo Petrov, srebrna, dodijeljena 25. IV 1901.
3. Komandir pop Nikola Simović, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
4. Bataljonski barjaktar Paun Miletin, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
5. Bataljonski barjaktar Đoko Muratov, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
6. Pop Filip Vukmanović, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
7. Komandir Savo Vrbica, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
8. Učitelj Zakarija Radičević, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
9. Učitelj u penziji Petar Pavićević, srebrna. Dodijeljena 26. IV 1901.
10. Učitelj pop Vuko Popović, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.

Na području VII brigade

1. Učitelj Mitar Đurić, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
2. Brzobjavnik Stevo Jovićević, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.

Na području VIII brigade

1. Komandir Radovan Miletin, zlatna, dodijeljena 26. IV 1901.
2. Stotinaš Đuro Miković, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
3. Barjaktar Mitar Punišin, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
4. Perjanik Mitar Paunov, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
5. Perjanik Miraš Radosavov, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
6. Bivši podkomandir Risto Popov, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
7. Komandir Božina Đolev, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
8. Podkomandir Jakov Bandović, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
9. Oficir Tomica Nikolin, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.

10. Barjaktar Vaso Milunov, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
11. Barjaktar Zaharija Arsov, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
12. Stotinaš Ilija Đolev, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
13. Perjanik Tomo Lakićev, srebrna, dodijeljena 26. IV 1901.
14. Brigadir Vojvoda Lakić Vojvodić, zlatna, dodijeljena 20. V 1901.
15. Kapetan pop Miketić, srebrna, dodijeljena, 20. V 1901.
16. Podkomandir Periša Milunov, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
17. Barjaktar Samaile Đokov, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
18. Perjanik Aleksa Meović, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.

Na području VI brigade

1. Serdar i brigadir Miro Vlahović, zlatna, dodijeljena 20. V 1901.
2. Komandir Bećo Zuletin, srebrna, dodijeljena 20. V 1901.
3. Podkomandir Vukalica Drašković, srebrna, dodijeljena 15. IV 1901.
4. Oficir Lakić Radovanov, srebrna, dodijeljena 15. IV 1901.
5. Barjaktar Jovan Radovanov, srebrna, dodijeljena 15. IV 1901.
6. Oficir Dragiša Perkov, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
7. Oficir Milisav Ristov, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
8. Barjaktar Radonja Drljević, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
9. Ofici Tomo Radović, srebrna, dodijeljena, 23. IV 1901.
10. Barjaktar Mirko Lukin, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
11. Komandir Vujo Bećkov (umro)
12. Bataljonski barjaktar Jokica Gligorev, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
13. Barjaktar Sava Minić, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
14. Komandir Luka Mijatović, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
15. Komandir Nenad Dožić, zlatna, dodijeljena 1. V 1901.
16. Barjaktar Ivan Vojvodić, srebrna, dodijeljena 1. V 1901.
17. Komandir Živko Rakočević, srebrna, dodijeljena 1. V 1901.
18. Barjaktar Otaš Savin, srebrna, dodijeljena 1. V 1901.
19. Barjaktar Perko Đurov Rakočević, srebrna, dodijeljena, 1. V 1901.
20. Barjaktar Miško Milivojević Vujović, srebrna, dodijeljena 1. V 1901.
21. Kapetan Mrdelja Radović, srebrna, dodijeljena 1. V 1901.

22. Barjaktar Marko Mijatov Dožić, srebrna, dodijeljena 1. V 1901.
23. Kapetan Petar Vuletin Radović, srebrna, dodijeljena 1. V 1901.
24. Kapetan Vule Bulatović, srebrna, dodijeljena 1. V 1901.
25. Perjanik i kapetan Radovan Begov, srebrna, dodijeljena 1. V 1901.
26. Brigadir Jovo Martinović, službovao u Austro-Ugarskoj 2 godine, u Bugarskoj 4 godine, u Crnoj Gori 26 godina.
27. Komandir Milo Martinović, službovao u Austro-Ugarskoj (nečitko), u Crnoj Gori 26 godina.
28. Profesor Božo Novaković

Spisak činovnika³⁸

1. Vojvoda Gavro Vuković, zlatna, dodijeljena 23. IV 1901.
2. Ćetko Andrin Roganović, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
3. Podkomandir Mrgud Jovičević, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
4. Pop Andrija Rajković, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
5. Stariji perjanik Risto Agin, srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
6. Vojnik Šuto Ilijin (bataljon martinički), srebrna, dodijeljena 23. IV 1901.
7. Petar Vukalov Đonović, srebrna, dodijeljena 1. V 1901.
8. Janko Matov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
9. Petar Simov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
10. Nikola Mašov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
11. Pero Vukov (oficir zagarački), srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
12. Jovan Maksimov, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
13. Stojan Tomić, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
14. Gajo Rsimović, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
15. Oficir Radovan Sekulin, srebrna, dodijeljena 10. V 1901.
16. Kapetan Trifun Laban, srebrna, dodijeljena 15. V 1901.
17. Pop Pero Iv anović, srebrna, dodijeljena 15. V 1901.

³⁸ DACG, MV, Pomoćne knjige, XV-IV, Spisak činovnika koji imaju 30 i više godina službe. Uz spisak stoji sljedeća napomena „Imena činovnika koje je Nj. Kr. V. Gospodar Knjaz blagoizvolio odlikovati medaljama spomenicama, a nijesu zavedeni u prethodni spisak, jer imaju 30 godina neprekidno službe.

- ## Medalja spomenica povodom četrdesetogodišnjice vladavine knjaza Nikole

⁴¹ M. Jovičević, op. cit. str. 128.

UDK 792(497.16)(091)

Luka I. MILUNOVIĆ

**KONCEPCIJE O RADU PRVOGA DRŽAVNOGA POZORIŠTA
U KRALJEVINI CRNOJ GORI
- Dokumenta -**

Sažetak: Integralno su prezentirana dokumenta sa kraja prve redovne pozorišne sezone o bitnim viđenjima načina rada stalnoga profesionalnoga državnoga teatra, uz kratak osvrt na stavove i koncepcije o osnivanju i funkcionisanju profesionalnoga državnoga teatra u Kraljevini Crnoj Gori.

Ključne riječi: Kraljevsko crnogorske narodno pozorište, koncepcije o radu teatra, Crna Gora - institucije kulture, Ministarski savjet.

**WORK CONCEPTION FOR THE FIRST STATE THEATRE IN
THE KINGDOM OF MONTENEGRO - documents**

Abstract: Integrated document are presented at the end of the first regular theater season about important ideas about the function of permanent professional theater, with a brief overview of the concepts and views on the establishment and functioning of the professional state theater in the Kingdom of Montenegro.

Keywords: Royal National Theatre, on the concept of theater, Montenegro - cultural institutions, the Ministerial Council

Na samom kraju prve decenije 20. stoljeća u Crnoj Gori je formirano i svečano otvoreno državno pozorište sa stalnim profesionalnim ansamblom. Formiranje državnoga profesionalnoga teatra je veoma važan datum i u kulturama mnogo većim nego što je naša. Značaj formiranja profesionalnoga državnoga pozorišta u Crnoj Gori 1910. godine¹ snažno je potenciran time što je to zapravo bila prva crnogorska institucija iz oblasti umjetnosti i kulture, o čijem funkcionisanju možemo govoriti u punom značenju te riječi. Saopštena konstatacija odmah nas obavezuje na par napomena.

(1) U Crnoj Gori za vrijeme dinastije Petrović-Njegoš² muzičari su prvi angažovani od strane države da bi se profesionalno bavili nekom umjetnošću. Naime, nakon formiranja Crnogorske vojne muzike krajem 1871. godine,³ njen kapelnik i članovi orkestra su se bavili muziciranjem kao svojom osnovnom djelatnošću za što su od države primali redovnu platu.⁴ Međutim, kako je ovaj muzički ansambl formiran u okviru Ministarstva vojnoga, te funkcionisao kao vojna jedinica (subordinacija, vojni činovi i dr.), Crnogorsku vojnu muziku ne možemo doživljavati kao ustanovu kulture i umjetnosti *par excellence*.

(2) Na podumijenti iskustava funkcionisanja manastirskih i dvorskih biblioteka, te čitaonica, odnosno privatnih čitaoničkih društva,⁵ knjaz Nikola I je 1893. godine (proslava 400 godina crnogorskoga štamparstva i izdavaštva) obznanio osnivanje, a 1896. godine (proslava 200 godina dinastije Perović) donio Zakon o državnoj biblioteci i muzeju. Međutim ova, iako uzakonjena, javna institucija kulture nije profunkcionisala u

¹ Viđeti u predgovoru prvog toma publikacije „Stoljeće crnogorskoga državnoga teatra“ / Luka I. Milunović Velimir Vujačić, Ljiljana Milunović, Cetinje, 2010.

² Način bavljenja raznim oblicima umjetnosti u vrijeme prethodnih crnogorskih dinastija (Vojislavljevići, Balšići i Crnojevići) je posebna tema.

³ Viđi: Luka Milunović, „Crnogorska vojna muzika (banda)“ u: „Crnogorska vojna muzika : zbornik dokumernata“ / Luka I. Milunović, Stevan B. Radunović, Cetinje-Podgorica, 2010.

⁴ Određene prihode ostvarivao je u to vrijeme i jedan broj guslara i diplara koji su muzicirali tokom većih narodnih svečanih skupova ili u vrijeme ribolova na obalama Skadarskoga jezera.

⁵ Luka I. Milunović, „Crnogorske čitaonice i pozorišni život“, „Arhivski zapisi“, XIV/2007, br. 1-2, str. 87-112.

punom kapacitetu. Zapravo, u prostoru Zetskoga doma dugo su se nalazili ormari sa (u najvećem broju slučajeva poklonjenim) publikacijama, a čitav personal biblioteke je činilo jedno, honorarno angažovano lice (obično bi to bio redovni profesor srednjih škola na Cetinju) u zvanju *bibliotekara i čuvara muzeja*.⁶ Pri ovakvom stanju stvari teško da je moguće govoriti o adekvatnoj egzistenciji i djelovanju državne institucije kulture.⁷

Trebalo je, dakle, čekati da od završetka Veljega rata i dobijanja zvaničnoga međunarodnoga priznanja suvereniteta države proteče više od tri decenije pa da u Crnoj Gori počne sa radom prva državna institucija u oblasti kulture koja će, iako ne bez poteškoća, ipak funkcionisati sa punim kapacitetom u tri kalendarske godine. Osnovana i svečano otvorena 16. maja 1910. godine kao *Knjaževsko crnogorsko narodno pozorište*, ova institucija će u skladu sa promjenama u statusu države nastaviti rad kao *Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište*, da bi do kraja svoje egzistencije ostvarila samo dvije redovne pozorišne sezone (1910/11. i 1911/12. god.). Mada će tokom rada stalno mijenjati kadrovski sastav, uglavnom umjetničkoga ansambla, pozorište će uvijek imati ukupno dvadesetak upošljenih i, uz to, jedan broj honorarno angažovanih lica. Na čelu pozorišta stajao je rukovodilac u funkciji vršioca dužnosti upravnika, koji je uvijek bio angažovan na neprofesionalnoj osnovi (obično redovni profesor srednje škole). Od donošenja prvih dokumenta o osnivanju do kraja prve redovne sezone, na čelu ove institucije nalazilo se čak pet ličnosti: Jovan Hajduković, Milutin Milo Kovačević, Dušan Vuksan, Kosta Kostić i konačno Pero

⁶ Ilustracije o početku rada biblioteke vidi: Luka I. Milunović, „Osnivanje državnog teatra u Crnoj Gori“, „Matica“, X/2009, br. 39 (jesen, 2009.), str. 358-359. Napomenućemo ovde i to da je Komisija formirana za pregled narodne biblioteke u sastavu: dr Lujo Adamović, predsjednik i članovi: Marko Dragović, Ante Simon i Mihailo Grbić (profesori u Gimnaziji) podnijela izvještaj 11. IX 1915. godine, u kome se između ostaloga kaže da ima 1260 komada različitih publikacija (5324 svezaka), te da su smještene u 12 ormara koji se nalaze u dvije prostorije Zetskoga doma.

⁷ Dokumenta o formiranju Državnoga arhiva („Uputstvo za uređenje Državne Arhive“ i dr.) nastala su 1895. godine. Određene aktivnosti (angažovano lice i prvi rezultati) po ovim dokumentima možemo pratiti u veoma kratkom periodu. Vidi: Slavka Jovičević Ljiljana Milunović, „Propisi o arhivskoj službi u Knjaževini Crnoj Gori“, Cetinje, 2002.

Bogdanović, koji će, od sredine juna 1911. godine, na toj poziciji ostati do kraja postojanja ove pozorišne kuće i Kraljevine Crne Gore.

Prije nego što skrenemo pažnju na neke karakteristike izabranoga pristupa pri osnivanju ove institucije, valja otvoriti makar jedno pitanje. Zašto je, naime, poslije Veljega rata u Crnoj Gori trebalo da od pokretanja organizovanoga i kontinuiranoga pozorišnoga života, odnosno početka izgradnje zdanja za Melpomenin i Talijin hram na Cetinju 1884. godine, proteče više od kvarat stoljeća pa dođe do formiranja stalnoga ansambla profesionalnih glumaca? Zašto je, naime, suveren i dramski pisac knjaz Nikola I toliko dugo čekao na stvaranje mogućnosti da u prijestonom gradu, na uređenoj sceni tokom redovne pozorišne sezone, u okviru repertoara domaćega profesionalnoga ansambla vidi, odnosno da budu viđena njegova dramska djela? Ovđe ćemo tek ukazati da bi odgovor, čije traženje svakako izlazi iz okvira ovoga rada, morao anticipirati bar dva aspekta (1) karakter vladavine državom i (2) nizak stepen efikasnosti ekonomskih aktivnosti.

Za očekivati je bilo da pokretanje redovnoga i organizovanoga pozorišnoga života, te početak izgradnje zdanja za teatar, inicira razmatranja o potrebi ustanovljavanja profesionalnoga pozorišta. I zaista: inicijative, prijedloge, te neke konkretne aktivnosti u tom pravcu možemo pratiti od druge polovine osamdesetih godina 19. stoljeća. Na putu formiranja profesionalnoga pozorišnoga ansambla uvijek bi se međutim, ispriječile krupne prepreke. Prije svega je to bilo hronično teško stanje državnih finansija, što se doduše manje ili više očitavalo u svim oblastima egzistencije države.

Pozorišno zdanje građeno je veoma dugo (1884-1896. god.). Svečano otvaranje uređenoga Zetskoga doma, uz ustanovljavanje profesionalnoga ansambla koji bi tim povodom izveo, naravno, novo Knjaževo djelo, očekivalo se, pripremalo i najavljivalo u okviru obilježavanja jubileja dva stoljeća dinastije Petrović-Njegoš. Međutim, kako velike proslave ovoga jubileja nije bilo, Zetski dom je svečano otvoren o Mitrovdanu 1896. godine predstavom „Knjaz Arvanit“, novim dramskim djelom knjaza Nikole I, ali ne u izvođenju domaćega profesionalnoga ansambla koji je trebao biti formiran, već od strane *ad hoc* organizovane grupe diletanata.

Sam kraj 19. i početak 20. stoljeća Knjaževini Crnoj Gori donosi alarmantno loše stanje državnih finansija. Nekoliko godina kasnije, od samoga formiranja Crnogorska narodna skupština će biti smještena i raditi u Zetskome domu što će, iako je s vremena na vrijeme u raznim prilikama pominjano, pitanje formiranja profesionalnoga državnoga pozorišta praktično potisnuti sasvim u drugi plan.

Krajem prve decenije 20. stoljeća, Crna Gora će se intenzivno pripremati za veliku proslavu jubileja vezanih za knjaza Nikolu I (50 godina na prijestolu i *zlatni pir*). Proslava će biti pripremana uz puno pažnje i angažovanja sa svih nivoa organa državne vlasti. Ukazaće se i prilika za konačno osnivanje profesionalnoga pozorišta. U to vrijeme (1908/09. godine) prvi put se u Crnoj Gori formira dosta koherentna grupa diletanata, koja uz komplimente u štampi kontinuirano priprema i prikazuje pozorišne predstave, a njeni članovi pokazuju spremnost da bavljenje glumom prihvate kao svoje osnovno zanimanje. Ova grupa diletanata u početku nastupa u okviru Pjevačkoga društva „Njegoš“, zatim vrlo kratko samostalno, da bi od aprila 1909. godine bila pod okriljem Radničkoga društva kao njegovo odjeljene, pa odsijek i, konačno, kao Narodno pozorište Radničkoga društva. Dva u međuvremenu profesionalno angažovana glumca učiniće da ova ustanova faktički dobije poluprofesionalni status.

Jovan Hajduković, predsjednik Radničkoga društva 12. oktobra 1909. godine piše ministru prosvjete i crkvenih poslova dr Sekuli Drljeviću, kako mu je: „...inicijativom s Najvišega mjesta palo u dio, da ispita mogućnost ustanovljenja i opstanka stalnog pozorišta na Cetinju,“. Dalje u pismu, Hajduković će ministru Drljeviću iznijeti i konkretan stav, odnosno prijedlog: „I: da dosadašnje „Diletansko Odjeljenje“ Cetinjskog Radničkog Društva kome sam predsjednik, - organizujem kao „pozorišnu trupu“, ...“ [podvučeno kao u originalu. Prim. L.M.]. U ovom iskazu Jovana Hajdukovića srijetamo veoma sažeto saopštenu, ali sasvim jasno prezentiranu jednu od osnovnih komponenti (kadrovsko pitanje) koncepcije sa kojom se krenulo u formiranje profesionalnoga državnoga pozorišta u Crnoj Gori. Hajdukovićev pristup formiranju državne pozorišne ustanove biće i formalno aktuelan do druge polovine februara 1910. godine.

Desetak dana poslije donošenja prvih oficijelnih rješenja o ustano-
vljenju profesionalnoga pozorišta, novopostavljeni ministar prosvjete
i crkvenih poslova Pero Vučković će sredinom februara 1910. godine,
promijeniti mišljenje o putu kojim treba ići ka stvaranju profesionalne
institucije u oblasti pozorišne umjetnosti. U Ministarstvu prosvjete je
tada prihvaćeno stanovište da se pri formiranju umjetničkoga ansambla
pozorišta ne treba oslanjati na domaće, već afirmisane diletante, nego
dominantno (u realizaciji skoro isključivo) na profesionalne glumce iz
okruženja. Promjena pristupa u formiranju državnoga teatra dovela je
do ostavke Jovana Hajdukovića, pa je upravljanje pozorištem povjereno
tročlanom pozorišnom Književnom odboru, na čijem je čelu stajao Milutin
Milo Kovačević. Na odluke Kovačevića i rad Književnoga odbora su snažno
uticala preostala dva njegova člana Dušan Đukić (djelovoda-sekretar) i
Dušan Vuksan (blagajnik) koji je upravo, 27. januara 1910. godine, odmah
po dolasku iz Bjelovara (kao i Đukić godinu dana ranije), postavljen za
profesora u cetinjskoj Gimnaziji.

Na trenutak ćemo se vratiti već pomeutome pismu, koje je oktobra
1909. godine Jovan Hajduković uputio Ministru prosvjete i crkvenih
poslova. Pri iznošenju prijedloga koji smo citirali, Hajduković napominje
da je konsultovao i *Nušićev memorandum* (nastao oktobra 1907. godine).
Ovaj dokumenat kao i *Stevanovićev memorandum* (nastao septembra
1911. godine), predstavlja prijedlog u pisanoj formi saopštene i potpuno
zaokružene koncepcije osnivanja i rada državnoga profesionalnoga pozorišta
na Cetinju. Pomenuti dokumenti su integralno dati na uvid javnosti. *Nušićev
memorandum* je uz uvodnu studiju o otvaranju pozorišta objavio (1948.
god.) Risto Dragičević,⁸ dok je *Stevanovićev memorandum* objavljen (2010.
god.) u „Arhivskim zapisima“.⁹ Uz *Stevanovićev memorandum* ukratko su
iznijete i najosnovnije karakteristike ovih koncepcija, pa ih zato ovđe ne
treba ponavljati.

⁸ Risto J. Dragičević, „Pripreme za otvaranje prvog državnog pozorišta na Ceti-
nju“, „Istorijski zapisi“, 1948, knj. II, sv. 5–6, str. 321–338.

⁹ Luka I. Milunović, „Stevanovićev memorandum“, „Arhivski zapisi“, XVII/2010,
br. 2, str. 19–39. U ovome radu istakli smo značaj dokumenta koja sada integralno dajemo
čitaocu na uvid.

Државно позориште је од свећаног отварања и током доброга дијела редовне сезоне мијенјало састав умјетничкога ансамбла, ангажујући нове професионалне глумце са стране. У исто вријеме домаћи глумци су све мање излазили на сцену. Најчешће би настављали ангаžман у оквиру техничкога колектива позоришта, уз повремено добијање мањих говорних улога, или улоге статиста. Процес уобличавања умјетничкога ансамбла, током прве редовне сезоне, је коначно заокружен доласком браћнога пара Вучићевић, тек почетом априла 1911. године. Дакле, умјетнички ансамбл је коначно формирао десет и по мјесеци после свећаног отварања театра, односно 7 мјесеци после почетка, или три мјесеца прије краја, редовне позоришне сезоне. Овакве констатације саме по себи бачу доволно јасно свијетло на остварени квалитет код избора дјела за приказивање и реализовање репертоара.

Како је позориште почело са реализовањем програма без претходно дефинисаних и обезбјеђених предуслова потребних за нормално функционисање државне установе, то су се вршиоци дужности управника морали често обраћати Министарству просвјете и црквених послова као надлежном и себи надређеном органу ради рješавања многих проблема на које су скоро svakodnevno nailazili. Позоришна архива није сачувана, али о кореспонденцији на релацији позориште – министарство у периоду 1910-1912. година сачуван је знатан број докумената у фондovima министарства просвјете и финансија, првијенствено Министарскога савјета, затим управе Двора, али и другим. Неки од ових дописа позоришта, поред непосредних захтјева садрже и анализу рада са приједлогом мјера које треба непосредно предузети. Када су питања концепцијске природе у питању, поред Нушићевoga и Стевановићевoga меморандума, држимо ва̀жним посебно поменути још два документа.

Један од ова два документа је допис управе позоришта (Књижевнога одбора) који је средином октобра 1910. године, дакле нешто више од мјесец дана после почетка редовне позоришне сезоне, упућен Министарству просвјете. Овај докуменат је интегрално објављен 1952. године.¹⁰ Други од ових докумената, на који овде желимо да скренемо па̀жњу је допис који су на крају прве позоришне сезоне (11. јула 1911. године) потписали:

¹⁰ В.[асилије] Лукић, „Писма из Цетинског државног архива“, „Стваранје“, VII/1952, бр. 5, стр. 313-314.

vršilac dužnosti upravnika pozorišta Pero Bogdanović, te reditelji i glumci Ljubomir Micić, Nikola Hajdušković i Ilija Vučićević i uputili ga Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova.

Zbog stalnih problema u radu, a posebno onih finansijske prirode sa kojima se uprava državnoga teatra moralo kontinuirano boriti od samoga svečanoga otvaranja, prva redovna sezona je završena po odluci Ministarskoga savjeta o privremenom zatvaranju pozorišta. Ministarski savjet je ovakvu odluku donio 7. jula 1911. godine uz napomenu da se: „...obzirom na ljetnji odmor i potrebne radikalne popravke za neko vrijeme od 15 o. mj. privremeno zatvori a glumci i sav personal otpusti.“ Prije stupanja na snagu ove odluke Ministarskoga savjeta, Ministarstvo prosvjete i sam ministar Pero Vučković je odmah otpočeo pregovore sa tri reditelja i njihovim suprugama radi potpisivanju ugovora o angažovanju za nastupajuću 1911/12. pozorišnu sezonu, kako bi se pozorištu obezbijedila kakva-takva kadrovska podumijenta za nastavak rada.

Reditelji i glumci Lj. Micić, N. Hajdušković i I. Vučićević su svoje viđenje pretpostavki za nastavak rada državnoga pozorišta i uslove svojega angažovanja iznijeli u pismu (*Dokumenat 1*), koje držim da zaslužuje da se objavi integralno na uvid javnosti. U cilju potpunijega uvida u tretirana pitanja cjelovito donosimo i „Predračun za pozorište“ (*Dokumenat 1a*) koji je privremeni upravnik P. Bogdanović dostavio Ministarstvu prosvjete 13. juna. Ovaj dokument Ministarstvo prosvjete je prosljedilo Ministarskom savjetu uz već pomenuto pismo reditelja. Treba ovde napomenuti da je Bogdanović u isto vrijeme dostavio Ministarstvu i još dva dokumenta: „Prihod pozorišnih predstava poslije jubileja.“, t.j. pregled odigranih predstava sa ostvarenim prihodima i „Dugovina 10. VII. 1911.“¹¹

Cijenimo da uz ova dokumeta, zaslužuje da se da integralno i jedan od tri ugovora o angažovanju u narednoj pozorišnoj sezoni (*Dokumenat*

¹¹ Ova dva dokumeta („Prihod...“ i „Dugovina 10. VII 1911.“) se nalaze u arhivi Ministarstva prosvjete (reklo bi se da nijesu dostavljani Ministarskome savjetu), a objavljeni su pod naslovom: „Izveštaj profesora Pere Bogdanovića o zatečenom stanju u Kraljevskom crnogorskom narodnom pozorištu“ u: Ljiljana Milunović, „Pozorište u Crnogorskoj periodici 1909-1915“, Podgorica, 2004, str. 135-139.

1b) koji su, u skoro identičnome tekstu, sklopljeni sa rediteljima i njihovim suprugama (bračni parovi Micić, Hajdušković i Vučićević). Ugovori o angažovanju su sklopljeni neposredno poslije obraćanja tri reditelja Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova. Prihvatanje ponuđenih uslova i potpisivanje ugovora možemo posmatrati i kao završni čin procesa stvaranja ključnih kadrovskih pretpostavki za nastavak rada državnoga pozorišta u novoj pozorišnoj sezoni. Potpisivanjem ugovora o angažovanju tri reditelja i glumca su time, u svoje i ime svojih supruge, konačno prihvatili odgovor Ministarstva na zahtjeve koje su sami u pismu iznijeli.

Analiza integralno prezentiranih spisa i njihovo uporedno razmatranje, sa ranije objavljenim dokumentima koja smo ovđe pominjali, stvara mogućnosti za potpunije sagledavanje položaja u kome se nalazilo državno profesionalno pozorište u Kraljevini Crnoj Gori na kraju prve pozorišne sezone, kao i viđenja nadležnoga ministarstva, te zainteresovanih neposrednih aktera, o tome koje pretpostavke treba obezbijediti za očekivani nastavak rada ove institucije na jesen 1911. godine. Prezentiranjem ovih, uz pomenuta do sada objavljena dokumenta, zaokružuje se pružanje na uvid javnosti nosećih uporišta (osnovnih kockica mozaika) za razmatranje mogućih i ostvarenih koncepcija o načinu osnivanja i funkcionisanja profesionalnoga pozorišta u Crnoj Gori. Držimo da razmatranje pomenutih dokumenata i utvrđivanje činjenica o radu profesionalnoga pozorišta kao državne institucije, te zaključci i ocjene do kojih će se neminovno doći, svojim značajem izlaze iz okvira pozorišta kao teme i oblasti kulture uopšte, te šire gledano predstavljaju valjano uporište pri sagledavanju geneze ukupnoga stanja u Kraljevini Crnoj Gori pred ratne sukobe koji joj neposredno predstoje.

Dokumenat 1.

Tekst je ispisan na dva tabaka fine bijele hartije (4 lista, 8 stranica 34,3×21cm) Micićevom rukom crnim mastilom, ćirilčnim pismom. Drugi tabak je paginiran. Na prvoj stranici (gore lijevo) štampan je memorandum pozorišta (dvojezično). Broj akta 341. upisan je rukom P. Bogdanovića. Na

četvrtoj stranici ime: Petar Jovanović podvučeno je i crvenom olovkom. Stranice dokumeta su nepaginirane. Dodali smo paginaciju i brojeve stranica stavili u gornji desni ugao, među uglastim zgradama.

Dokumenat ima signaturu u Državnom arhivu Crne Gore: DACG, MS-1911, Fas.:18, br. 232;1/1911. i glasi:

[str. 1]

У П Р А В А

КРАЉ. ЦРНОГ. НАРОДНОГ ПОЗОРИШТА

НА ЦЕТИЊУ.

ADMINISTRATION

Цетиње 11 – VII – 911.

DU THÉÂTRE NATIONAL

(CETTIGNE, MONTENEGRO)

341.

Кр. црн. Министарству просвјете
и црквених послова
Цетиње

По жељи г. Министра просвјете посаветовао се управник са сватри Редитеља овога Позоришта и нашли су да слиједеће приједлоге изнесу као неопходно потребите, да би ово Позориште у идућој позоришној сезони могло успјешто радити:

I О оправкама у Зетском дому

- 1.) Потпуно зазидати сва четири горња прозора на позорници, јер кроз њих дере пропук, врло опасан по глумце.

- 2.) Капком затворити кулу која води с позорнице на кров дома; и кроз њу бије страховит пропук на позорницу.
- 3.) Цио кров прегледати, и нарочито га оправити, калтати између, тигала, јер туда бије студен на позорницу, а кад киша пада, кисне суфлер и предњи део позорнице.

[str. 2]

- 4.) Оправити врата и прозоре у „ферзенку“ (у „подземном свијету“).
- 5.) Ставити окна и уопће уредити прозор на средини стражњега зида од позорнице.
- 6.) Врата, која спајају позорницу са гардеробом, врло су неспретна; ваља их избацити и ставити врата што се отварају простим притиском руке; а на иста ставити дебело ћебе, да не продире граја из гардеробе на позорницу.
- 7.) Врата од гардеробе су раскламитана, треба их уредити.
- 8.) У мушку гардеробу ставити пећ; (просто ју онамо пренијети из предсобља гардеробе).
- 9.) Голема пећ на позорници троши за вече метар дрва а не грије ништа. Метнути нову велику а јевтину пећ плекану.
- 10.) И у мушку и у женску гардеробу увести електричну светлост.
- 11.) Цио подрум, који је у највећој нечистоћи, - нарочито нужник – изчистити и уредити.
- 12.) Двије собе у којима је управа држ. Штампарије, уступити позоришту, провалити зид и обје собе спојити са позорницом. Једна од тих соба ће служити за декорације а друга за гардеробу. У потоње вријеме откако се је усљед умноженог рада намножило и гардеробе и декора-

[str. 3]

ције немамо за њих простора, те нам све стоји претрпано и грдно се оштећује.

- 13.) У предсобљу (фоаје) да се од танкога мулегина начини преграђена собица (клет) са шалтером за благајника, и ту мала пећ. Зими је наиме у том предсобљу страховита студ за благајника тијем би се спријечила и гужва и граја око благајне.

14.) На улазу у само гледалиште да се начине нова врата, тапацирана зеленом чохом (с округлим прозорима), која се сама од себе затварају; та би врата штитила публику од страховитог пропуха који преко цијелог партера дере чак на позорницу. Не би се чула ни граја из фоајеа.

15.) Врата од Управе да се доведу у ред и да се начини потребан орман за архиву исте управе.

II О глумцима.

По чврстом убјеђењу свих трију Редитеља дружина мора имати 14 редовних чланова. Без њих је велико натезање и кубура јер се на дилетанте не смије ослонити.

С погледом на то износи се приједлог да се дружина овако састави:

[str. 4]

три досадашња Редитеља (Хајд. Миц. Вуч.) са њиховим госпођама.

Свакоји од ова три пара имао је плату од 240 перпера; за редитељство им није било никаква хонорара. Сва три пара постављају ове услове:

- 1.) Хоће уговоре који ће им важити од 1 – IX , а с двомјесечним отказом (потврђено све од Министарства) и то тако, да им се уговори саставе сад одма, а да ступе у живот 1. – IX.
- 2.) Да се начини нова скала у платама, тако да више не буде као што је до сад било: и најмлађи почетник и двадесетогодишњи глумац да има подједнаку плату; некаква разлика мора се увести међу платама новајлија и платама искусних глумаца.

- 3.) За редитељство је до сад М. Петровић, он један, имао 50 перпера, а ова тројица моле хонорар свакојем по 20-30 п.
- 4.) У свијем добро уређеним сталним позориштима се одређује да-мама, које играју главне улоге, неки додатак за тоалете, које од својих плата оне не могу набавити. Желе и моле да се и то узме у предрачун.
- 5.) Ако овај распуст траје до

[str. 5]

првог IX. моле за то вријеме бар пола својих гаџа, да се не би морали бринути о даљим ангажманима изван Црне Горе.

Дир. и госпођа му Рупчић. ако се ово троје не би вратило, Редитељи су сложни у томе, да се позове одлична глумачка снага из Србије Петар Јовановић, одличан пјевач, тако и његова госпођа, „Комична баба”, такође одлична и нотална певачица.

Божо Николић и госпођа му. ангажовани су прије неколико дана. Њега хвале као одлична умјетника, у животу врло солидна: понуђена му плата од 120 перп. његовој госпођи, која је свршила тргов. академију, а као глумицу је не познају, обећана је плата према способности (70, 80 перп.)

Богић Војводић. да се задржи у дружини са платом од 100 перп. за вријеме распута пак: како Министарство нађе за сходно с њим уговорити.

Душан Милошевић. да се заржи са платом _____.... (досад је имао 50 перпера. као почетник) својим радом заслужује да га и даље задржимо.

[str. 6]

Петар Филиповић и госпођа му. Он је искусан и врло вјешт суфлер, свршио геодетску школу и био писар у Србији. Она је употребљива глумица. Обећана му је плата од 230 перп. на коју су пристали.

Редитељи сматрају да би потребно било за вријеме распуста утврдити репертоар и набавити дјела, и утврдити програм рада бар за први мјесец.

Вршилац дужности Управника

П. Богдановић

Редитељи:

Љуб. Мицић

Никола Хајдушковић

И. Вучићевић _

[str. 7]

[str. 8]

КР. ЦР. МИНИСТАРСТВО ПРОСВЈЕТЕ И ЦРКВ. ПОСЛОВА

БРОЈ 2267

ЦЕТИЊЕ 12. јула 1911. г.

К знању

У акта

П. Вучковић

Цетиње, 14. VII. 1911. г.

P/ 52.

Dokumenat 1a

Tekst je ispisan na jednoj nepaginiranoj stranici lista hartije sa linijama formata 53,5 × 43,5 cm (sastavljen iz dva dijela lijepljenjem) rukom Petra Bogdanovića, crnim mastilom, ćiriličnim pismom. Na drugoj stranici nema zapisa.

Naslovi poglavlja (podnaslovi) i konačni iznosi su podvučeni crvenom olovkom. Zbirni iznosi po poglavljima su napisani krupnije i podvučeni. Crvenom olovkom su precrtane one zbirne cifre pored kojih su sitnije dodati niži iznosi. Korekcije ili napomene crvenom olovkom su vjerujemo dotate kasnije u Ministarstvu prosvjete, ili Ministarskom savjetu. Mi smo ih dali sitnijim brojevima odmah iza boldovanih krupnije ispisanih zbirnih cifara.

Dokumenat ima signaturu u Državnom arhivu Crne Gore: DACG, MS-1911, Fas.:18, br. 232;5/1911. i glasi:

Предрачун за позориште.

1. ГЛУМЦИ:

Хајдушковић и гђа: Досадашња плана 240. Повишица (по „скали”) 10.
Додатак за режију 20., за тоалете 10 _____ **280** 240

Вучићевић и гђа: (све исто) **280** 240

Мицић и гђа: (све исто) **280** 240

Дир и гђа: Досадашња плата 240 **240** -

(Умјесто Дира евентуално Петар Јовановића и гђа са платом 250 – 270 250 или 270)

суфлер Филиповић и гђа: обећана му плата 230..... **230**

Николић и гђа: обећана му плата 120, а жени му према способнах. 70-80 **200**

Војводић, досадашња плата 100 **100**

Милошевић: досадашња плата 70..... **70**

-

свега (20 перп. мање-више) **1700.-**

2. ТЕХНИЧКО ОСОБЉЕ

Декоратер и реквизитер

80

„Спољашњи послужитељ” (разносач плаката, чистач лампи и позорнице, дизајнер завесе) **50**

Васо, чувар Дома **20**

Филип, биљетар (врло поуздан) **30**

Дјетић што опслужује ону Клавијатуру електричних квака на бини **15**

Продавац биљета на каси (евент. чиновник из Министрства и тада ово отпада) **50**

Чувар гардеробе, и дјела и улога (обично искусан старији глумац узме) **30 20**

Дилетанти: просјечно у свакој представи судјелује по један (за 6-7 П.) = 13 представа **90** 80

Статисте и волонтера два немају плате, нако улазницу за по једну представу

Свега **365** (односно 50 мање)

3. ПРИНОВА ГАРДЕРОБЕ

Неки пут ништа цијелог мјесеца, неки пут 30, неки пут буде и 100.
Просјечно **50** 30

4. НАБАВКА и ПРЕПИС ДЈЕЛА

Најтеже је дати у предрачун за ову рубрику, свако ново дјело са исписаним улогама кошта 25. – Зависи дакле од понављања дотичног комада (које се не може предвиђети, јер ко зна, хоће ли се публици допасти).

Колико пута ћемо издати по 25.- Сва три редитеља се слажу да предрачунима мјесечна **100**. 50

5. РЕКВИЗИТЕ

Просјечно 2 круне по представи, а представа је 12-13 мјесечно,
_____ **25**.

6. МУЗИКА

Војна музика не привлачи нашу публику. Међутим највише прихода доноси комате с пјевањем, и због тога би најбоље било ангажовати сталнога музичара позоришнога, који ће бити обавезан да увијек на клавиру прати пјевање кад буде требало. Алекса Ивановић пристаје за **60**. 40

7. ОГРЕВ.

Коштао је прошле зиме веома много, а то стога, што се није водио строг надзор. Кад би се рационално радило (а има ко би се од старијих глаумаца уз незнатну награду примио тога строга надзора) може се рачунати по представи највише 25 перп. (а досад је било и по 40)

За четири зимска мјесеца, мјесечно _____ 300 250

Љети све отпада

8. ЕЛЕКТРИКА

Мора се одредити стручна Комисија која ће неуредно стање с Подузећем испитати и погодити се. Правилно би било да им се плаћа највише 170. мјесечно. (Првобитно је било, по тврђењу Редитеља, погођено 120 перпера мјесечно, а ево по данас добивеном рачунању истога Подузећа (тај рачун прилажем) чини га свега 363.-

Врш. дужн. управника

Цет. 13. VII. 911.

П. Богдановић

Dokumenat 1b

Ugovor sklopljen sa Ljubomirom Micićem 21. jula 1911. godine o njegovom i angažovanju njegove supruge u KCNP za narednu 1911/12. pozorišnu sezonu napisan je: Micićevom rukom, na tabaku (2 lista) fine bijele hartije (4 nepaginirane stranice: 34,3×21cm), crnim mastilom, ćiriličnim pismom. Tekst ugovora Lj. Micić je potpisao sa lijeve strane istim

crnim mastilom, dok je sa desne strane potpis ministra Pera Vučkovića napisan tamnim (ili danas već potamnjelim) crvenim mastilom. Uz potpis ministra, ugovor je ovjeren pečatom Ministarstva prosvjete. Iznad potpisa te oznake mjesta i datuma na ugovoru su posljednja tri reda teksta dopisana crvenim mastilom i prekrížena (precrtana gusto ispisanom jednostavnom šarom), crnim mastilom tako da se napisano nije moglo pročitati.

Druga i treća stranica tabaka su bez zapisa.

Na četvrtoj stranici je štambilj Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova. na kojemu je upisan, takođe, crnim mastilom broj 2413 i datum 22. jula 1911. godine, kao i arhivarska bilješka. Stranice dokumeta su nepaginirane. Dodali smo paginaciju. Brojeve stranica smo stavili u gornji desni ugao, između uglastih zagrada.

Uz sitnije razlike u stilskim i administrativnim detaljima, izrečene napomene se odnose i na ugovore koje potpisuju Nikola Hajdušković (pisan Hajduškovićevom rukom, sklopljen 21. VII) i Ilija Vučićević (pisan Vučićevićevom rukom, sklopljen 22. VII), s tim što se razlikuju brojevi na štambilju Ministarstva (broj 2414 kod Hajdušković, i broj 2415 kod Vučićevića). Na svim ugovorima je ista oznaka na dnu strane: R 52 (na ugovorima sa Hajduškovićem i Vučićevićem takođe su kao i na ugovoru sa Micićem na istom mjestu dopisana, pa precrtana, posljednja tri reda teksta).

Na ugovoru Vučićevića, poslije šatambilja, napomene *u akta* i potpisa ministra po sredini stranice, sa desne strane stoji crvenom olovkom ukoso napisana i podvučena riječ: *Pozorište*.

Signature dokumenata u Državnom arhivu Crne Gore su:

- Ugovor sa Lj. Micićem: DACG, MPiCP-1911, Fas.: 72, br 1634.
- Ugovor sa N. Hajduškovićem: DACG, MPiCP-1911, Fas.: 72, br 1635;
- Ugovor sa I. Vučićevićem: DACG, MPiCP-1911, Fas.: 72, br 1636;

Ugovor sklopljen sa Ljubomirom Micićem glasi:

[str. 1]

Уговор

између Министарства просвјете и Црквенијех послова и г. Љубомира Мицића и његове госпође.

По заједничком споразуму и пристанку очитују обје странке овај споразум:

1. Госп. Љ. Мицић са госпођом ангажује се за сталног члана Кр. Цр. Нар. Позоришта.
2. Ангажман траје од 1 – IX – 911. до 1 - IX – 912 г. закључно.
3. Министарство просвјете и Црквенијех послова гарантује г. Љ. Мицићу са госпођом плату мјесечно 240 перп. (двје стотине и четрдесет) за 10½ мјесеци, т.ј. од 1 – IX – 911. до 15 – VII – 912 год. ; за феријално пак вријеме, т. ј. од 15 – VII -1912. до 1- IX . исте године – пловина плате; с тијем да г. и г.ђа Мицић имају право то феријално вријеме употребити по својој вољи у колико се то неби косило са интересима позоришта.
4. Отказ с једне и с друге стране за 2 мјесеца унапријед. по истеку овог уговора, ако се отказ не изврши у предвиђено вријеме, уговор овај остаје и даље у снази.

Обје уговарајуће странке обвезују се да ће се тачно придржавати овог уговора.

Цетиње

21 Јула 1911 год.
Љубомир Мицић

[М.П.] Министар Просвј. и Црк. Послова
П. Вучиновић

[str. 2] [str. 3]

[str. 4]

КР. ЦР. МИНИСТАРСТВО ПРОСВЈЕТЕ И ЦРКВ. ПОСЛОВА

БРОЈ 2413

ЦЕТИЊЕ 22. јула **1911. г.**

У акта

П. Вучковић

Цетиње, 24. VII. 1911. г.

P/ 52.

UDK 94(497.16)15”

Sreten ZEKOVIĆ

DVA SPORNA ŠEDOČANSTVA IZ 1517. I 1591.

Sažetak: Češće zloupotrebljavane, pogrešno interpretirane i prevedene arhivalije su i potvrda mletačkoga dužda Loredana iz 1517. o Testamentu Đurđa Crnojevića, u kojoj se navodi da je "pisan na srpskom jeziku" i ugovor o miru između Jusuf-bega Krsmića i Ljudevita Medina Paštrovića od 30. maja 1591. u kojem piše da je "pisan ćirilicom na srpskom jeziku".

Cilj istraživanja je da se utvrde autentičnost i adekvatnost prijevoda ovih navedenih dokumenata.

Ključni pojmovi: "vrtanje na izvornike", autentični prevod, testament Đ. Crnojevića, ugovor Jusuf-bega Krsmića i Ljudevita Medina Paštrovića.

**TWO CONTROVERSIAL TESTIMONIES
FROM 1517th and 1591st**

Abstract: More often misused, wrongly interpreted and translated archival documents are certification of the Venetian Doge Loredana from the 1517th on the Will of Georg Crnoyevich which states that it "was written in Serbian" and a peace treaty between Yusuf Bey Krsmich and Ludevit Medina Pastrovich dated 30th of May, 1591 stating that it "was written in Ciryllic letters in Serbian".

Aim of this research is to determine the authenticity and adequacy of the translation of the listed documents.

Keywords: "Return"Return to the original" authentic translation, will of George Crnoyevich, Peace treaty between Yusuf Bey Krsmich and Ludevit Medina Pastrovich.

Uvod

Akademik Branko Pavićević ukazuje da je veću 15. stoljeću u narodnom govoru i jeziku stranaca prihvaćen *etnonim Crnogorac* i da je narod ovoga prostora više od tri stoljeća u oslobodilačkom pokretu protiv tuđina branio i odbranio to ime¹. Ističe i da je od vjesnika nacionalno-političkoga pokreta na Balkanu, crnogorski narod prvi na sebe obratio pažnju kod sunarodnika u drugim balkanskim zemljama. I nazadna i napredna Evropa na vrijeme je zapazila značenje Crne Gore u razvoju južnoslovenskih nacionalnih revolucija. Nije bilo manjega prostora, ni malobrojnijega naroda sa tolikijem istorijskim značenjem.²

U izvornijem dokumentima Balšića i Crnojevića nema *pomena srpskoga imena* koji bi se u etničkom smislu odnosio na Zečane/ Crnogorce, i koji bi bio u izvorniku.

Tu ranu postcrnojevičku i opštenitu tradiciju Petrovići su baštinili, nastavili i iskristalisali tradicionalnu crnogorsku etničku svijest o sebi, Crnogorcima, okolnim i ostalijem narodima i njima se kao Crnogorci s posebitim nacionalnim ponosom predstavljali. Svi dinasti Petrović Njegoš bili su, manje-više, svjesni dubokijih dukljansko/zetskijeh korijena³ istorijskoga državotvornog naroda crnogorskoga.

Starinsko miješanje i poistovjećenje imena i pojma Sloven i Srbin u

”Povijesti o Skender begu Crnojeviću

– ”jezička pometnja”: Sloven tj. Srbin” -

Prvi i najotutašniji dio *Crnogorskih anala* ili *Cetinjskog ljetopisa*, pod nazivom *Povijest o Skenderbegu Crnojeviću na svetom krštenju narečenom Đurđe*, nije napisao vladika Vasilija, no samo *prepisao* istoimenu *Povijest* stvarnoga autora Martina Berletia Skadarskoga (Rim, 1508-1510), najvjerovatnije

¹ Branko Pavićević, *Petar I Petrović Njegoš, Pergamenat*, Podgorica 1997, 43,44.

² Isto.

³ Po ilirskom plemenu *Dokleati* i rimskom naselju *Doklea* i *Zeta (Zenta)* po *Zetskoj ravnici*.

sa nekoga nepouzdanoga prepisa prijevoda istočno-srpske provenijencije. U ovoj *Povijesti* ⁴ javlja se izjednačavanje *Slovena i Srba*: "Ovaj grad se ne bi predao Turcima da nije bilo nezgode u gradu jer ne bješe jedan *rod* u gradu, nego različiti i to: *Sloveni*, tj. *Srbi* grčke (vizantijske-p.n.) pravoslavne vjere, a *Latini* i *Arbanasi* rimskoga zakona". Vidimo iz citiranoga dijela da odmah poslije izraza *Sloveni* tj. *Srbi* navodi *Slovake*, što će reći, *Slovene*, koje pominje često, ali mnogo više *Iliri*, *ilirski* (što ima dvojaki smjer i značenje: započeto *sloveniziranje Ilira* ili pak zapadno terminološko razdvajanje od pravosavnijeh *Slovena*, što opet znači *posloveničeni Iliri* ili *ilirizovani Sloveni*). Ipak se najčešće spominju *Latini (romani)* i *Turci ("turske vjere")*. Nazivi *Sloveni*, *Slovaci* upotrebljavaju se u vezi sa ovijem poistovjećivanjem *Slovena* i *Srba*. Katolici, Latini, a naročito slovenski katolici na našijem prostorima najčešće su ovi termin *Slavjana poistovjećivli sa Srbima*, zbog toga što su ovi *Sloveni* bili pravoslavci "srpske vjere", "srpskoga obreda" i jurisdikcije srpske Pečke patrijaršije slavenosrpske. *Slaveni* tj. *Srbi* su zapravo *Sloveni* srpske Pečke patarijaršije ili njegov najbliži pojam i ime *Slavenosrbi* kao višenarodnosna grupa(cija).

Crnogorski Veneti u izvorima na početku 16. v.

U prvom, najopširnijem dijelu *Cetinjskoga ljetopisa*, *Povijest o Skenderbegu Crnojeviću*, prvi put je objavio stvarni autor Martin Skadranin u Rimu (1508 -1510) na latinskom jeziku.⁵ u kojoj se zetsko-crnogorsko ime poistovjećuje sa "Ilirikom, slovenskom krajinom đe zateče Venete" i sa tada još živo prisutnim imenom *Veneti*, koji se dosta često pominju.⁶ Poglavlje iz *Cetinjskoga ljetopisa* objavio je P. A. Rovinski koje je naslovio *Knjiga za Černogorce – va senat venetski*.⁷ Ovđe riječ *venetski* znači, zanago,

⁴ *Crnogorski analai ili Cetinjski ljetopis* (drugo, prevedeno izdanje, preveo i obradio dr Božidar Šekularac, IIC Cetinje, Cetinje, Obod Cetinje, 1996, 64. Vidi o tome: Sreten Zeković, *Crnogorska hrestomatija- Nauk(a) o samaobitnosti Crnogoraca*, tom VI, 152-158, 155/6.

⁵ Dr B. Šekularac, isto, 30-33.

⁶ Isto, 57. i na više drugih mjesta.

⁷ S. Petersburg, 1882.

crnogorski, što je još jedan od dokaza da je postojala i tada svijest o tome da su *Crnogorci roda venetskoga*, da su *Veneti* ili *Ljutići*.. Pominju se i u četvrtoj glavi *Cetinjskog ljetopisa*, zvanoj *Knjiga za Crnogorce i u službu crnogorsku* (iliti *Na senat venetski*).

Naknadno krivotvorenje i krijumčarenje "pomena srpskog imena u CG"

Nauka je već utvrdila tušte falsifikata nemanjićkih povelja kojima su se šćeli prisvojiti razni manastijeri u Crnogorskom primorju, kao da su ih sagradili i ktitorisali Nemanjići, iako su postojali mnogo prije njihove pojave. Npr. falsifikat *Povelja Stefana Prvovjenčanog* utvrdili su P. A. Rovinski, K. Jiriček, B. Šekularac, R. Rotković, P. Butorac, Đ. Stracimirović, koji nalazi utilitarističko "opravdanje" za ovi nesporni falsifikat. Takav falsifikat ove *Povelje* našao je mjesto i u *Cetinjskom ljetopisu* u istom dijelu u kojem se nalaze i deset stihova pojke o Simeonu Nemanji, srpskom županu.

Ovi falsifikat se krijumčari njegovim ponovnim objavljivanjem. To čini, npr. zna(ve)ni krivotvoritelj drugih spisa D. Milaković u objavljenoj *Kratkoj istoriji Crne Gore* (*Grlica* za 1835) koju je, bez ičesovoga stvarnog historiografskoga osnova, krivotvoreno pripisao Sv. Petru Crnogorskom. D. Milaković se za objavljivanje ove *Povelje* poziva na *Istoriji Crne Gore* Sima Milutinovića (1835), i pored toga što ono ne samo da nije tu objavljeno, no i sam S. Milutinović (koji je inače umiješan kao "kvisko" u mnogijem falsifikatima) piše da "*ovo pismo nije ovde ni na oči ni u ruke došlo*". Na ovako "(po)uzdanoga istoričara" poziva se i posošava dr Vasilije Đerić u svojem "hrestomatskom spomenaru" tobožnjega "pomena srpskoga imena u Crnoj Gori". Tako se *kružište ovakvih falsifikata i njihovoga krijumčarenja mistifikovano zatvara, ali i stalno reprodukuje*.

Predmetni primjer krijumčarenja i krivotvorenja nije izniman ni slučajan, no "slučaj češće (opštije) pojave" da se na taj način pripreme "pomeni *srpskoga imena* u Crnoj Gori", na osnovu kojih će se izvoditi zaključak o "prisustvu *srpske svijesti*" u njoj, a iz toga i o "*srpskoj etničkoj svijesti*" Crnogoraca, u ovom našem konkretnom "slučaju" ime *srpski jezik* i

njegova upotreba u Crnoj Gori. Toga radi ću ukazati na dva sljedeća, češće zloupotrebljavana, primjera koji potvrđuju ovu opštenitu pojavu.

Testament Đurđa Crnojevića na slovenskom (ilirskom) ili srpskom jeziku? – problem miješanja, prevođenja i preimenovanja

Navešću jedan primjer, koji zloupotrebljava i krijumčari i Vasilije Đerić, a koji je karakterističan opštenito za one koji pišu "*hrestomatske spomenare*" o "pomenu srpskoga imena u Crnoj Gori". Riječ je o *Testamentu* Đurđa Crnojevića od 22. oktobra 1499, kojega je na *italijanski jezik* preveo mletački zvanični prevodilac Kotoranin Stjepan Paskvali (pok. Nikole), vjerovatno još 1503, a 1514. pred vlastima zvanično lično potvrdio autentičnost tog prijevoda sa originala.⁸ Notar, odnosno sudski tumač Đakomo Grasolari (Giacomo Grasolari) dao je zvaničnu redakciju teksta, a cjelokupna procedura je dovršena 4. januara 1517. godine. Prijevodilac u svom zvaničnom prijevodu Đurđevoga testamenta napisao je da je vjerno preveden "na italijanski jezik *sa jezika i pisma slovenskog*".

Međuti(je)m, tragači "pomena srpskoga imena u Crnoj Gori" pozivaju se na navodnu *potvrdu* mletačkoga dužda Loredma iz 1517. godine o *Testamentu* Đurđa Crnojevića. U toj "potvrđi" se navodi da je Đurđev testamen(a)t "pisan njegovom vlastitom rukom na *srpskom jeziku*", te da je 1517. preveden sa *srpskoga* na *italijanski jezik*. Dr Miloš Milošević, nakon potvrđivanja prijetodno navedenog zvaničnog prijevoda Stjepa Paskvalia, tvrdi (nešto) drug(oj)ačije: "...a mletačka administracija u Senatu u svom uvodnom tekstu na više mjesta, da je original pisan *svojeručno* 'na srpskom jeziku', pa ga *treba prevesti na latinski jezik*".⁹ Znači, nije riječ o "potvrđi dužda Loredma iz 1517", već o *mletačkoj administraciji u Senatu* u svom uvodnom tekstu" i da "ga treba prevesti na *latinski jezik*", što podrazumijeva da original testamenta (za koji zvanični prevodilac Kotoranin "Stjepan Paskvali svjedoči da ga je lično prevodio 'sa jezika i pisma slovenskoga'")

⁸ Dr Miloš Milošević, *Testament Đurđa Crnojevića*, Podgorica-Cetinje, 1994.

⁹ Isto.

postoji u administraciji Mletačkog Senata (što ne isključuje postojanje i italijanskoga prijevoda), koji službeno treba prevesti na latinski jezik. Ni pomenuti, ni ostali, autori ne pitaju se, niti određuju prema pitanju: je li original preveden za potrebe Senata i arhiva (i) na latinski jezik ili ne, te i zašto se ne navodi (citira) odnosna sporna sintagma na tom jeziku, da bi se bolje shvatio sam nje(zi)n prijevod u odnosu na prijevod sa italijanskog, jer bi bio paradoks da se prijevod iste sintagme sa latinskog i italijanskog *bitno razlikuje*. Ne navodi se ni zašto se i na osnovu česa u drugom, novom izvoru ("administraciji Senata u uvodnom tekstu") uopšte javlja *različita* odnosna (sporna) sintagma (opet) na italijanskom (?) i u prijevodu izmijenjena (preinačena), posebno s obzirom na prijetodnu vrlo jasnu Paskvalievu formulaciju "na italijanski jezik *sa jezika i pisma slovenskog*". Ni u predstavljanju citiranih različitijeh odnosnih sintagmi M. Miloševića nema njihovoga neposrednoga upoređenja *italijanske* formulacije i *prijevoda* u oba izvora, da bi se mogla uočiti njihova (ne)opravdana jezička i prevodilačka različitost, niti se (ni) kod njega daje bilo česovo, pa ni jezičko-prevodilačko, posebno ne, etimološko-filološko objašnjenje i(li) komentar.

Dokazivanje i opovrgavanje ovoga pomena *srpskoga jezika* učinjeli su vrlo komplikovanim i zamršenim, upravo, da bi ga mistifikovali i sakrili njegovo rješenje. Opovrgavanje je s pravom usmjereno na pokazivanje zamjene (prevođenja, preimentovanja) *slovenskoga jezika* u *srpski jezik*, ali nije nađeno pravo težište i središte te zamjene, No, suštastvo toga "slučaja" je vrlo prosto i odnosi se na:

a) to nije *izjava Đurđa Crnojevića*, niti bilo kojega *Crnogorca*, no tobožnja ocjena i *tvrdnja nečesovoga Mlečanina*;

b) prva konstatacija je ne samo vremenski prva ("na licu mjesta") no i autentični *sastavni dio* na samom mletačkom *prijevodu originala ili prijepisa*, znači, sam mletački arhivski *original prijevoda* Testamenta, u kojem nema one druge konstatacije date (u cjelini) u navodnoj "potvrđi" iz 1517;

c) samo se na osnovu zvaničnog, notarski ovjerenog, prijevoda Stjepana Paskvalia. moglo utvrditi da li je testament "pisan vlastitom rukom", tijekom prije, što u mletačkim i drugim arhivalijama nema originalnog testamenta Đ. Crnojevića;

ć) Stjepan Paskvali je oslovio ondašnji naš ("naški") jezik kao "*jezik i pismo slovensko*" ("slovenski jezik") posve u skladu sa tadašnjom zvaničnom i svakodnevnom tradicijom, posebno u Boki, koja se, bez izuzetka, praktikovala još tri vijeka docnije, sve do 18, do vaktā kada je Rusija dobila pravo starateljstva nad pravoslavnijema u Turskoj carevini.¹⁰

č) druga konstatacija u cjelinu se ne zasniva na *autentičnom* (arhivskom) *prijevodu*, nego od njega odstupa, bolje reći, nije ga vjerodostojno, no preinačeno (krivotvoreno) prenijela (naravno, ako je italijanski ili latinski (?) prijevod *slovenski /ilirski/* tačno i pravilno preveden), niti se zna odakle je, na osnovu česa i zašto naknadna oznaka da je *Testament* "pisan vlastitom rukom", kad je nema u zvaničnom i notarski ovjerenom prijevodu Stjepana Paskvalia;

dž) Valjda je samom prevodiocu *originalnog (arhivskog) prijevoda* bila dostupnija konstatacija da je *Testament* "pisan njegovom vlastitom rukom" nego naknadnom *izdavaocu rečene "potvrde"* o *Testamentu*, odnosno "administraciji Senata, nakon više godišta, navlaštito, ako nije bio u dodiru sa Đurđevim "vlastoručno pisanim" *Testamentom* (pošto ne postoji tamo); čak ni tvrdnja

d) Zbog prijetodno rečenoga, prava konstatacija u prevedenom testamentu na italijanskom iz 1503, odnosno 1514.. "da je vjerno preveden "sa pisma i jezika *slovenskoga*" potire drugu u "potvrdi" o tom *Testamentu* iz 1517, također na talijanskom (?) da je "pisan vlastitom rukom na *srpskom jeziku*";

e) u dokazivanju i osporavanju ovoga više nego spornoga "pomena imena *srpskog jezika*" ne navodi se *izvornik prijevoda Testamenta* ni(ti) *izvornik "potvrde"* o njemu iz 1517, pa se ne može "vjerovat na riječ" V. Đeriću i drugima da je tačno, odnosno pravilno preveden i u čemu je razlika između ta dva prijevoda odnosno (spornog) dijela;

f) u prilog mojoj tvrdnji ide i činjenica da u drugijem hartijama Crnojevića i nakon njih nema pomena "srpskoga imena" u dužem vremenu, pa ni *srpskoga jezika*, posebno ne u značajnijim poveljama kojima je darivao

¹⁰ Viđi o tome tačku II-4 u ovoj radnji.

Crnogorsku mitropoliju.¹¹ Gotovo odmah potlje Crnojevića, stoji u zapisu od "godine 7073 (1565) po zapovijedi cijele *vlastele crnogorske*".¹² Tijem se otklanja Đerićeva i ostalih sugestija za neupućene, za koje je i namijenjen njegov i ostalih "hrestomatski spomenar", da se formulacijom "*njegovom vlastitom rukom*" poveže sa "*na srpskom jeziku*", kao da je sam Đurđe to pisao i(li) napisao.

U ovom slučaju riječ je o italijanskom prijevodu *Testamenta* na kojem je konstatacija prevodioca da je "vjerno preveden sa *slovenskoga jezika*", dakle, imen(t)uje ga kako je inače bilo uobičajeno. Stvar mrsi, navodna, "potvrda iz 1517. mletačkoga dužda Loredma" (kako je imentuje V. Đerić), odnosno spis "mletačke administracije u Senatu" o istom dokumentu u kojoj se konstatuje da je pisan "vlastitom rukom na *srpskom jeziku*". Posigurno je da se (i) u ovom "slučaju" (kao i u drugijem) radi o *neadekvatnom* (namjerno podmetnutom) *prijevodu* sporne "*potvrde*". S obzirom na prijetodno gore rečeno o spornosti tog "slučaja", neodriješenih protivrječnosti i neodgovorenih pitanja, a posebno u dužem sindži(je)ru takvih i(li) naličnih "slučajeva", može se reći da je ovi primjer "pomena srpskoga jezika" (u Crnoj Gori?) duboko sumnjiv, nepouzdan, makar nedokazan, istoriografski neutemeljen i kao takav naučno neprihvatan i nevalidan.

Sporni i drugi nalični "slučaj" imen(t)ovanja *srpskoga jezika* u tom vremenu i više vijekova poznije iznimni su primjeri i vazda sumnjivi i problematični, dok je pomen *slovenskoga jezika* ili ilirskog jezika čest, uobičajen i redovan, a u upotrebi je i *ilirski jezik* za "dijalekat" zapadnijeh prostora (Ilirika), što je opet rezultat miješanja i poistovjeći vanja *Slovena* i *Ilira*. A sama iznimnost ga već problematizuje.

Uostalom, *prije Vuka St. Karadžića nema imena pisanoga srpskog jezika*.

¹¹ Viđi: *Crnogorski anali ili Cetinjski ljetopis*, isto. U tijem poveljama se pominje "srpsko ime" u izdanjima Sima Milutinovića, D. Milakovića i drugih, jer su ga oni sami, po potrebi unosili, radi projektovanja u prošlost.

¹² *Crnogorski anali ili Cetinjski ljetopis*, isto, 119.

**Preinačena i krivotvorena kovanica "ćirilicom
na srpskom jeziku" u spisu iz 1591.**

Slični problem se javlja i u, mletačkim sudom potvrđenom, ugovoru o miru između Jusuf-bega Krsmića ili Krčmića (Carcnich) i Ljudevita Medina Paštrovića od 30. maja 1591. godine (napisan na italijanskom jeziku), u kojem riječi "*in idioma serviano scritta*" prevodi "*pisan ćirilicom na srpskom jeziku*".¹³ Ovo je objavljeni prijevod Rista Kovijanića sa italijanskog notarskog (sudskog) originala. U svom prijevodu R. Kovijanić navodi u zagradi na italijanskom odnosni dio.

Prije i svrhu svega, ako je i dobro prevedena, a nije, formulacija "*pisan ćirilicom na srpskom jeziku*" nije ni jednog Crnogorca ni stanovnika Crne Gore, n(eg)o mletačkog suda, pa se takav "pomen ćiriličkoga srpskoga jezika" ne može pripisivati Crnogorcima ni Crnoj Gori, nego nečesovom mlečkom službeniku (dragomanu).

Drugo, ta formulacija je nezgrapna, čak, joj je suvišan dodatak "*ćirilicom*", jer je tadašnji slovenski (slavenosrpski, staroslovenski, crkveno-slovenski) jezik bio univerzalni crkveni jezik pravoslavnih Slovena uopšte, posebno u Pečkoj patrijaršiji slavenosrpskoj (pod čijom su jurisdikcijom bili više naroda). Tadašnji slavenosrpski iliti iznimno *srpski jezik* podrazumijeva *ćirilicu*. U prvom izdanju Vukovoga *Prvoga Srpskog Bukvara* određeno je da je *ćirilica* - *srpsko pismo*, a *latinica* *ilirsko pismo*. To je bilo ono docnije preusmjerenje one težnje za jedinstvom porijekla, ujedinjavanja narodnosti.

Treće, u navedenoj italijanskoj formulaciji (u zagradi poslije prijevoda) uopšte nema riječi "*ćirilicom*", pa je to dodatak (dopuna), neosnovana izmjena (preinačenje) prevodioca R. Kovijanića.

Četvrto, formulacija na italijanskom "*in idioma serviano scritta*" ne sadrži prijevod "*(ćirilicom) na srpskom jeziku*", prije svega, zato što u njoj uopšte nema italijanske riječi za "jezik", već se umjesto nje navodi "in idioma", a "idioma" je nešto drugo. Čak i pod pretpostavkom da se može bez dileme, znači, ispravno prevesti "*servijana*" kao "*srpski*", prijevod te sintgme

¹³ Objavljen u knjizi Rista Kovijanića *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima* (XIV-XVI vijeka), knj II, Titograd, 1974, 39.

bi bio "u idiomu srpskom pisan", a "idiom srpski" nije po samom pojmu idioma "ćirilica" kao pismo, niti kao nečesova osobenost srpskoga jezika, nego njegova opštost, koja se podrazumijeva u samom njegovom pojmu.¹⁴ Čak se i mnogo poznije, 40-tijeh godišta 19. vijeka u Kotoru u izvorima navodi "Slavo-Cirilliano" ("slovenska ćirilica"), da bi se razlikovao od *slovenske* (češće *smatrane ilirske*) *latinice*, odnosno *službene latinice*. *Slovenska ćirilica* nije, zanago, od svojega nastanka isto što i *srpska ćirilica*. Dodajmo ovom da pisanog srpskog jezika *imeno(m)* nije bilo do Vuka Karadžića, već je bio slovenski, staroslovenski, slavenosrpski, crkvenoslovenski. Samo ako se riječ "serviano" uobičajeno onom vremenu i samoj ambivalentnoj (dvoznačnoj) *etimologiji* te riječi (na što smo na početku ovog poglavlja naveli: *Sloven-rob-Serv/b/us*, *Serv/b/ian-rob*) prevodi kao Sloven=Serv(b)ian, a shodno tome ovđe "slovenski jezik", italijanska formula cija ima svoje preciznije i osnovanije značenje u smislu "u idiomu (maternjem) slovenskom pisan" ili, pak, neuobičajeno, "u idiomu (maternjem) slavenoserbskom pisano", što će reći u osobitom (maternjem, montenegrinskom) idiomu slovenskoga pisano.

U svakom slučaju, R. Kovijanić nije ovo višestruko tačno preveo, već je dodavao i oduzimao, što upućuje da je i ova njegova formulacija podmetnuta, dopunjena, preinačena krivotvorena "kovanica" da bi nasilno i tendenciozno dobio izmišljenu formulaciju "pisan ćirilicom na srpskom jeziku" radi održavanja ideološko-političke ravnoteže i skladnosti *Crnogoraca u ramu (sve)srpstva*. Sve to bača ozbiljnu sumnju u autentičnost i same odnosne italijanske formulacije.

Slično R. Kovijaniću, i Jelisaveta Subotić preinačeno prevodi u izvoru "Slavo-Cirilliano" (*slovenska ćirilica*, upotreba ćirilice, umjesto službene latinice) kao *slavenosrpski jezik* u Kotoru 40-tijeh godišta 19. vijeka. Ovo i pored toga što se u izvor(nik)u jasno pojašnjava da su u pitanju "caratteri cirilliani" – "ćirilička slova". Što više, i sama J. Subotić navodi kako su zvali jezik koji se predavao u školama Kotorskoga okruga: *lingua materna* (maternji

¹⁴ U rječnicima stranih riječi piše: "Idiom (grč. idioma) 1. posebna osobina, osobitost, osebnost; 2. *filol.* Osobitost jezika, narodni jezik, narječje, dijalekat, način govora, svaki osobit i samostlan govor uopšte".

jezik), *ilirico-serviana con caratteri cirilliani* (ilirsko-srpski /slovenski?/ sa ćirilickijem slovima), *lingua illirica*, *idioma illirico*, *lingua materna illirica* (ilirski jezik, maternji ilirski jezik). Ne navodi *slaveno-serbski jezik* za kojeg tvrdi da se pominje u tijem izvorima, a koji, sljedujući A. Mladenovića,¹⁵ poistovjećuje i svodi na *srpski jezik*.¹⁶ *Ilirico-serviana con caratteri cirilliani* (ilirsko-srpski sa ćirilickijem slovima) je, također, nezgrapna formulacija.¹⁷ To se, prije svega, odnosi na sintagmu *ilirico-serviana*. jer po određenju imena i pojma *slavenosrbi* u prvom broju *Ljetopisa Matice srpske* (1825) i kako se opštenito shvatalo, "slaveno serbsko koljeno, obično izuzimajući Bugare, naziva se još i *iliričesko*". Znači, *iliričeski* zamjenjuje *slaveno serbski* (što je isto), pa je suvišan dodatak *srpski* (*ilirico-serviana*). Ako je to *ilirsko-srpski jezik*, onda je suvišno sa *ćirilickijem slovima*, s obzirom da se to podrazumijeva, da *srpski* implicira *ćirilicu* ili kako Vuk za nju kaže "naša slova" naspram latiničnih.

Ovđe se prepoznaje naknadna projekcija u stare izvor(nik)e i opravdanje Vukovoga jednog jedin(stven)oga jezika jedinstvenog srpskoga naroda (svesrpsstva) tri zakona (vjere) i tijekom što se *slavenosrpstvo* izjednačava sa *srpstvom*, *slavenosrpski* sa *srpskijem jezikom*, a *ilirski i slovenski kao srpski jezik* sa *srpskim jezikom*, s tijekom što otvara mogućnost idioma iliro-hrvatskog (latiničnog) i drugog dijalekta.

Da naši prevodioci tendenciozno i zlonamjerno (u cilju preimen/t/ovanja Crnogoraca u /sve/Srbe) prevode *lingua slava* (slovenski jezik) sa *srpski jezik*, iako je to netačno i neodgovarajuće, dokazuju i prijevodi sljedećih arhivalija iz vaktā vladike-gospodara Danila Petrovića..

¹⁵ Mladenović Aleksandar *Prilog poznavanju značenja naziva "slavenosrpski jezik" kod Srba u XVIII i u prvoj polovini XIX veka*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd. Novi Sad-Tršić, 15-19. IX 1982, knj. 12.

¹⁶ Subotić Jelisaveta, *Maternji jezik tridesetih-ćetrdesetih godina XIX vijeka u školama Kotorskoga okruga, Boka19, Herceg-Novi*, 1987, 233-240.

¹⁷ Napominjem da je je istoričar Dušan D. Vuksan formulaciju na italijanskom "*una carta skrta con caratteri slavi*" pravilno preveo "jedno pismo pisano slovenskim pismom" (Dušan D. Vuksan, *Dolazak Sima Milutinovića u Crnu Goru, Zapisi*, knj. IX, sv. 5-novembar 1931, str. 261).

U Danilovom pismu J. Bukiju od avgusta 1726. godine, objavljeno po *italijanskom prijevodu*, piše: "Il publico dragomani et interprete della *lingua slavi* ha tradoto".¹⁸ Tačan prijevod toga je: "Zvanični tumač i prevodilac *slovenskoga jezika* izvršio je gornji prijevod". Međuti(je)m, u *Zborniku* J. Milovića, na str. 397, đe je prijevod toga pisma (pod istijem brojem) *lingva slava* (*slovenski jezik*) nepravilno, netačno i neosnovano se prevodi kao *srpski jezik*.¹⁹ No, bez obzira na *ovdašnji prijevod*, ovđe nije pomen "srpskoga imena u Crnoj Gori", jer se tu radi o konstataciji tumača i prevodioca toga pisma i o njegovom shvatanju, a ne o bilo česovom Crnogorcu.

U objavljenoj *kopiji*, odnosno *prepisu* Danilovoga pisma izv. prov. A. Bembu od 6.1.1728. na *italijanskom jeziku* piše: "..., acio la traduca e mandi e questa *in ilirico* et *in italiano*".²⁰ Međuti(je)m, i *ovdašnji prevod* toga glasi: "..., da bi ga preveo i poslao skupa sa ovim na *srpski jezik*".²¹ Pored nepreciznoga prijevoda (ne pominje se ono *in italiano*-na *italijanskom*), ovđe se netačno *in ilirico* (na *ilirski*) prevodi na *srpski jezik*. To ne zbori samo o određenoj svjesno udijevanoj "tradiciji", no i o ovdašnjem njezinom nekritičkom nastavljanju, također, iz nametanih ideološko-političkih razloga, što govori o posebnom stanju i klimi u nauci i prevodiočevom ugađanju takvijem zahtjevima. To je u stilu prastare "jezičke pometnje" poistovjećivanja Slovena, Ilira i Srba.

¹⁸ Dr Jevto M. Milović, *Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore (1685-1728)*, Istorijski institut NR Crne Gore, Cetinje, 1956, 7, 348, pod rednijem brojem 2 u *Dodatku*.

¹⁹ Isto, 445. Ovdašnji prevodilac ovoga pisma p(r)oturio je takav prijevod i dr J. Miloviću, koji je konstatovao da se ovo "pismo štampa prema italijanskom prevodu koji se čuva u DAK".

²⁰ Isto, 75, redni broj 106.

²¹ Isto, 397.

UDK 792(497.16)(091)

Violeta KRIVOKAPIC

Državni arhiv Crne Gore

Arhivsko odjeljenje Nikšić

NARODNO POZORIŠTE U NIKŠIĆU (1949 - 1965)

Sažetak: Duga pozorišna tradicija u Nikšiću začeta je davne 1884. godine, kada je izvedena prva predstava „Slobodarka“, po tekstu Manojla Đorđevića Prizrenca, i to samo nekoliko mjeseci nakon prve crnogorske premijere izvedene na Cetinju 1883. godine. Za vrijeme vladavine Nikole I Petrovića Njegoša, grad pod Trebjesom je dobio pozorišnu scenu. Posebno plodonosan rad Nikšićko pozorište je imalo od 1928. do 1938. godine, kada je teatar u Nikšiću egzistirao kao gradsko pozorište. Nakon oslobođenja 1949. godine, u Nikšiću je osnovano „Narodno pozorište“ koje je kao takvo radilo sve do „bolnog gašenja“ 1965. godine. Pozorište je ponovo obnovljeno tek 1999. godine, ali tradicija bogatog pozorišnog stvaralaštva u Nikšiću nikada nije prekidana i amaterska scena je održala pozorišni život u Nikšiću.

Ključne riječi: Narodno pozorište, predstave, pozorišna scena, pozorišna tradicija.

NATIONAL THEATRE IN NIKŠIC (1949 - 1965)

Abstract: Long theatrical tradition in Niksic was conceived back in the 1884 by putting on stage the first performance „Slobodarka“ written by Manuel Georgevich from Prizren only a few months after its first Montenegrin premiere on the stage in Cetinje in 1883. During the reign of Nicholas the I. Petrovich Njegosh, the city under the hill Trebjesa got its first theatre scene. Particular fruitful period Niksic's theatre had from 1928 to 1938

when it existed as a town theatre and later after the liberation in 1949, it was founded in Niksic the „National Theatre“ and lasted as such until its „painful shutdown“ in 1965. The theatre was restored only in 1999, but the rich tradition of theatrical activity in Niksic was never interrupted in fact cause the amateur theatre scene gave life in Niksic and filled the gap.

Keywords: *National theatre, plays, theatre scene, theatrical tradition.*

I

Berlinskim kongresom, koji je održan 13. jula 1878. godine u Berlinu, najvećem gradu Njemačke (do 1945. godine glavni grad Njemačke na obalama Špreje i Hamela), Crna Gora dobija izlaz na more i gradove: Nikšić, Kolašin, Bar, Žabljak i Ulcinj, te se njena teritorija sa 4.405 km² uvećava na 8.665 km² što znači da je dobila udvostručenje svoje teritorije. Uporedo sa povećanjem crnogorske teritorije, rasla je potreba za dinamičnijim ekonomskim i privrednim aktivnostima, a samim tim i mnogim aktivnostima iz obrazovanja i kulture.

Godine 1883. osniva se Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova, koje je razvilo intenzivan rad na reorganizaciji škola i nastavu podiglo na veći stepen. Osnovna nastava je obavezna i besplatna. Osnivaju se srednje škole, otvara se bogoslovija, počinju izlaziti novi časopisi i novine, kao što su „Crnogorka“ (1871), „Nova Zeta“ (1889), zatim „Luča“ koju su osnovali domaći intelektualci kao glavni nosioci kulturnog života u svojoj otadžbini.

Organizovani kontinuirani pozorišni život u Crnoj Gori počinje 1884. godine. „Pozorišne predstave - prvenstveno ali i drugi oblici programa vezani za scensko izražavanje predstavljaju dominantnu kulturnu aktivnost, koja će po svom intenzitetu, korespondirati sa ukupnim stanjem u crnogorskom društvu poslije Veljeg rata”.¹ „Glas Crnogorca”, glavni poluslužbeni nedjeljnik toga vremena, tokom 1884. godine (izašla 52 broja na uglavnom 4 strane) u svoja 33 broja objavio je više od 60 priloga vezanih za pozorište.²

¹ Luka Milunović u: Ljiljana Milunović, Pozorište u periodici Knjaževine Crne Gore 1884 - 1908, Podgorica 2002, str.6.

² L. Milunović, 1884 godina pozorišta, Cetinje 1992, str. 47.

Knjaz Nikola I (od 15. avgusta 1910. godine kralj Crne Gore), i sam stvaralac i pisac, obrazovan i veoma zainteresovan za razvoj crnogorske kulture, 1881. i tokom 1882. godine piše dramsko djelo u stihu „Balkansku caricu“, čita je Jovanu Jovanoviću Zmaju u Beču i traži od njega da obezbijedi neko pozorišno društvo da bi prikazao dramu na Cetinju. „Balkanska carica“ se na Cetinju prikazuje četiri puta.

Ovo ipak nije prva pozorišna predstava u Crnoj Gori. 1864. godine odigrane su predstave „Gorski vijenac“ i jednočinka „Kap otrova“. „Balkanska carica“ je doživjela veliki uspjeh, a poslije nje pozorišno društvo cetinjske čitaonice priprema i prikazuje predstave dr Laze Kostića „Maksim Crnojević“, Jovana Jovanovića Zmaja „Šaran“ i Koste Trifkovića „Pola vino pola voda“.

Sljedeći period u razvoju pozorišne djelatnosti u Crnoj Gori se može označiti od prikazivanja predstava u Zetskom domu 5. decembra 1888. godine. U svojim memoarima, knjaz Nikola I će zapisati da je Zetski dom uz „rodoljubive priloge“ podignut zamišlju i velikim žrtvama knjaževim.³ Izgradnja Zetskog doma je počela 1884, a završena je 1896. godine, kada je izvedena predstava „Knjaz Arvanit“.

U Knjaževini, odnosno Kraljevini Crnoj Gori, Zetski dom je glavno stjecište kulturnih i drugih javnih dešavanja u prijestonici i državi. U ovom zdanju su izvođene pozorišne predstave, muzičke priredbe, koncerti, besjede, proslave, zabave sa igrankama, škole plesa, izložbe, sportske manifestacije, politički skupovi, itd.

„Osnovni nosioci kulturnih i opšte edukativnih programa su čitaonice i čitaonička društva koja su otpočela sa radom u Podgorici, Nikšiću, Baru (1879), zatim u Ulcinju (1884), Grahovu (1885), Virpazaru (1886) i Danilovgradu (1889).“⁴

³ Nikola I Petrović - Cjelokupna djela, Knjiga 5, str. 622.

⁴ Dr Dušan Martinović, Cetinjska čitaonica (1868-1915, 1928-1940), Gradska biblioteka Njegoš (1945-1998), Cetinje 1998, str.214

II - Početak pozorišnog života u Nikšiću

Godine 1884., u Nikšiću se osniva pozorišno društvo koje svoju prvu predstavu "Slobodarku", tragediju u pet činova, Manuela Đorđevića Prizrenca, izvodi 16. februara. Predstava „Krst i Kruna” prikazuje se 1885. godine i tada se susrećemo sa imenima dobrovoljnih glumaca: Niko Martinović, Simat Pikić, Božo Katurić i Lazo Milutinović.

„Do pod sami kraj XIX v. u Nikšiću čitaonica će biti nosilac svih kulturnih zbivanja u ovom mjestu. Štampa će zabilježiti da je 1889. god. pokrenuta inicijativa za izgradnju Hercegovačkog doma, po ugledu na Zetski dom na Cetinju te da su odigrane predstave: „Revizor” 1891. god., „Maksim Crnojević” 1896. god., kao i „Dejan Ciganin” i „Čestitam” 1897. god.”⁵

Pjevačko društvo „Zahumlje” se osniva 1896. godine u Nikšiću. Za vrijeme Balkanskih ratova i I svjetskog rata 1919. godine, počinje sa radom umjetnička grupa „Milutinović”, a u periodu od 1921 - 1927. godine društvo „Budućnost” koje je dalo nekoliko predstava.

U prvim poslijeratnim godinama, od članova Centralno-kulturno-umjetničke grupe CASNO-a formirano je Sindikalno kulturno umjetničko društvo „Radoje Dakić”. Ta grupa je izborila značajno mjesto u kulturnom djelovanju Crne Gore. Na prvoj smotri kulturno-umjetničkih društava 1948. godine na Cetinju, osvojili su prvo mjesto sa komadom „Mašenjka”, dok su na saveznoj smotri u Beogradu sa komadom Mire Puc „Vatra i pepeo” osvojili prvo mjesto. „Radoje Dakić” je promijenio naziv u „Zahumlje”.

Ovi uspjesi amaterske družine i sve veća potreba za pozorišnim predstavama doveli su do odluke da se dramska sekcija izdvoji iz Kulturno-umjetničkog društva i pretvori u pozorište, Odlukom Narodnog Odbora grada Nikšića, br. 1960.⁶

Narodno pozorište u Nikšiću osnovano je 15. marta 1949. godine, a za upravnika je postavljen Veljko Mandić. Svečano otvaranje je bilo u subotu 4. juna, kada je prikazan pozorišni komad „Nemirna starost”. Glumci su

⁵ Pejović Đoko, Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852 -1916, Cetinje 1971, str. 105.

⁶ Sl. list SFRJ br. 51/49, Rj. br. 2960/49.

bili: Bulatović Božidar, Burić Momo, Bjeletić Dara, Vujačić Zorka, Grujičić Đorđije, Gojkić Ljubica, Koprivica Momčilo, Kovačević Smilja, Kotri Andrija, Kotri Nela, Kilpa Aleksandra, Karović Vaso, Mijatović Dragomir, Mandić Veljko, Nikolić Anđa, Obrenović Đorđije, Ruljić Nada, Čolović Nikola, Cicović Petrana i Šćepanović Anka.

Ubrzo poslije ove, pripremljena je i druga predstava 22. jula 1949. godine. To je bila „Mašenjka” ruskog autora Afinegenova. Ruski komadi su činili najveći dio repertoara naših pozorišta u to vrijeme.

Godina 1950. je obilježena predstavama koje nijesu prikazivale suštinske probleme svakodnevnog življenja, već je pozorište bilo mjesto za zabavu ili podsjećanje na slike iz bliže prošlosti sa političkim porukama.

„Na osnovu Ustavnog Zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ i saveznim organima vlasti, proglašen je Opšti Zakon o pozorištima, koji je usvojila Narodna skupština na sjednici saveznog vijeća od 27. marta 1956. god.”⁷

Počinje se prikazivanje predstava po romanima naših klasika, koje su bile dobro prihvaćene kod gledališta.

Sezona 1950/1951. godine počinje Šilerovom tragedijom „Spletke i ljubav”, pa zatim komedija Branislava Nušića „Dr”, pa „Dido” Janka Veselinovića i dr. Kao gosti su radili ugledni teatarski stvaraoci.

Sezona 1951/1952. i 1952/1953. godine nije donijela bitne promjene u sastavu ansambla. Nova imena na nikšićkoj sceni su: Stevo Matović, Nikola Dragičević, Dragica Kotri, Božo Berkuljan, Koviljka Ilić, Jovo Begović, Anka Njunjić, Petar Krečković, Velimir Kavaja, Krsto Laković, Milka Đurišić i Dušan Karović... Među njima glumi Savo Njunjić, koji se prvi put pojavio na daskama 1909. godine, da bi penziju dočeka u Nikšićkom pozorištu 1953. godine.

Sezona 1952/1953. godine otpočela je komadom iz španskog života „U cvjetnoj Španiji”, zatim se na sceni postavlja Nušićeva „Ožalošćena porodica”, zatim Molijerov „Tartif”, te drama „Bez trećeg” Milana Begovića, itd.

Najbolje dane Nikšićko pozorište doživjelo je tri sezone od 1953 - 1956. godine. To je vrijeme puno previranja ne samo u kulturi. Ovaraju se

⁷ Sl. list br. 16 od 11. 04. 1956. god. SFRJ 16/56.

novi prostori za scenska tumačenja, vraćaju se gledaoci i dovode se novi pozorišni znalci Jelena i Milorad Spasojević koji je pripremio Kostićevog „Maksima Crnojevića”, a kasnije i „Košanu”.

Sezona 1954/1955. godine ocijenjena je kao neuspjela, bez obzira što je bilo pet premijera sa 29 predstava, koje je gledalo 220 gledalaca. Prvi dio sezone je otvoren komadom „Ljubav i bijeda”, zatim je igrano Molijerovo djelo „Silom ljekar”, a treća je bila premijera „Zanat gospode Vorn”, četvrta Hašekov „Dobri vojnik Švejk”, a peta premijera Šilerov „Don Karlos” u režiji Veljka Mandića. Taj neuspjeh je pripisan prikazivanju djela stranih autora, pa se na sceni postavljaju savremena djela, pa zatim na red dolaze domaći autori. Pojavljuje se drama Vladimira Mijuškovića koji je književnik, ugledni prosvjetni i kulturni radnik, tako da je on glavni kritičar Nikšićkog pozorišta.

Sezonu 1955/1956. godine, Narodno pozorište u Nikšiću je dočekalo u novom ruhu sa obnovljenim umjetničkim i tehničkim osobljem. U Nikšićkom pozorištu se srijeću imena iz čitave Jugoslavije: Miodrag Mavić, Gordana Gošić, Sabrija Biser i mnogi drugi. Izvedeno je ukupno 24 predstave, koje je vidjelo oko 6.000 gledalaca. Drugi dio sezone je, može se reći, od istorijskog značaja. Tu su dvije predstave: Držićev „Dundo Maroje” i „Čajdžinica na Okinavi” Đona Patrića. Narodno pozorište pokreće časopis „Pozorište” koji je donosio tekstove o radu pozorišta u Nikšiću i čitavoj Crnoj Gori. Ali, ovaj časopis nije bio dugog vijeka. Izašli su samo brojevi 1, 2 i 3.

U Nikšiću se osniva i Dječje pozorište lutaka, prvo takve vrste u Crnoj Gori poslije Drugog svjetskog rata. U isto vrijeme, počinje sa radom i prvi dječji bioskop. „Svečana premijera ove dvije institucije je održana 1. maja 1956. godine.”

Sezona 1956/1957. godine se može ocijeniti takođe kao uspješna, kada dolazi nekoliko novih glumaca. Prvi put se igra komad Bertolda Brehta „Dobri čovjek iz Sečuma”.

U sezoni 1957/1958. godine, u Crnoj Gori djeluje pet profesionalnih pozorišta i dolazi do razvoja domaće drame. Pored Vladimira Mijuškovića i

Marka Kavaje, kao pisac se pridružuje i Veljko Mandić, autor prve savremene crnogorske komedije „Snaha je doputovala”, koja je doživjela uspjeh na većini jugoslovenskih pozornica. Te godine se prikazuje i komedija „Moj zet direktor” u režiji Nikole Vasića.

Na drugoj sjednici Savjeta za kulturu NRCG u Titogradu, koja je održana 23. januara 1958. godine, donijeti su zaključci o reorganizaciji profesionalnih pozorišta u Cetinju, Kotoru, Nikšiću i Pljevljima u amaterska i poluamaterska. „Ovaj potez se pravdao time da se pozorišta nalaze u teškoj finansijskoj situaciji, da njihov broj premašuje mogućnosti male sredine, da su neujednačenog kvaliteta, da je bolje imati jedno kvalitetno pozorište koje će gostovanjima podmirivati potrebe ostalih mjesta”, itd.⁸

Moramo napomenuti da je ova odluka imala pogubno dejstvo na kulturu uopšte, a to dejstvo je najpogubnije djelovalo na Nikšićko pozorište. U Nikšiću je svaka premijera bila praznik, Nikšić je imao svoju pozorišnu publiku, bila svojevrсна škola za prosvjetljenje. U Nikšiću je radio klub kulturnih i javnih radnika, čije su diskusione tribine bile pravi mali simpozijumi. Novom odlukom je i te kako pogođen rad Narodnog pozorišta u Nikšiću jer su od tada profesionalno mogli da se angažuju samo reditelji i četiri glumca. „Rediteljskog posla se u Nikšiću prihvatio Veljko Mandić, koji je 01. decembra 1958. godine došao za upravnika.”⁹

Ovi ljudi su sa ogromnim entuzijazmom pokušali da održe pozorišni život komune. Koliko su ti naponi bili uspješni svjedoči podatak da je te godine prikazano više od 50 predstava. „Ravnodušnost nadležnih”, a i publike koja je bila izgradila svoje kriterijume i za koje je odlazak značajnih imena imao presudnu ulogu da pozorište izgubi svoju privlačnost, učinila je da se ugasi scena u gradu sa pozorišnom tradicijom, da o sjaju i značaju teatra oстане samo trag u sjećanju onih koji su imali sreće da na toj sceni kao goste, među ostalima vide: Rašu Plaovića, Milivoja Živanovića, Ljubišu Jovanovića, Oliveru Marković i rusku balerinu svjetskog glasa Maju Pliseckaju.¹⁰

⁸ Službeni list SFRJ, br. 12/58, decembar 1958.

⁹ Isto.

¹⁰ Dragan Perović, Maksim Vujačić, Narodno pozorište u Nikšiću, Dramski studio, Nikšić, 1988, str. 31.

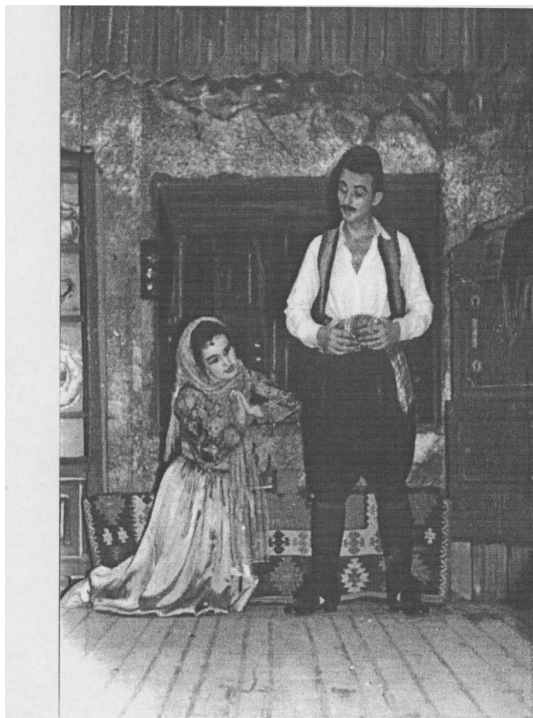
Odluka o prestanku rada Narodnog pozorišta donesena je u Nikšiću 31. jula 1965. godine, na osnovu člana 105 i 106.¹¹

Teatar podrazumijeva određeni nivo kulture i obrazovanja, a u Nikšiću je ostala da zjapi prazna sala, čekajući neko bolje vrijeme.

* *

*

Na osnovu arhivske građe Narodnog pozorišta u Nikšiću 1949 -1965, koja je u relativno dobrom stanju, gdje su odvojena informativna sredstva fonda od ostale građe, urađen je prikaz održavanja predstava u sezonama kada je ovo pozorište djelovalo kao profesionalno.

Sl. 1. - Lena Politeo i Pero Perišić u jednoj od predstava*

¹¹ Službeni list SFRJ, BR. 5/65, jul 1965.

* DACG-NK, NP, k. br. 1

*Sl. 2. - Pozorišna predstava ***

*Sl. 3. - Kralj Betajnov 2. XI 1955. ***

*Režija: Andrej Gavrilović scena iz II čina ****

*** DACG-NK, NP, k. br. 1*

**** DACG-NK, NP, k. br. 1*

Sl. 4. Dobričanin: Zajednički stan 5. XI 1955.

Režija: M. Politeo Scena iz III čina****

Sl. 5. Još jedna predstava*****

**** DACG-NK, NP, k. br. 1

***** DACG-NK, NP, k. br. 1

Sezona 1949 - Predstave:

Nemirna starost - Rahmanov, 04. 06. 1949. godine

Mašenjka - Afigenov, 23. 07. 1949. godine

Sezona 1950/51 - Predstave:

Vatra i pepeo - Mira Puc, 12. 03. 1950. godine

Narodni poslanik - Branislav Nušić, 23. 03. 1950. godine

Koštana - Bora Stanković, 13. 05. 1950. godine

Spletka i ljubav - Fridrik Šiler, 27. 12. 1950. godine

Đido - Janko Veselinović, 31. 01. 1951. godine

Dr - Branislav Nušić, 21. 03. 1951. godine

Sezona 1951/52 - Predstave:

Zasjeda - Rašile Filipović, 29. 11. 1951. godine

Vlast - Branislav Nušić, 05. 01. 1952. godine

Monserat - Emanuel Robles, 15. 03. 1952. godine

Koštana - Bora Stanković, 30. 03. 1952. godine

Dukati na glavi - Janko Veselinović, 30. 04. 1952. godine

Tartif - Molijer, 22. 11. 1952. godine

Bez trećeg - Milan Begović, 29. 11. 1952. godine

Spletka i ljubav - Fridrik Šiler, 15. 03. 1953. godine

Skampolo - Darije Mikocni, 15. 03. 1953. godine

Volpons - Ben Džonson, 20. 04. 1953. godine

Sezona 1953/54 - Predstave:

Sumnjivo lice - Branislav Nušić, 18. 09. 1953. godine

Čvor - Petar Petrović, 24. 09. 1953. godine

Koštana - Bora Stanković, 10. 10. 1953. godine

Ženidba Maksima Crnojevića - 29. 11. 1953. godine

Porodica Bio - Ljubinka Babić, 17. 01. 1954. godine

Istina je mrtva - Emanuel Robles, 21. 02. 1954. godine

Žorž Dondan - J. S. Popović, 17. 04. 1954. godine

Kir Janja - J. S. Popović, 09. 05. 1954. godine

Matura - Fodor, 26. 06. 1954. godine

Sezona 1954/55 - Predstave:

Ljubav i bijeda - Milo Politeo, 29. 11. 1954. godine
Simon ljekar - Veljko Mandić, 04. 12. 1954. godine
Zanat gospođe Vorn - Stanimir Avramović, 11. 12. 1954. godine
Dobar vojnik-Švejk - Milo Politeo, 05. 02. 1955. godine
Don Karlos - Veljko Mandić, 05. 02. 1955. godine
Podzemlje pakla - 15. 05. 1955. godine
Staklena menažerija - Stanimir Avramović, 23. 06. 1955. godine
Gospodska krv - Veljko Mandić, 02. 07. 1955. godine

Sezona 1955/56 - Predstave:

Kralj Betajnove - Ivan Cankar, 02. 11. 1955. godine
Zajednički stan - Dragutin Dobričanin, 05. 11. 1955. godine
Koraci - Cvrčak - M. Matković, 29. 11. 1955. godine
Zona Zamfirova - Stevan Sremac, 18. 12. 1955. godine
Mačak u čizmama - Vojin Đorđević, 30. 12. 1955. godine
Dundo Maroje - Marin Držić, 15. 02. 1956. godine
Čajdžinica na Okinavi - Džon Patrik, 23. 02. 1956. godine
Ekvinocio - Ivo Vojinović, 14. 04. 1956. godine
Pobuna na Ksjuhu - Herman Vouk, 13. 06. 1956. godine

Sezona 1956/57 - Predstave:

Ženidba - N. V. Gogolj, 03. 10. 1956. godine
Kad naiđu деца - Andrej Rusen, 27. 10. 1956. godine
Gospođa Ministarka - Branislav Nušić, 21. 11. 1956. godine
Šuma - A. N. Ostrovski, 29. 12. 1956. godine
Dobar čovjek iz Sečuana - Bert. Breht, 06. 02. 1957. godine
Pop Ćira i pop Spira - Stevan Sremac, 13. 03. 1957. godine
Ulični svirači - Paule Šurek, 15. 05. 1957. godine
Lov na vještice - Artur Miler, 26. 05. 1957. godine

Sezona 1957/58 - Predstave:

Autobuska stanica - Indž Vilijem, 25. 03. 1957. godine
Porodični krug - Vladimir Mijušković, 10. 04. 1957. godine

Dvije kristalne čaše - Ivan Raos, 18. 04. 1957. godine
Mladost pred sudom - Hans Timajer, 26. 04. 1957. godine
Moj zet direktor - Veljko Mandić, 10. 05. 1957. godine

Sezona 1958/59 - Predstave:

Branko Ćopić - 18. 10. 1958. godine
Bludnica dostojna poštovanja - 08. 11. 1958. godine
Dnevnik Ane Frank - Franses D. Gudrić i Albert Hakst, 28. 12. 1958. godine
Uzoran muž - Averal Hapuvud, 01. 02. 1959. godine
Dugonja, Trbonja i Vidonja - Mladen Širdh, 29. 03. 1959. godine
Iz mraka - Miroslav Feldman, 21. 04. 1959. godine

Sezona 1959/60 - Predstave:

Lisica i grožđe - Giljer Figejrsdo, 26. 09. 1959. godine
Pljusak - Petar Petrović, 18. 10. 1959. godine
Kutak za tračke - Žak Deval, 07. 01. 1960. godine
Siroto moje pametno dijete - Žak Konfino, 11. 09. 1960. godine
Čežnja pod brestovima - Judžin O' Nil, 30. 04. 1960. godine
Čarobna frula - Mladen Širola, 28. 05. 1960. godine

Sezona 1960/61 - Predstave:

Mišolovka - Agata Kristi, 01. 10. 1960. godine
Siroto moje pametno dijete - Žak Konfino, 11. 09. 1960. godine
Nina - Andrej Rusen, 06. 11. 1960. godine
Izgubljeni moj djeda (drveni tanjir) - Edmund Moriš, 05. 01. 1961. godine
Takva ljubav - Pavel Kohont, 25. 02. 1961. godine
Trijumf ljubav - Pavel Kohont, 25. 02. 1961. godine
Trijumf medicine - R. Žil, 01. 03. 1961. godine
Na trnu i kamenu - Pero Budak, 02. 04. 1961. godine
Obučar i đavo - Madelj Širola, 23. 05. 1961. godine

Sezona 1961/62 - Predstave:

Skup - Marin Držić, 07. 10. 1961. godine
Vuk Babalo - B. Ćopić, 26. 10. 1961. godine
Klupko - Pero Budak, 09. 12. 1961. godine
Ljuski Kraun - Irvin Šoa, 03.02.1962. godine
Klopka za bespomoćnog čovjeka - Robert Tomas, 22. 03. 1962. godine
Svadbeni put bez muža - Mo Lenc, 14. 04. 1962. godine
Koštana - B. Stanković, 10. 05. 1962. godine

Sezona 1962/63 - Predstave:

Ivica i Marica - Mladen Širola, 23. 09. 1962. godine
Topaz - Marsel Pakol, 13. 10. 1962. godine
Džoni Belinda - Elmer Haris, 17. 11. 1962. godine
Sreća na kredit - Marsel Frank, 22. 12. 1962. godine
Čvor - Petar Petrović, 31. 01. 1963. godine
Ana Kristi - Judžin O Nil, 21. 02. 1963. godine
Čarobnjak iz Oza - Vojmil Rodaman, 04. 05. 1963. godine

Sezona 1963/64 - Predstave:

Djevojka sa naslovne strane - Puriša Đorđević, 12. 10. 1963. godine
Tišina! Snimamo! - Pero Budak, 19. 10. 1963. godine
Kula Babilonska - Duško Roksandić, 09. 10. 1963. godine
Mećava - Pero Budak, 26. 11. 1963. godine
Hajdi - V. Robodan, 31. 12. 1963. godine
Igra ljubavi i slučaja - Morivo, 08. 02. 1964. godine
Običan čovjek - B. Nušić, 04. 04. 1964. godine
Opaki vlastelin - A. Peplez, 12. 04. 1964. godine

Sezona 1963/64 - Predstave:

Djevojka sa pjegavim licem - A. Uspeneki, 10. 10. 1964. godine
Opaki vlastelin - A. Peplez / Licem u lice Jovanović Bauer, 15. 11. 1965. godine
Dr - B. Nušić, 05. 11. 1965. godine

Venčanica - E. Kišon, 16. 01. 1965. godine
Kobna pločica - M. Tven, 27. 03. 1965. godine
Luda bolest ljubomora - Ž. Konfina, 13. 03. 1965. godine
Moje bebe - Margaret Mijo, 10. 04. 1965. godine
Bajka o caru i pastiru - Boško Trifunović¹²

НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЦРНА ГОРА

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ — НИКШИЋ

СЕЗОНА 1949 ПРЕТСТАВА 22

22 јула 1949

ПРЕМИЈЕРА

МАШЕЊКА

ПОЗОРИШНИ КОМАНД У 3 ЧИНА 7 СЛОКА

ОД А. Н. АЛЕКСАНДРОВИЋА

Сценеограф: САВО ВУЈОВИЋ Редитељ: РАДОЈЕ ГОЈКИЋ

ДИЈАЛОГ:

Василије Изидорич - Ојакомов, академик	Велко Мандић
Мили, његов син	Зденка Јерстин
Вера Михајловић, њена мајка	Зора Циговић
Павле Павловић - Тумански, лекар	Мило Пријих
Виктор, његов син	Слободан Кустудић
Нина Александрова, наставница пјевања	Анка Шпенановић
Леонид Борисовић геолог	Андреја Котри
Моћна, служавка код Ојакомова	Петрана Циговић
Љоља	Љиља Котић
Гаља	Анка Николић
Сења	Богољуб Декић

Догађа се у стану Ојакомова. Вријеме садашње.

Упозоравају се посјетници да ће представа почети тачно у одређено вријеме. Ко закасни, неће се пустити до сирњетка чина.

Улазнице се продају на благајни од 16 часова.
 Са купљеном улазницом плаћа се и гардероба.

ЦИЈЕНЕ МЈЕСТА:

Мјесто у ложи	Дин. 25,—
Мјесто у партеру	20,—
Мјесто на балкону	10,—

Урачуната је такса за Централни пензионери фонд

Почетак тачно у 20³⁰ часова

¹² Knjige fonda : Knjige dežurstva 1955-1956; Knjiga rekvizita; Evidencija predstava; Knjiga blagajne dječijeg pozorišta Lutaka; Knjiga plakata; Evidencija priloga; Inventar brošura; Glavna knjiga Narodnog pozorišta; Knjiga nabavke za dječije pozorište, Pomoćne knjige fonda: djelovodni protokol 1949 -1960, mali djelovodnik 1964; Arhivski fond Narodno pozorište u Nikšiću 1949 - 1964, DACG – NK NP, knj.31 ,k.34;

НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЦРНА ГОРА
НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ - НИКШИЋ

Година II СЕЗОНА 1950 | 51 Претстава _____
 у _____
 у _____ дана _____ 1951 год.

„БИДО“

СЛИКА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА СА ПЈЕВАЊЕМ у 5 чинова (6 слика)
 Написали: ЈАНКО ВЕСЕЛИНОВИЋ и ДРАГОМИР БРЗАК Песме компоновао: ДАВОРИН ЈЕНКО
 Редитељ: РАДОЈЕ ГОЈКИЋ Сценограф: КРИЖЕК ЈОВАН к. г. академски сликар Народ. позоришта Београд

Л И Ц А :

МАРИНКО	} богати сељаци	Душан Поповић ✓
СТАНОЈЛО		Момчило Ђурић ✓
АНДРИЈА		Божко Бркуљан ✓
ЗДРАВКО, син Маринков		Мирко Мартиновић
МАКСИМ, син Андријин		Анарија Котри
МИЛИЋ, пријатељ Здравков		Душан Каровић
ЈОВАН	} одборници	Саво Ђурић
ПЕТАР		Радоје Гојкић
ПАВЛИЈА, жена Маринкова		Анђа Николић
ЖИВАНА, жена Маринковог синовца		Даница Каровић
ЉУБИЦА, кћерка Станојлова		Антонета Котри
ПЕТРА, жена другарица		Анка Шћеповић
ПРВИ	} момак	Радоје Мрвошевић
ДРУГИ		Васо Каровић
ТРЕЋИ		Раденко Ђурковић
ПРВА	} девојка	Драгица Котри
ДРУГА		Смиља Ковачевић
ТРЕЋА		Корнелија Ђукић

Догађа се у једном селу у Мачви, двадесетих година прошлог столећа.

Упозоравају се посјетници да ће претстава почети тачно у одређено вријеме.
 Ко закасни неће се пуштати до свршетка чина.

Улазнице се продају на благајни Позоришта од 10 до 12 и од 16 до 18 часова.

ЦИЈЕНЕ МЈЕСТА: _____

Дјеци испод 16 година забрањен је приступ.

ПОЧЕТАК ТАЧНО У 20 ЧАСОВА

NARODNO POZORIŠTE U NIKŠIĆU JE OSNOVANO ODLUKOM NARODNOG ODBORA GRADA
NIKŠIĆA BR.2060 od 15.III.1949 godine

UMJETNIČKO OSOBLJE:

- 1.Gojkić Radoje, reditelj
- 2.Bulatović Božidar
- 3.Burić Momo
- 4.Bjeletić Dara
- 5.Vujičić Zora
- 6.Grajičić Djordjije
- 7.Gojkić Ljubica
- 8.Koprivica Momčilo
- 9.Kovačević Smilja
- 10.Kotri Andrija
- 11.Kotri Antoneta
- 12.Kiljpa Aleksandra
- 13.Karović Vaso
- 14.Mijatović Dragomir
- 15.Martinović Martin
- 16.Martinović Mirko
- 17.Malović Dragomir
- 18.Mandić Veljko
- 19.Nikolić Anka
- 20.Obrenović Djordjije
- 21.Ruljić Nada
- 22.Čolović Nikola
- 23.Čicović Petrana
- 24.Šćepović Anka

TEHNIČKO OSOBLJE:

- 1.Vukanović Milo, rukovodilac
- 2.Lelatović Ilija
- 3.Dumović Vlado
- 4.Zeković Gojko
- 5.Tmašić Svetozar, šminker
- 6.Burić Čedomir
- 7.Malović Zora
- 8.Popović Danica

9.Vujanović Dimitrije, krojač

UPRAVNIK: Veljko Šakotić

SEKRETAR: Veljko Mandić

IZ DOKUMENATA PREPISAO:

Nikšić, 1960 godine.

SEKRETAR POZORIŠTA,
Vlado Knežević

Pozorište 94

Socijalistička Republika Crna Gora
SKUPŠTINA OPŠTINE NIKŠIĆ
Broj Cl-8710/1
Nikšić, 31. jula 1965.godine

MI/MB

Skupština opštine Nikšić, na zajedničkoj sjednici Opštinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica, održanoj 31. jula 1965.godine, na osnovu člana 105. i 106. Osnovnog zakona o ustavnosti /"Službeni list SFRJ", broj 5/65/ i člana 234. Statuta opštine Nikšić /"Službeni list SRCG - opštinski propisi, broj 15/64/, donijela je

R J E Š E N J E

o prestanku rada Narodnog pozorišta u Nikšiću

Narodno pozorište u Nikšiću, osnovano 1949.godine, prestaje sa radom 31. avgusta 1965.godine.

Redovnu likvidaciju Pozorišta izvršiće, shodno članu 268. i 270. Osnovnog zakona o preduzećima, likvidaciona komisija koju će imenovati Skupština opštine.

Po izvršenoj likvidaciji, imovinu, prava i obaveze kao i arhivu i novčana sredstva Pozorišta preuzeće Skupština opštine.

Pitanje prestanka radnih odnosa radnih ljudi Pozorišta regulisaće se u smislu odredaba Osnovnog zakona o radnim odnosima.

Ovo rješenje stupa na snagu danom donošenja, a objaviće se u "Službenom listu Socijalističke Republike Crne Gore".

PREDSJEDNIK
Dragica Maksimović
Dragica Maksimović

Rješenje o prestanku rada Narodnog Pozorišta u Nikšiću, DACG-NK, NP k.br.34

* *

*

Prema podacima DACG - AO Nikšić za period od 1.VII do 31. XII 1949. godine, Narodno pozorište u Nikšiću je imalo 22 umjetničkih i 18 tehničkih članova osoblja. Po čl. 1 opšteg Zakona o pozorištima „Sl. list FNRJ“, br. 61/56, pozorištima upravljaju pozorišni savjet, upravni odbor i upravnik. Pozorište je imalo pravilnik o sistematizaciji radnih mjesta po sektorima, kvalifikacijama i stručnoj spremi i obimu poslova koje obavljaju pojedini sektori.

Narodno pozorište je imalo sljedeće sektore: opšti sektor, umjetnički sektor i tehnički sektor. Opšti sektor su sačinjavali upravnik, knjigovođa i sekretar. Zadatak ovog sektora je bio da brine o radu i disciplini u ustanov, da sarađuje sa organima upravljanja, stara se o izvršavanju zadataka svih sektora i objedinjuje njihov rad u pripremama i organizaciji predstava, kao i da vodi administrativnu i personalnu politiku.

Umjetnički sektor je obuhvatao glumce sa pozorišnom akademijom ili priznatim zvanjem umjetnika. Njegov zadatak je bio da priprema predstave, odnosno svaku dodijeljenu ulogu.

Tehnički sektor - sačinjavaju 3 dekoratera, kroy, električar, šminkerka i radnice čistoće. Radna grupa dekoratera vrši postavku scene i sve vrste dekoraterskih radova na pozornici. Ovaj sektor je obuhvatao i reklamiranje predstava i prodaju karata. Krojač je izdavao mušku i žensku garderobu, a stolar se bavio izradom dekora za sve pozorišne predstave.

Organi upravljanja pozorištem su pozorišni savjet i upravni odbor (prema čl. 12 i 16. Opšteg Zakona o pozorištima „Sl. list FNRJ“, br. 16/56).

Zakon o pozorištima od 27. marta 1956. godine i Statut su definisali osnovne zadatke Narodnog pozorišta u Nikšiću. To je, prije svega, izvođenje na scenu domaćih i stranih djela, kako drama tako i komedija (član 9 Zakona, „Sl. list FNRJ“, 11. april 1956). Statut je propisivao organizaciju, unutrašnje odnose, rad i poslovanje pozorišta. U članu 10 Statuta naročito je propisano:

1. broj članova pozorišnog savjeta i upravnog odbora;
2. način imenovanja članova savjeta i način izbora i opoziva članova savjeta i upravnog odbora koje predlaže, odnosno bira radni kolektiv;
3. unutrašnja organizacija pozorišta;
4. djelokrug pojedinih organa i tijela i njihov odnos, kao i ovlašćenja upravnika i pojedinih rukovodećih službenika;
5. način poslovanja unutrašnjih službi i radnih jedinica;
6. vrste prihoda koje pozorište ostvaruje;
7. način raspodjele fondova;
8. način finansijskog poslovanja;
9. način nagrađivanja osoblja;
10. unutrašnji red i disciplina;
11. disciplinske prekršaje osoblja;
12. organizaciju administracije;
13. sistematizaciju radnih mjesta.

Rezime**NARODNO POZORIŠTE NIKŠIĆ (1949 - 1965)**

Na osnovu sačuvane arhivske građe Narodnog pozorišta u Nikšiću, u radu je obrađeno djelovanje ove ustanove u periodu od 1949-1965. godine, s ciljem da se približi javnosti duga pozorišna tradicija ne samo Nikšića, nego i Crne Gore. Pozorišna tradicija je započeta davne 1884. godine, izvođenjem pozorišne predstave „Slobodarka” 16. II. 1884. godine. „Glas Crnogorca” i „Nevesinje” donose izvještaje o osnivanju društva u Nikšiću i uspjehu predstave. Godine 1919. se osniva grupa „Milutinović” sa tri sekcije: dramskom, horskom i tamburaškom. Od značaja za razvitak pozorišnog života u Nikšiću je završetak Doma zanatsko-radničkog udruženja 1925. godine. Značajan uspjeh Nikšićko pozorište je imalo od 1928-1938. godine, kada je egzistiralo kao Gradsko pozorište.

Kao profesionalno pozorište Narodno pozorište u Nikšiću je proglašeno 15. marta 1949. godine, odlukom Gradskog odbora u Nikšiću i kao takvo radilo je sve do gašenja 1965. godine. Odluka o prestanku rada Narodnog pozorišta jula 1965. godine donijeta je na osnovu čl. 105 i 106 Zakona („Sl. list SRCG“ br. 5/65).

LITERATURA:

1. Šakotić Veljko, Nikšić u Knjaževini (Kraljevini) Crnoj Gori, Nikšić, 1996.
2. Vasić Milan, Gradovi pod turskom vlašću, Istorija Crne Gore, knjiga III, tom 1, Titograd 1975.
3. Delibašić Rade, Razvoj školstva i pedagoške misli u Crnoj Gori, Titograd 1980.
4. Jovanović Jagoš, Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti, Cetinje, 1948.
5. Kavaja Marko, Nikšić i Nikšićani, *Slobodna misao*, br. 279, Nikšić, 1928.
6. Lukić Vasilije, „Zahumlje” : po jednom arhivskom izvodu, Nikšićke novine, br. 82-83, Nikšić, 1970.
7. Mijušković Vladimir, *Kulturni život u Nikšiću u prošloj godini*, Stvaranje, broj 1-2, Cetinje, 1952.
8. Pejović Đorđije Đoko, Razvitak prosvjete i kulture u Crnoj Gori 1852 - 1916, Cetinje, 1971.
9. Veljko Šakotić, Milorad Đukanović, „Zahumlje” 1898 - 1998 - (Prilozi za monografiju) Nikšićke novine, 1998.
10. Ljiljana Milunović, Pozorište u periodici Knjaževine Crne Gore 1884 - 1908, Podgorica, 2002.
11. Dr Olga Brajičić, Zapis o Crnogorskom narodnom pozorištu 1943 - 1946, Podgorica, 2002.
12. Pejović Đoko, Razvitak prosvete i kulture u Crnoj Gori 1852 - 1916, Cetinje, 1971.
13. Sreten Perović, Darovi scene 1, Titograd, 1986.
14. Dragan Perović, Maksim Vujačić, Narodno pozorište u Nikšiću - Dramski studio, Nikšić, 1998.

UDK 821.133.1.09 Zola E.
070:94(4:497.16)

Vukota VUKOTIĆ

ODJECI AFERE DRAJFUS U CRNOGORSKOJ ŠTAMPI

Sažetak: Rad ima za cilj da prikaže kako je „Afera Drajfus“, kao veliki događaj s kraja XIX vijeka koji je uzdrmao temelje tadašnje Evrope, bio prikazan u crnogorskoj javnosti. U tu svrhu korišćeni su telegrami i članci koje je objavljivao „Glas Crnogorca“ kao poluzvanično glasilo u Crnoj Gori tog vremena i dio dostupne literature o samom događaju kako bi se dala što preciznija slika o značaju ove afere i kako bi se ona pravilno smjestila u okvire evropske istorije. Rad pokušava da izrazi pitanje antisemitizma i kako je ono tretirano u Crnoj Gori u svijetlu ove afere.

Ključne riječi: Glas Crnogorca, afera, Alfred Drajfus, Francuska, armija, Jevreji, antisemitizam.

ECHOES OF THE DREYFUS AFFAIR

Abstract : The paper aims to show how the Dreyfus Affair, as a major event at the end of the nineteenth century which shook the foundations of the Europe, was shown in the Montenegrin public. For this purpose, the telegrams and the articles were published in »The Voice of Montenegrin« as a semi-official newspaper in Montenegro at that time, as well as part of the available literature about the event, in order to give a more accurate picture of the importance of this affair, and that it would be placed in the proper framework of European history. The paper is trying to express the issue of anti-Semitism and how it is treated in Montenegro in light of the scandal.

Keywords: The Voice of Montenegrins, The Dreyfus affair, French army, Jews, anti-Semitism.

Tvrđnju da je nešto dobro ili istinito treba uvijek precizirati odgovorom na pitanje: u odnosu na šta dobro, ili u odnosu na šta istinito.

(Moris Bares, Prizori I)

Uvod

Na Berlinskom kongresu 1878. godine, Crna Gora stiče svoju nezavisnost i staje u red evropskih zemalja. Još i prije zvaničnog proglašenja nezavisnosti, Crna Gora teži ka približavanju Evropi i evropskom načinu života. Jedan od vidova tog približavanja je i kroz razvoj novinarstva. Tako već od 1873. godine na Cetinju počinje da izlazi „Glas Crnogorca“, koji važi za poluzvanično glasilo vlasti na Cetinju i koji dijeli sudbinu Knjaževine tokom cijelog njenog postojanja. Kao novina „Glas Crnogorca“ je bio vezan za dvije teme: politiku i književnost. Iako uglavnom fokusiran na domaće događaje ili one koji su se ticali Crne Gore i njenih građana, u svakom broju donosio je i pregled političkih događaja u Evropi i svijetu. U tome je najviše bio oslonjen na prevode tekstova iz drugih listova, poglavito petrogradskog „N.Vremja“ ili na neke od listova u okruženju, najprije iz Beograda i Zagreba, ali i iz Praga, Rima, Pariza i Berlina. Takođe, imao je redovnu prepisku sa bečkim „Korespodent biroom“. Objavljivao je njegove telegrame koji su stizali sa svih krajeva planete. Zato sa pravom možemo reći da čitaoci u Crnoj Gori toga doba nijesu zaostajali po informisanosti za ostalima širom Evrope.

U skladu sa tim, „Glas Crnogorca“ od sredine 90-tih godina XIX vijeka donosi čitaocima u Crnoj Gori vijesti o događaju koji je nekoliko godina potresao svjetsku javnost, izazivajući velike polemike i podjele širom Evrope. Bila je to znamenita „Afera Drajfus“ koja je na svom vrhuncu prijetila da gurne tadašnju Francusku u vrtloge građanskog rata. Njene posljedice ostale su duboko urezane ne samo u Francuskoj, već i čitavoj Evropi toga doba.

Ovim radom pokušaćemo da osvijetlimo taj veliki istorijski događaj, posmatrajući ga kroz članke jednog lista iz malene balkanske knjaževine, ali i njegov uticaj na formiranje javnog mnjenja u Crnoj Gori oko tema koje je pokrenula ova afera. Upravo zbog toga smo i izabrali ovu temu, jer sve ono

što je pokrenuto njome danas čini osnove civilizovanog društva. Pitanja koje je pred francusko, pa i evropskog društvo, iznijela Draјfusova аfera označavaju početak u formiranju mnogih stavova o kojima i danas moramo razmišljati. Problemi nacionalnih i religijskih manjina, kao i љudskih prava, јednako su аktuelna danas, kao i u vrijeme Draјfusa.

Treća Republika do аfere

Nakon poraza u ratu sa Pruskom 1871. godine, počinje nova era u istoriji Francuske. Drugo francusko carstvo Luја Napoleona, nekad прva sila Evроpe, ostalo je smrvljeno pod ударima јedne nove tada nadolazeće sile, Bizmarkove Nјemačke. Iz хаosa i slavnih dana Pariske komune uzdigla se nova tvorevina - Francuska treća republika, koja će potrajati sve do II svjetskog rata. U Francuskoј ovaj period biće upamćen pod nazivom „Belle Epoque“ ili „divna epoha“ i остаће предмет narodne nostalgije do dan danas. Bilo je to razdoblje najpriје mira, u zemlji i u svijetu, ispunjeno optimizmom i nadom u svijetlu budućnost, nečim što Francuzi nazivaju „joie de vivre“ (радост живljenja). Razdoblje општег prosperiteta, novih tehnologija, ispunjeno naučnim izumima i otkrićima. Mir i napredak omogućiće процvat umjetnosti u Parizu i ovaj period остаће upamćen po mnogim remek djelima književnosti, muzike, pozorišta i ostalih umjetnosti. Za neke umjetnosti, poput filma, људи će tek tada i saznати. Oči svijeta bile su uprte u Francusku i Pariz, zbog велиkih događaja poput Velikih svjetskih izložbi 1889. i 1900. godine.

Dugo se gledalo na taj period kao na zlatno doba između dva strašna rata. Međutim, ako pogledamo ispod te blještave površine, vidjećemo da nije sve bilo tako zlatno i grandiozno. Bila je to Republika sa burnom istorijom, ispunjena borbom za lične i kolektivne slobode.¹ Isprva podijeljena između pristalica novouspostavljene Republike i onih koji sanјaju obnovu stare monarhije, Francuska je krenula oprezno i polako u процес залјеченја ratnih rana i опорavka od uvreda nanesenih porазom od Pruske. U početku, mlada Republika bila je u rukama generala MakMaona,

¹ Група аутора: *Istorija Francuske*, II dio, 1965, str. 421.

za kog se vjerovalo da može ispoljiti diktatorske ambicije. U tome bi se naslanjao na podršku bivše aristokratije, koja je još uvijek sanjala obnovu monarhije. Međutim, general MakMaon se neočekivano povukao sa mjesta predsjednika Republike 1879. godine. Na izborima 1881. godine opasnost od monarhista jenjava, jer više nema legitimnih nasljednika ni na strani Bonapartista, ni na strani starih Burbona ili kao što o tome kaže osnivač Treće republike Leon Gambeta: "Opasnost je prošla, počinju nevolje."²

Pobjeda republikanaca obilježena je nizom veoma važnih mjera. Godine 1879. Pariz ponovo postaje središte vlade, umjesto Versaja. Marseljeza je proglašena narodnom himnom Republike, a 14. juli njenim državnim praznikom, koji se proslavlja počev od 1880. godine. Jula iste godine pomilovani su učesnici Komune, a Francuska se, po riječima Gambete, otresla „prnja građanskog rata.“³ I pored toga, Francuska ostaje podijeljena na političkoj sceni između dva tabora republikanaca. Iz njihovih redova izdvojiće se stranke „oportunisti“ i „radikala“ koje će u daljem periodu voditi glavnu riječ u političkom životu Treće republike, sve do organizovanja Socijalističke stranke.

Posljednji trzaji monarhizma ili zadnja dječija bolest Republike, ogleda se u pokušaju generala Bulanžea da sam uzurpira vlast pod izgovorom odbrane od spoljne opasnosti, tačnije novog Rajha, i unutrašnjih finansijskih skandala. Čitav taj pokret u Francuskoj biće nazvan „bulanžizmom“ i otkriće koliko, u stvari, francuski narod teško proživljava nanijete poraze i kako je cijela javnost opijena željom za revašizmom. Ipak, izbori iz 1889. godine lako su otklonili tu opasnost.

Upravu nad Trećom republikom preuzeli su nakon izbora oportunisti. „Glas Crnogorca“ o tome izvještava ovako:

„Promjena ministarstva u Francuskoj samo je potvrdila da u narodnom predstavništvu ostaje postojana većina umjereno republikanska. G. Dipi, predsjednik kamare, sastavio je novo ministarstvo bez ikakve primjese radikalske...G.Karno (tada predsjednik Republike) pružio je radikalcima prilike za vrijeme krize, da oni vladu zauzmu, ali se oni, pozivajući se na svoj

² Isto, str. 424.

³ Isto.

položaj u parlamentu, nijesu htjeli primiti vlasti, nego šćahu dragovoljno uljesti u Dipijevo ministarstvo...“⁴

Međutim, upravo suprotno od ovih izvještaja u „Glasu Crnogorca“, politička situacija u Francuskoj daleko je od stabilne. Potpuno smrvljen monarhistički reakcionizam prelazi u konzervativizam ispunjen klerikalnim zanosom. Tabori oportunistata i radikala u redovima republikanaca sve više se udaljavaju jedni od drugih, naginjući u lijevo ili desno. Takođe, na političkoj sceni pojavljuju se nove snage prvenstveno na krajnjoj ljevici, a to su nove partije socijalista koji se dijele na posibiliste predvođene dr Polom Brusom i radničke partije zasnovane na ideologiji marksizma.⁵

Talas anarhističkih atentata prelazi Francuskom u periodu od 1892. do 1894. godine. Najstrašnji čin te „propagande djelom“ bio je atentat na predsjednika Karnoa u Lionu 24. juna 1894. godine. O tom događaju „Glas Crnogorca“ javlja ovako:

„U času kada je Karno izlazio iz trgovačkog dvora da pođe u teatar na svečanu predstavu, jedna osoba ga je udarila nožem u srce. Predsjednik republike prenesen je u prefekturu u stanju beznadežnom. U ponoć Karno je izdahnuo. Zločinac uhvaćen...Zločinac je mladić od 22 godine. Italijanac je i anarhist.“⁶

U narednim brojevima, „Glas Crnogorca“ donosi detalje sa Karnoove sahrane i vijesti o izboru novog predsjednika Kazimira Perijeja. Takođe donosi i vijest o izglasavanju novih antianarhističkih zakona.⁷ Politička kriza Treće republike počinje da se zaoštrava. Na vlast dolazi nekoliko slabih i neodlučnih kabineta koji sa mukom održavaju ravnotežu između stranaka. Vlade su sklone nagodbama koje često zaglibljuju među osrednjim ličnostima, dok se neodlučna većina u Parlamentu povija između desnice i ljevice.⁸ U januaru 1895. godine, Perije pod napadima socijalista podnosi ostavku poslije šest mjeseci provedenih na vlasti. Na čelu Republike

⁴ *Glas Crnogorca*, politički pregled, 4. jun 1894. godine.

⁵ Grupa autora: *Istorija Francuske*, II dio, str. 445.

⁶ *Glas Crnogorca*, telegrami bečkog kor., 18. jun 1894. godine.

⁷ Isto, 9. jul 1894. godine.

⁸ Grupa autora: *Istorija Francuske*, II dio, str. 446.

zamjenjuje ga malo poznati ministar mornarice Feliks For. On kao prvu svoju odluku za sastav nove radikalne vlade povjerava Leonu Buržou.⁹

Događaj koji je neposredno prethodio Drajfusovoj aferi i koji stoji u velikoj povezanosti sa njom je još jedna aferu, Panamska. Naime, bio je to finansijski skandal koji je pokazao francuskoj javnosti naličje uspostavljenog režima. Kompanija „Svjetsko društvo za Panamski kanal“ slavnog Ferdinanda Lesepa, graditelja Sueckog kanala, uzela je od građana Francuske preko milijardu franaka zajma, ali je i pored toga bankrotirala upropativši pola miliona građana srednje klase. Skandal je iznio na vidjelo korupciju u skoro svim ustanovama sistema, posebno je Parlament bio na udaru. Jedan od učesnika afere Rajnah otkrio je, u listu „Libre Parole“ Eduara Drimona, spisak poslanika koji su uzeli mito od kompanije. Time je francuska javnost saznala da su njeni članovi Parlamenta i civilni službenici postali biznismeni.¹⁰ Međutim, aferu donosi još jedno otkriće, a to je da su posrednici između privatnog kapitala i državne mašinerije isključivo Jevreji. Ovo saznanje dovodi do razbuktavanja talasa antisemitizma u Francuskoj.¹¹

U takvoj situaciji i opštem raspoloženju naroda, došla je i Drajfusova aferu, kao centralna tema našega rada. Biće to događaj koji će zasjeniti sve ostale i koji će obilježiti čitav ovaj period francuske istorije.

Drajfusova aferu

Alfred Drajfus rođen je 9. oktobra 1859. godine u gradu Miluzu u Alzasu, tada spornoj provinciji između Francuske i Njemačke. Bio je najmlađe od sedmoro djece u porodici jevrejskih proizvođača tekstila koji su odlučili da ostanu u Francuskoj i nakon njemačke okupacije Alzasa 1871. godine. Studirao je na Politehničkoj školi, na kojoj je prošao osnovnu vojnu obuku i diplomirao 1880. godine.¹² Već 1894. godine Drajfus, sada kao artiljerijski kapetan zaposlen u Drugom birou Ministarstva rata, biva

⁹ Isto.

¹⁰ Hana Arent: *Izvori totalitarizma*, str. 99.

¹¹ Isto.

¹² Biografske podatke o Drajfusu navodimo sa sajta www.wikipedia.com.

optužen za špijunažu u korist Njemačke. U decembru iste godine, presudom Ratnog vijeća proglašen je krivim i osuđen na doživotnu zatvorsku kaznu koju izdržava na Đavoljem ostrvu u Francuskoj Gvajani.¹³ Suđenje se odvijalo iza zatvorenih vrata. Iz navodno obimnog dosijea, pokazan je samo jedan dokument, tzv. „bordereau“, pismo navodno pisano Drajfusovom rukom, naslovljeno na njemačkog vojnog atašea Švarckopena. Prvi koji je posumnjao u Drajfusovu krivicu bio je pukovnik Pikar, šef informativnog odsjeka generalštaba. Međutim, kada je iznio svoje sumnje, dobio je prekomandu u Tunis.¹⁴ U decembru 1897. godine ovo sudsko pitanje, putem političkih interpelacija, postaje predmet državne krize i nacionalni kamen razdora. Francuska javnost i čitava inteligencija biva podijeljena na „pro“ i „anti“ drajfusovce. Najveći Drajfusov branilac postaće veliki pisac Emil Zola. On će u Klemansoovom listu „l’Aurore“ objaviti jedno pismo pod nazivom „Optužujem“ („J’accuse“) i direktno se obratiti predsjedniku Republike Foru, u kome žigoše vinovnike sudskog procesa čija je žrtva jedan Jevrejin.¹⁵ Zbog toga Zola biva osuđen u februaru 1898. godine na godinu dana zatvora i biće prinuđen da napusti Francusku, nakon čega se sklonio se u London.

Kako je vijest o aferi prohujala Evropom, povodom nje se oglasio crnogorski list, ali izgleda vrlo nerado, kao da to nije tema koja treba da uznemirava građane Crne Gore. Tako „Glas Crnogorca“ piše u svom članku pod nazivom *Drajfusova afera*, nekih mjesec dana prije osude Zole:

„Ima već koji mjesec dana da su svi listovi prepuni vijesti iz Pariza o ovoj aferi. Bečki Kor. biro ne prestaje saopštavati nam te vijesti, ali smo ih mi vazda izostavljali.“¹⁶

Zato u nastavku donosi članak objavljen na tu temu u novosadskom „Braniku“ koji kaže ovako:

„Velika Francuska je s jednoga kraja na drugi uzrjana. Priređuju se razni zborovi na kojima jedna strana drugu napada. Duhovi se mobiliziraju.

¹³ Grupa autora: *Istorija Francuske*, II dio, str. 457.

¹⁴ Hana Arent, *Izvori totalitarizma*, str. 91.

¹⁵ Grupa autora: *Istorija Francuske*, II dio, str. 458.

¹⁶ *Glas Crnogorca*, 16. januar 1898. godine.

Prvi književnici, koji su u tišini brali lovorike, najedared javljaju se na političkoj pozornici. Svi slojevi narodni uskomešali se. Šta je to? Radi li se o drugoj državnoj formi Francuske? Je-li republika u opasnosti? Je-li sloboda stegnuta? Je-li neprijatelj na pragu? Da li se rađa kakva velika politička ili društvena misao, koja obično s velikim porođajnim mukama dolazi na ovaj svijet?

Od svega toga nije ništa ovaj mah u pitanju. Politički odnošaji u Francuskoj prilično su konsolidirani; ministarstvo je više od godine dana na krmi državnoj. Kraljevski preteđenti nalaze se u zakutku, te ne smiju ni da se pomole, a francuska vojska nema više nikakvog Bulanžera, koji bi htio da za sebe prigrabi diktaturu. Ugled Francuske u savezu sa Rusijom sve se više diže. Sama Njemačka gleda svakom prilikom, da svome susjedu ukaže usluge. I ipak tolika uzrujanost tolika zbunjenost...Francuski kapetan Drajfus bio je osuđen radi izdajstva. Osudili su ga nadležni vojni sudovi, i pošto se pri takvoj raspravi dotiču stvari delikatne prirode, s pogledom na međunarodne odnošaje, te da se dotična država ne bi vrijeđala, rasprava se vodi tajno.¹⁷

„Branikov“ članak nastavlja dalje, čvrsto držeći ruku francuskim sudskim institucijama i vojsci koju naziva „uzdanicom Francuske, koja Francusku čuva kao zenicu oka svog, jer je vojska snaga i nada naroda.“¹⁸ Drajfusova nevinost u potpunosti je relativizovana od strane pisca tih redova i novinar „Branika“ traži razloge uzbuđenja javnosti na drugoj strani:

„Da je u pitanju neki siromašak niko se ne bi osvrtao. Ali Drajfus je - bogat Jevrejin. Sad razumijemo sve. U današnjem društvu najjača su dva faktora: novac i štampa i ta dva su pokrenuta u korist Drajfusa. Javno mnjenje silom se uzbuđuje.“

Branikov novinar jasno se stavlja na stranu antisemitizma u ovoj aferi. On pogađa, svojim komentarom, tačno u srž ovog problema, ali se stavlja na pogrešnu stranu u čitavoj stvari, barem iz našeg ugla gledano.

Ali, to nas vodi dalje u razumijevanju ovoga problema i načina kako da se prema njemu postavimo. Mi danas ne možemo pretpostaviti da li je

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

ovaj novinar zaista dijelio ideje antisemitizma ili je samo u pitanju iznošenje stavova redakcije. Ipak i mi, kada iz ugla današnjice posmatramo ove stvari, moramo biti svjesni da je u to doba, krajem XIX vijeka, antisemitizam bio legalan način mišljenja i čak, šta više, zvaničan stav velike većine evropskih država. Moramo shvatiti da je to vrijeme u kojem nastaju i čuveni *Protokoli sionskih mudraca*, kada mnoge učene glave širom kontinenta javno debatuju o pitanjima semitizma, a eugenika, kao nauka o rasama, cvjeta i proučava se na mnogim evropskim i svjetskim univerzitetima. Od Urala do Gibraltara, jevrejski narod zaista je proganjan i antisemitski stavovi javno su izlagani i nailazili na opšte odobravanje. Tako u Austro-Ugarskoj, katolički profesor Reling objavljuje knjigu „Talmudski Jevrejin“ u kojoj tvrdi da mrze hrišćane i trude se da im naškode. U Mađarskoj izbijaju antisemitski protesti zbog ubistva jedne djevojke u Tisa-Elsaru, za koje su sumnjicali Jevreje, ali je dokazano da od toga nema ništa. Carska Rusija vrši progone Jevreja i oni se masovno sele iz nje. U Njemačkoj i poslije „Kulturkampfa“ antisemitski pokret vode slavne ličnosti, kao što su historičar Trajčke i filozof Diring. U samoj Francuskoj, već spominjani novinar Drimon, objavljuje knjigu „Jevrejska Francuska“.¹⁹ Naravno, najveći stub antisemitizma u Evropi je Vatikan i katolička crkva, koja se od početka postavila kao protivnik Treće Republike, podržavajući monarhiste i bulanžiste. Katolička crkva se direktno umiješala i u aferu Draјfus. Njeni velikodostojnici i jezuitski red stali su iza Drimona i lista „Libre Parole“ i sami su u svojem glasilu „Le Croix“ širili protivdraјfusku i antisemitsku propagandu.²⁰ Ono što nas trenutno zanima je pitanje da li je i u Crnoj Gori tog vremena zaista postojao stav izrazito antisemitski, kakav se iznosi u gore citiranom članku. Mišljenja smo da to nije slučaj, jer svi članci koji se odnose na ovu aferu su preuzeti iz stranih listova, čiji antisemitizam predstavlja zvaničan stav te države. Tako „Glas Crnogorca“ prenosi članak zagrebačkog „Obzora“ o suđenju Zoli:

„...svi oni koji misle, da je još antiklerikalizam moda, ređaju se u Zoline privrženike. Žalosno je pomutnja pojmova, kakva se je rijetko kada vidjela. Branitelji Zole naziru u svakom njegovom protivniku antisemitu,

¹⁹ Simon Dubinov: *Istorija jevrejskog naroda*, Beograd, 1982.

²⁰ Edmont Paris: *Tajna istorija Jezuita*, str. 122.

pa u obrani tobožnje vjerske slobode, koja mora da pod svoju zaštitu uzme i Židove, mute stari jevrejski narod sa današnjim židovštvom, jevrejske sveštenike od Meliksedeka do Isusovih vremena sa današnjim rabinima, sveto pismo staroga zavjeta sa talmudom. Mjesto razuma govori strast. Jedna židoska smotra, koja se broji u najumjerenije „l'Univers Israelite“, prikazuje Drajfusovu stvar kao neku urotu crkve, pripremljenu odavna u najvećoj tmini, poziva u pomoć protiv crkve, a za Drajfusa i Zolu sve framasone i sve prijatelje svjetlosti.

I zbilja uz Zolu danas stoje framasoni, židovi, socijalisti, anarhisti i svi pristaše trojnoga saveza.²¹

Zaista, čitajući ove redove jasno možemo uočiti da članak ovakve sadržine može nastati samo u toliko konzervativnoj i klerikalnoj državi kakva je Austro-Ugarska. Koliko je novinaru, koji je autor ovog članka, mrska i sama pomisao na zastupanje vjerskih sloboda vidimo i po napadu na samog Zolu u istom članku:

„Emil Zola mučen, što njegova književna slava zalazi i što njegovo ime nema negdašnje privlačne moći, prihvatio je prigodu Drajfusove stvari, da svijet napuni zvukom svoga imena. I treba priznati mnogi se opet dadoše zavesti...Zola se predstavlja kao mučenik, kao neki hrabri zatočnik vjerske slobode i pravičnosti.“²²

Nasuprot novinaru „Obzora“, u Crnoj Gori izvještač o tome ima mnogo umjereniji stav. Tako „Glas Crnogorca“ u svom političkom pregledu, svega nekoliko dana kasnije, piše sljedeće:

„...G.Melin je napomenuo, kako se svaki čas po Jevropi raspravljaju zločini špijunstva, a francuska presa nije grdila strane vojene sudove. Za to treba da se jednom prestane govoriti o Drajfusovom zločinstvu u interesu vojske, unutrašnjeg mira i spoljašnjeg obezbjeđenja, i najposlije u interesu onijeh, koji su se bezumno i drznoveno rinuli u tu agitaciju, izlažući Francusku opasnosti da se opet povrate vremena intolerancije.... Nema nijednog oficira, koji bi bio sposoban, da što pokuša protiv republike ni u snu. *Francuski oficiri imaju sasvijem druge snove.* Ovo su glavne misli

²¹ *Glas Crnogorca*, 7. februar 1898. godine

²² Isto.

toga znamenitoga vladinog odgovora usljed koje ga je kamara bez razlike stranaka izjavila vladi povjerenje, izuzetkom socijalista.“²³

Nažalost, crnogorski novinar ovim stavom najviše pokazuje svoje nepoznavanje prilika u Francuskoj. Svoj najveći oslonac u Trećoj Republici katolička crkva našla je upravo u vojsci. Komandni kadar francuske vojske još uvijek je bio zaostavština carstva Napoleona III. Samim tim, monarhistički opredijeljeni i duboko klerikalni oficirski kor stajao je na strani reakcionarne i antirepublikanske opozicije.²⁴ Otuda zapravo i sama afera. Izgleda da je svima u francuskom generalštabu i vojnom ministarstvu bilo najlakše svaliti krivicu na jedinog oficira koji je bio jevrejskog porijekla. Naravno, danas možemo pretpostaviti da tadašnji novinar „Glasa Crnogorca“ tako nešto nije ni mogao da zna. Crnogorskom novinaru izuzetno je mrska činjenica da postoji slučaj špijunaže i veleizdaje otadžbine, pa zato piše u članku „Zola osuđen“ ovako:

„Ma da nam je odvratna bila cijela ova stvar, te nijesmo smatrali da zaslužuje o njoj govoriti našijem čitaocima; ipak pošto je sva jevrejska žurnalistika uze na prvo mjesto kao događaj koji je mogao dosta zla prouzrokovati u Francuskoj, donijeli smo koliko je trebalo da naše čitaoce ne iznenadi opasnost koja je prijetila, izostavljajući opširne izvještaje, koje nam je bečki „Kor. Biro“ revnosno šiljao.“²⁵

Iako, uvjereni smo, ne dijeli mišljenje ekstremnog antisemitizma svojih austrougarskih kolega, „Glas Crnogorca“ se stavlja na stranu zvaničnih institucija. Ovo možemo objasniti sa više razloga. Prvo, sam „Glas Crnogorca“ je, kako smo već istakli, jedno poluslužbeno glasilo u kojem se jasno odražavaju stavovi crnogorskog dvora. Samim tim je lako utvrditi da će se njegovi članci uvijek stavljati na stranu zvaničnih institucija o bilo kojoj temi da je riječ. Tako i ovdje. Koncept nacionalizma je bio u to doba moderna i napredna teorija raširena među narodima Evrope, a i šire. Mlada crnogorska država, koja se s mukom probijala u društvo civilizovanih nacija Evrope, jednako je bila zaokupljena idejama nacionaliteta, kao i ostala

²³ *Glas Crnogorca*, 21. februar 1898. godine. (kurziv je prenijet iz originala)

²⁴ Hana Arent: *Izvori totalitarizma*, str. 102.

²⁵ Isto.

države. Nažalost, mi danas znamo da ta ideja nosi u sebi i otrovnu klicu netrpeljivosti prema drugima, ali tada nije bilo tako. Drugi važan razlog je da u to vrijeme Crna Gora ima i trudi se da održava izuzetno dobre odnose sa Francuskom. Tih dana Crna Gora dobija i zvaničan poziv za učešće na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine i nije joj u interesu da takve odnose kvari novinskim člancima, kojima staje u odbranu neprijatelja jedne velike sile kakva je Treća republika. Još jedan važan razlog koji treba napomenuti je i taj što se „Glas Crnogorca“ u svojoj uređivačkoj politici najviše, što se tiče međunarodne scene, oslanjao na izvještaje i mišljenja ruskih listova. U to doba Francuska i Rusija su bile saveznice, o čemu „Glas Crnogorca“ naširoko piše i sigurno je da se ne bi usudio da ide tako daleko protiv sile saveznice Rusije. Uostalom, to se dobro da vidjeti i iz primjera, jer u istom citiranom članku naš novinar nastavlja dajući stav o tome petrogradskog „N. Vremja“:

„Izjavivši se vlada solidarna sa onom ogromnom većinom francuskoga naroda, koja je onako živo osuđivala optužbu, koju je podigao čuveni romanopisac protiv generalnoga štaba francuske vojske, razoružala je odjednom dobru polovinu svojijeh protivnika. To je na ogromnu većinu poslanika tako silno djelovalo, da su, kada je Melin stao braniti generale, stali klicati: 'I dobro su učinili!'“²⁶

Smatramo da sve ovo dovoljno oslikava pravi stav „Glas Crnogorca“ o ovoj aferi. Njegovo uredništvo kao da želi ostati iznad i, kao što i sami kažu, sačuvati crnogorsko građanstvo od događaja i tema poput špijunaže i izdaje otadžbine. Zbog toga se i poziva samo na izvještaje bečkog lista o aferi i u slučaju Zole, iznoseći samo stav da „on ne zaslužuje nego prezrenje.“²⁷ Mi iz svega toga nemamo pravo izvoditi bilo kakav zaključak o nekom antisemitizmu u tadašnjoj Crnoj Gori, posebno ne pod državnim pokroviteljstvom. „Glas Crnogorca“ je, svojom uređivačkom politikom, samo pokušavao ostati vjeran svom zanatu i prenositi informacije onako kako su do njega i dolazile. Na veliku žalost, mi danas moramo samo

²⁶ *Glas Crnogorca*, 21. februar 1898. godine.

²⁷ Isto.

prihvatiti činjenicu da su izvori iz kojih je „Glas Crnogorca“ crpio svoje informacije, u potpunosti bili na strani antisemitizma.

Za to vrijeme, u Francuskoj stvari se sve više komplikuju. Suđenje Zoli podijelilo je javnost, koja ima uvid u njegov tok, s obzirom da mu sudi građanski sud. Stanje je toliko napeto da dolazi čak do dvoboja Drimona i Klemansoa, ali bez težih posljedica. Vlada oportunistička, kako bi zaštitila institucije države, sve više se približava konzervativcima. Radikal Dron je napada u Parlamentu da je „i klerikalna i reakcionarna“, ali Vlada ipak uspijeva da sebi obezbijedi poslaničku većinu.²⁸ Afera počinje da se internacionalizuje i postaje glavna vijest u Evropi. Tako „Glas Crnogorca“ donosi o članak uglednog njemačkog novinara Maksimilijana Hardena pod naslovom „Harden o stvari Zola-Drajfusovoj“. Danas ostajemo zapanjeni činjenicom kako je ovaj veliki novinar, vjerovatno tada i najbolji u Evropi, i sam Jevrejin, kasnije stradao od nacista, mogao zauzeti tako jasan antisemitski stav i tako vatreno stati u odbranu francuskih institucija. Svojim člankom Harden traži dublje razloge ovoj aferi i kaže ovako:

„...već mnogi počinju uviđati, da je publika bila zavedena drskom prevarom, koju je samo mogao proizvesti naš vijek štampe i berze. U cijelom svijetu zamrsili su se svi pojmovi o pravu, pomračila se sva politička suđenja i narodi se zapleli u paučinu laži. Reći će se da Drajfusov sindikat najposlije nije ništa postigao: Zola je osuđen, o pregledu Drajfusove parnice već ne može biti ni riječi, i pokazano je da moć novca ima granica. Sve je to istina, ali zar je malo postignuto, što danas i profesori i brivači, umjetnici i zanatlije, vojnici i seljaci jednodušno misle, da u Francuskoj vlada mač, kojijem jezuiti mašu, da je francuski narod propanuo, da je i Francuskoj, koja je uspostavila čovjekova prava, pravosuđe postalo praznom riječi i da unuci Voltera i Rusoa mirno sve to dopuštaju? Zar je malo postignuto tijekom, što je zapetost između Njemačke i Francuske postala opasnija nego ikad od frankfurtskoga mira, i što u Francuskoj živi samo jedna misao u mozgu naroda: osveta za držanje pruske štampe u pitanju, koje nije spadalo pod njen sud.“²⁹

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, Listak, 7. mart 1898. godine.

On pokušava da pronađe krivce koji stoje iza čitave afere koja potresa Francusku i Evropu i saopštava nam sljedeće:

„Još nikada „narkotizirajuće čitanje listova“ nije djelovalo tako štetno, još se nikada nije pojavljivalo u tako opasnom vidu tijesni savez između kapitalista (plutokracije) i štampe...“³⁰

Harden napada i samog Zolu, koji je po njemu prešao na stranu krupnog kapitala i kako je malo prije toga molio da se ne objavljuju vijesti o panamskoj aferi. Napada u svom članku i Zolinog advokata Laborija za koga kaže:

„... koji je otada i rukovodio pretresom i stao govoriti sve, što mu je na um došlo, i stavljati pitanja svjedocima, koja su njemu bila ugodna.

Ovaj Zolin branilac nije vodio obranu u visokom, plemenitom stilu boljijih engleskih advokata, nego odveć vatreno. Raspolazući zvučnijem glasom on se koristio efektima advokatske vještine.“³¹

Ono što Harden osuđuje u svom članku mi danas prepoznajemo kao ustaljenu advokatsku praksu. Ali, tu i jeste srž problema koji je pred nama. Afera je otvorila, krajem XIX vijeka, puteve ali i pitanja koje treba da rješavaju buduće generacije. Naša moderna poimanja potpuno su drugačija od onih u Francuskoj toga doba, pa čak i po pitanju pravde. Zato i ne čudi što jedan Bares u tom trenutku može da kaže:

„Prihvatimo da se o njoj (aferi) ne bi moglo suditi u ime apstraktne pravde, već samo u zavisnosti od interesa Francuske. Ako bi se dokazalo da je Drajfus kriv, francuska vojska bi iz tog procesa izašla osnažena i to bi bilo dobro za Francusku. Ako bi se pak dokazalo suprotno, da je nevin, to bi diskreditovalo vojsku i škodilo naciji. Zaključak je: ma kakva bila apsolutna istina, *francuska* pravda zahteva da Drajfus bude osuđen.“³²

Sličan stav dijeli i „Glas Crnogorca“ kada staje u odbranu francuske vojske i vladajućeg režima. Iako u junu 1898. godine, nakon održanih izbora, na vlast dolazi Brissonov radikalni kabinet, stav prema aferi ostaje naizgled nepromijenjen. Novi ministar rata Kavenjak u Parlamentu izjavljuje da

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

³² Cvetan Todorov: *Mi i drugi*, Beograd, 1994, str. 69.

Vlada ima sve dokaze Drajfusove krivice. O tome „Glas Crnogorca“ kaže ovako:

„Od kako je Brisonovo ministarstvo stupilo na vladu, jučerašnji govor novoga ratnog ministra već mje treći znak, da to ministarstvo nije ni malo raspoloženo, da podržava zakulisne glavne agitatore u korist Drajfusa-jevrejske kapitaliste i spekulante.“³³

Iz toga novinar „Glasa Crnogorca“ zaključuje da je afera završena i da jevrejska štampa više nema šta da traži. Već u narednom broju „Glas Crnogorca“ objavljuje sljedeći telegram:

„Zola, koji je bio ponovo osuđen, ne naodi se kod kuće i govori se da je utekao („Kor. Biro“ ne prestaje izvješćavati nas o Esterhazu i Pikaru, poznatijem iz Drajfusove afere, i pošto je govorom ratnog ministra Kavenjaka za vazda ta afera zakopana; bi smo ga molili da nas poštedi od tihh izvješćaja, koje bacamo u koš.)“³⁴

Međutim, nasuprot mišljenju našeg lista afera je daleko od rješenja. Već tokom ljeta nastaju novi obrti. Zola osuđen od strane civilnog suda sklanja se u London. Esterhazi kojeg je sud oslobodio krivice u aferi sada je osuđen zbog pronevjere novca. Krivica za podmetanje Drajfusu pada na potpukovnika Anrija iz Drugog biroa za kojeg je utvrđeno da je on pisac tih famoznih „rodoljubivih falsifikata“ po kojima je Drajfus okrivljen. Tim povodom Glas Crnogorca javlja:

„Vojeni ministar odmah je naredio, da se Henri zatvori u fortici Monvalerijan. General Buadefer, načelnik generalnoga štaba dao je ostavku. Potpukovnik Henri ubio se.“³⁵ Nedugo zatim i ministar Kavenjak, koji je prije samo mjesec dana onako žustro branio vojne krugove, primoran je da 29. avgusta 1898. godine podnese ostavku. Na njegova mjesto dolazi Curlinden, ali i on nastavlja da zastupa vojsku i javno izjavljuje da je protiv revizije Drajfusovog procesa. O tome i „Glas Crnogorca“ piše u svom političkom pregledu ovako:

³³ *Glas Crnogorca*, 4. jul 1898. godine.

³⁴ Isto, 11. jul 1898. godine.

³⁵ Isto, 22. avgust 1898. godine.

„Dosadna i sablažnjiva Drajfusova afera, o kojoj se toliko brinu spoljašnji neprijatelji Francuske i cijelo jevrejstvo opet uznemiruje Francusku. ...Kavenjak pozove pukovnika Anrija, i uze ga u prisustvu nekijeh generala na ispit, gdje Anri prizna da je to pismo falsifikovao, da bi dobavio još jedan dokaz više za krivicu Drajfusovu.

Posljedica ove žalosne stvari bila je ostavka šefa generalnog štaba, generala Boadefra, pa ministra Kavenjaka koji su bili Anriju povjerovali. Kavenjak ipak, odstupajući, izjavio je, da ne sumnja u krivicu Drajfusovu, i stoga je protivan reviziji procesa. Na njegovo mjesto došao je general Curlinden, ali je on isto uvjeren u krivicu Drajfusovu, i za to je protivu revizije procesa, za koju su većina ministara, i zato je ubrzo i on dao ostavku. Što više, veli se, ako vlada rješi da se ponovi proces, da će i predsjednik For dati ostavku. No predsjednik ima vlast, da zaustavi rješenje ministarstva, dok se otvori parlamenat, koji je protivan reviziji, i tada će radikalno ministarstvo morati dati ostavku.

Na svaki način, u Francuskoj, gdje je kroz dvije godine pod Melinovijem ministarstvom vladao potpuni unutrašnji mir, sada vlada bura partiskijeh strasti, koju su razduvali spoljašnji neprijatelji i jevrejstvo, i ne može se predvidjeti do čega će se doći, i to sve s jednog čovjeka, recimo, nepravedno osuđenoga!...Ali ovdje treba oslabiti saveznicu Rusije unutrašnjijem razdorom i pometnjom u vojsci, a spasiti čast jevrejstva, koje novcem vlada!“³⁶

Novonastala situacija nagnala je Brisonov kabinet da traži reviziju procesa, ovoga puta pred kasacionim sudom, kao trećestepenom organu. „Glas Crnogorca“ u svom članku piše ovako:

„Što će kasacioni sud odlučiti, ne može se predvidjeti. Da je sasvim nezavisno njegovo suđenje vidjelo se i na osnovu Zoline parnice...Kasacioni sud će imati obzira samo na dokumente i ostale spise u istom procesu, i na osnovu istih odlučiće, da li treba ili ne ponovo Drajfusa pred sud izvoditi.“³⁷

Za to vrijeme strasti u Francuskoj ne miruju. Klerikalni konzervativci još više pojačavaju svoju agitaciju u korist vojske, koja u sebi nosi poruku antisemitizma.

³⁶ Isto, 12. septembar 1898. godine.

³⁷ Isto, 19. septembar 1898. godine.

Komisija koja je pregledala Drajfusov slučaj podijelila se u dva tabora i ima tri glasa protiv tri glasa. Brison, predsjednik vlade, traži reviziju slučaja kako bi se stišale strasti u zemlji. Vlada je odlučila da preda slučaj kasacionom sudu, iako su konzervativci i nacionalisti tražili da se zbog toga sazove parlament.³⁸Širom Francuske mnoge javne ličnosti i političari drže govore protiv revizije procesa, među kojima su i bivši ministar Kavenjak i general Mersje ministar vojni iz 1894. godine.³⁹ Ljula se vlada Brisona. Na prvoj sjednici parlamenta pala je Brisonova vlada, nakon nove ostavke ministra vojnog Šanoana. Ponovo je uzrok bila afera Drajfus. Na ulicama Pariza su neredi zbog odluke o reviziji postupka. Bilo je oko 150 uhapšenih.⁴⁰Nova vlada, sa Dipijem na čelu, saopštila je da će čekati odluku kasacionog suda, jer priznaje građansku vlast iznad vojničke. Ponovo na vlast dolaze oportunisti. Od novog kabineta se očekuje da se posveti ostalim pitanjima spoljne politike, poput Fašode, a ne samo aferom.⁴¹

„Žalosno unutrašnje stanje Francuske, kom je uzrok Drajfusova stvar, prinudilo je francusku vladu da popusti Engleskoj, da opozove majora Maršana iz Fašode, i napusti ovu tačku tolikijem trudom postignutu.“⁴²

Iz ovoga vidimo prave motive kojima se vodi „Glas Crnogorca“. Njega najviše zanima međunarodni status Francuske i da li je sposobna da bude stvaran politički i vojni saveznik Rusije. Iz tog ugla crnogorsko uredništvo posmatra ovu aferu i u njoj vidi samo nešto što slabi njenu snagu kao velike sile. Zato objavljuje i ovakav komentar:

„Francuska je oslabljena Drajfusovom aferom popustila Engleskoj po pitanju Fašode. Narod je ostao uvrijeđen i odnosi između Pariza i Londona su zategnuti do ivice rata. Francuska se iznemogla od afere podijelila na dva tabora. Prvi tabor čine osim jednog dijela inteligencije koja je ubijedena u Drajfusovu nevinost i traži pobjedu pravosuđa nad nasiljem vojničkim, naodese svi panamisti, koji su ostali bez stida i bez savjesti, pa jevrejska

³⁸ Isto.

³⁹ Isto, 10. oktobar 1898. godine.

⁴⁰ Ibid, 24. oktobar 1898. godine.

⁴¹ Ibid, 31. oktobar 1898. godine.

⁴² Ibid, 7. novembar 1898. godine.

plutokratija sa svim fanatizovanim Jevrejima, ostaci stare kolektivističke partije i anarhisti; a u drugom logoru su narodne mase, vojska, sveštenstvo, aristokratija, antisemiti, nezavisna inteligencija, koja stoji daleko od jevrejskih bankijera, pa stranka državnog socjalizma i mlada socijalistička stranka koja neće da služi jevrejskoj plutokratiji. Svi ovi elementi u drugom logoru sastavljaju nacionalnu stranku, koja obuhvaća većinu francuskog naroda. U borbi sa kosmopolitskim dijelom francuske inteligencije, sa inostranim uticajima i sa jevropskom plutokratijom razvio se i osnažio narodni pokret u korist francuske vojske i mi se nadamo da će ovaj pokret pobijediti, ma kako se završila Drajfusova parnica.⁴³

I tako se u Francuskoj nacija podijelila u dva tabora. Na jednoj strani bilo je konzervativno i klerikalno, jednako koliko i nacionalističko društvo „Action francaise“, koje osniva Moris Pujo, napadajući Republiku zbog popuštanja i veličajući vojsku kao, što reče „Glas Crnogorca“, uzdanicu narodnu. Društvo pokreće list „La Revue de l'Action francaise“ koji širi antisemitsku propagandu. Kasnije će ovaj list odigrati značajnu ulogu u istoriji Treće Republike. Na drugoj strani staće jedan široki front, mada je teško reći i jedinstveni, koji će u svojim redovima okupiti naprednu inteligenciju i ostale demokratske snage u Francuskoj. Međutim, taj pokret neće nikada postati koherentna cjelina i njegovi članovi će biti samo vođeni individualnim osjećajem za pravdu. Za razliku od njih, njihovi protivnici čvrsto će zbijati svoje redove i organizovanim širenjem propagande navodiće čitavu stvar u svoju korist. Utoliko veća odgovornost biće na kasacionom sudu koji mora da brani svoju poziciju savršene nepristrasnosti i ne popusti pred agitacijom jedne ili druge strane. Zato sud traži od vojnih vlasti povjerljive spise sa prvih suđenja. Na osnovu njih, kasacioni sud odlučuje da vrati slučaj Drajfusa na ponovno odlučivanje sudu u Renu. To izaziva novu krizu vlasti i pada u Parlamentu i Dipijev kabinet. Novu Vladu široke koalicije formiraće Valdek-Ruso. O tome redovno izvještava i „Glas Crnogorca“ u svojim člancima. Tako u junu 1899. godine donosi sljedeći komentar o stanju u Francuskoj:

⁴³ Ibid, 9. januar 1899. godine.

„I Dipi je već dao ostavku. Sam Bog može znati, čim će ova smutnja u Francuskoj svršiti.“⁴⁴

Odluka kasacionog suda iz maja 1899. godine, odjeknula je velikom žestinom i to ne samo u Francuskoj. To je natjeralo i „Glas Crnogorca“ da pomalo ublaži svoje stavove i kaže kako ratni sud koji je prvi put osudio Drajfusa nije bio u posjedu određenih dokumenata koje su kasnije kasacionom sudu date na uvid.⁴⁵ Umirujuće na stavove „Glasa Crnogorca“ djelovala je i posjeta francuskog ministra inostranih poslova Petrogradu, kojim je osnažen savez između dvije sile i crnogorski list sa zadovoljstvom konstatuje da „stvar Drajfusova, sama po sebi, ne može dovesti do raspada francusko-ruskog saveza.“⁴⁶

U Francuskoj se stanje nije smirivalo tog ljeta. Četrdeset nacionalista, predvođeni Gerinom, zatvara se u jednoj kući i policija je bila prinuđena da pregovara sa njima. U Renu pucaju na Drajfusovog advokata Laborija. Vlada se sve više muči da održava red i sigurnost u zemlji. „Glas Crnogorca“ donosi svjedočenje generala Mersijera, ratnog ministra u vrijeme kada je počela afera, datog sudu u Renu. Njegov iskaz je posebno zanimljiv, jer donosi novu sliku u cijeloj aferi, a u nama dostupnoj literaturi nijesmo vidjeli da se to igdje spominje. On u svom iskazu govori da je Francuska u trenutku izbijanja afere očekivala rat sa Njemačkom jer „...kad je Drajfus bio osuđen, rekli su, da je Drajfus Njemačkoj izdao važna dokumenta i za to da se Drajfusu sudilo pri zatvorenijem vratima. Car njemački tražio je od francuske vlade, da izjavi, da Njemačka nije u toj stvari upletena. Francuska vlada nije htjela da Njemačku izrično oslobodi od te sumnje, nego je predložila notu, u kojoj se isključuju iz te afere sva inostrana poslanstva u Parizu.“⁴⁷

Iz ovoga crnogorski list izvlači zaključak da će sud u Renu ponovo osuditi Drajfusa. Stanje u Francuskoj postaje takvo da se i predsjednik Republike Lube, koji je na toj funkciji zamijenio preminulog Feliksa Fora,

⁴⁴ Isto, 5. jun 1899. godine.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto, 7. avgust 1899. godine.

⁴⁷ *Glas Crnogorca*, 14. avgusta 1899. godine.

osjeća pozvanim da se umiješa. U svom govoru u Renu, on poziva na stišavanje strasti i traži da se poštuje odluka vojnog suda. Ipak, kao odgovor na to dobija izjavu Drajfusovaca da će nastaviti borbu sve dok Drajfus ne bude oslobođen.⁴⁸ Konačno sud u Renu doneo je presudu u ovom slučaju. Sudsko vijeće je, odnosom 5:2 proglasilo Drajfusa krivim, ali umjesto predašnje doživotne robije osuđuje ga na deset godina zatvora zbog olakšavajućih okolnosti. Povodom toga „Glas Crnogorca“ piše:

„Renski ratni sud patriotski je postupio, ublažavajući kaznu osuđenika jer je tijekom u nekoliko razoružao prave prijatelje njegove i one koji su bili zavedeni drajfusovskom štampom, tijekom više, što im to ublaženje kazne daje osnova nadi u mogućnost pomilovanja; i ako među francuskim drajfusovcima ima pravih patriota, oni će odustati od dalje borbe, ako s ničega drugoga, da prekinu veze sa spoljašnjim drajfusovcima, neprijateljima Francuske.

U svakom slučaju, Francuska je savladala opasnu krizu i danas se opet osjeća jaka s polja, a republika unutra utvrđena na zadovoljstvo njezinijih prijatelja i saveznika.“⁴⁹

Formalno, odluka kasacionog suda od jeseni 1899. godine stavila je tačku na ovu aferu. Obije strane proglasile su odluku suda svojom pobjedom. Svi koji podržavali kapetana Drajfusa bili su zadovoljni njegovim izlaskom iz zatvora. I druga strana je smatrala odluku suda pozitivnom, jer već na narednim lokalnim izborima u maju 1900. godine konzervativci preuzimaju vlast u Parizu. O tome „Glas Crnogorca“ piše:

Municipalni izbori u Francuskoj potresli su sadašnju vladu republike, koja je spasla Drajfusa, osudila Deruleda, i zamjerila se vojsci i crkvi. Pariška opština, koja je do sada bila u rukama socijalista, danas je u rukama patriota i nacionalista, koji su bili protiv Drajfusa, i koji svu narodnu nadu polažu u vojski. A Pariz daje pravac svoj Francuskoj. Po tome se drži da će i prvi parlamentarni izbori donijeti na vladu opet umjerene republikance, sa starim Melinom i mladim Dešanelom na čelu.⁵⁰

⁴⁸ Isto, 21. avgust 1899. godine.

⁴⁹ Isto, 4. septembar 1899. godine.

⁵⁰ Isto, 13. maj 1900. godine.

I dok se cijeli svijet divio moći Treće republike na Velikoj svjetskoj izložbi i slavio pobjednike novih Olimpijskih igara, Francuska je konačno mogla da odahne jer afera se polako smirivala. Nakon odluke kasacionog suda u Renu i javnog izvinjenja od strane predsjednika Treće republike, kapetan Drajfus tražio je novu reviziju slučaja 1903. godine. Međutim, bio je ignorisan sve dok tri godine kasnije na čelo Republike nije došao Žorž Klemanso, bivši urednik lista „Aurora“, i tada je novom sudskom odlukom Alfred Drajfus oslobođen svih optužbi.

Svoj epilog Drajfusova afera dobila je u novinskim stupcima širom Evrope. Tradicionalno „Glas Crnogorca“ oslonio se na pisanje petrogradskog lista. Tako prenosi njegov članak pod naslovom „Živjela Francuska“, u kome ruski list proglašava poraz „Drajfusove stvari“.

Tako nazvata „stvar Drajfusova“ - ona je najmanje stvar o samome Drajfusu. Za Francusku to je borba za opstanak nacije; za cio ostali svijet – to je borba dobro proračunatih i veoma značajnijih kulturno-političkih principa. Tako – rečena prava „čovjeka“ proglašena velikom revolucijom, u svom docnijem razvitku poslužila su kao vrlo lijepo sredstvo za eskomatažu samijeh tih prava. Ona su otvorila put ka političkoj vlasti takijem društvenim elementima koja su učinila od nje oruđe organizovane otimačine u zemlji, a samo po sebi se razumije da su na čelu tih društvenih elemenata stali Francuzi Mojsijevog zakona, pri tom ne samo francuski nego preko njih i svakojaki drugi. Zboriti tu o kosmopolitizmu u suprot nacijonalizmu - to bi značilo davati stanju stvari lažljivu boju. Nije kosmopolitizam protivustao nacionalnijem čuvstvima i težnjama u tom na svoj način ostvarivanju „prava čovjeka“ nego jedan rauzdani nagon i pohlepa kako će se lakše napunjati džepovi putem prijevare, pokrade kasa, globljenjem naroda i otimanjem narodu pripadajućeg imetka. Pošteni ljudi i patrioti nijesu prestajali boriti se protivu toga, no na strani kradljivaca - razbojnika bila je faktička sila: sila podkupa i vlasti nad podjarmljenom inteligencijom.

Zaključak

Ožiljci koje je Drajfusova afera ostavila na licu francuskog društva ostaće još dugo vidljivi. Pitanja koja su otvorena ovom aferom, u smiraj XIX vijeka obilježiće cijelo naredno stoljeće. Zato ovu aferu treba posmatrati kao još jednu od niza bitaka koje su vođene za uspostavljanje osnovnih ljudskih prava i modernog društva koje počiva na demokratskim načelima. Tu bitku smo pokušali da oslikamo u ovom radu iz ugla jedne tada male države i onoga što je tadašnje crnogorsko novinarstvo moglo da predstavi svojim građanima o toj epskoj borbi za ljudska prava, koja je hujala evropskim kontinentom. Zato smo, prateći članke koje je o ovome objavljivao „Glas Crnogorca“, došli u jednu čudnu situaciju. U njima smo vidjeli da se uredništvo stavlja na stranu radikalnog nacionalizma i antisemitizma, iako zato ne postoji nikakav realan razlog, jer u to doba na crnogorskom tlu gotovo da nema jevrejskog stanovništva. U godinama kada je Drajfusova afera uzbunjivala evropske duhove, kolonijalizam je bio na vrhuncu i nacionalističke ideje bile su u funkciji njegovog teoretskog opravdanja. „Glas Crnogorca“ oslanjao se u svojim izvještajima o aferi na pisanja listova iz Rusije i Austro-Ugarske. Zato ne može da čudi što stavovi tih zemalja dominiraju i crnogorskim javnim mnjenjem. Otuda i stavovi kao ovaj koji „Glas Crnogorca“ preuzima iz „Novoe Vremja“:

„Ali sada kao da su se pojmovi počeli bistriti i kao da će nacionalna svijest pobijediti u Francuskoj jevrejsko-socijalistički kosmopolitizam, te tako izmiriti nacionalizam i patriotizam sa republikanizmom, što mi od srca želimo.“⁵¹

Ovaj stav zaista se nekako nameće kao *light motive* cijele ove priče. Sudar dvije koncepcije, dva pogleda na budućnost svijeta, odigraće se tokom ove afere. Sa jedne strane staće velike evropske monarhije i kolonijalne sile u odbranu svojih stečenih prava, dok sa druge strane biće sva napredne snage okupljene oko vizije boljeg i pravednijeg svijeta, ideje za koju se tek trebalo boriti. U tom procjepu našao se i „Glas Crnogorca“, pokušavajući da crnogorskoj javnosti predstavi veličinu te borbe. Naš list se stavlja na

⁵¹ Isto.

stranu ovih prvih, jer interes Crne Gore biće usko i životno vezan za volju evropskih sila. Zato sa pravom možemo zaključiti da je Crna Gora tada bila dio Evrope i ono što je mislila ta Evropa prenosilo se i na Crnu Goru. Tako je i sa antisemitizmom, koji je bio dominantan stav svih evropskih država i kao takav samo je preniyet u Crnu Goru bez nekog većeg promišljanja. Znajući sve ovo, mi danas nemamo pravo da osuđujemo „Glas Crnogorca“, jer se ne radi o nekom od države potpomognutom zvaničnom antisemitističkom stavu, već samo o činjenici da ono što je bio stav Evrope bio je automatski i stav Crne Gore. A ni danas se nije mnogo toga promijenilo.

Rezime

Ovaj rad pokušava da predstavi odjeke možda najznačajnijeg događaja s kraja XIX vijeka, „Aferе Draјfus“, u crnogorskoј javnosti. Ova аfera, koja је uzburkala strasti širom Evроpe, dospјela је i do грађана u Crnoj Gori преко „Glasа Crnogorca“, poluslužbenog јavnog glasila. Nјегоvi izvјeštaji o tom događaju temelјili su se prevashodno na izvјeštajima iz dva izvora: petrogradskog lista „Novoe vremja“ i telegramа koje је uredništvo „Glasа Crnogorca“ dobijalo od bečkog „Korespodent biroа“. Važno је naglasiti da stavovi koji su prezentirani crnogorskoј javnosti u „Glasu Crnogorca“ nјесu i ne mogu odražavati zvaničan stav crnogorske države. Izvјeštaji iz obа izvora koji su formirali јedinstvenu prizmu, kroz koju је crnogorska јavnost stekla svoj utisak o ovoj aferi, bili su krajnje antisemitski i odražavali su stanje i stavove zemalја u kojima su nastali. Zbog toga ovaj rad ima za cilj da pokaže po nama, јednu neospornu činјenicu, a to је da u Knjaževini Crnoj Gori, na razmeđu dva vijeka, nјe bilo, niti је moglo biti otvorenog i koherentnog antisemitskog stava kako u јavnosti, tako ni podržanog od strane vlasti. Mišljenje i stavovi Evроpe, bar njenog zvaničnog dijela, preneseni su u Crnu Goru nekritički i bez puno promišljanја, jer tadašnja Crna Gora nјe imala interesa, a ni moći da im se suprostaavlја ili ih negira.

UDK 930.25:37(497.16)

Из архивске теорије и праксе

Srđan PEJOVIĆ

ISKUSTVA I PRAKSA U SPROVOĐENJU PROGRAMA „ARHIVI U ŠKOLAMA – ŠKOLE U ARHIVIMA”

Sažetak: *U radu je predstavljena programska orijentacija Državnog arhiva u ostvarivanju kulturno-prosvjetne djelatnosti. Izložena su iskustva i praksa u sprovođenju programa „Arhivi u školama – škole u arhivima“. Rad sadrži osnovne elemente programa, a dat je i tabelarni prikaz ostvarenih aktivnosti za proteklih pet godina njegovog sprovođenja.*

Ključne riječi: *Šколе, архиви, радионице, изложбе, тематски час, просвјетна дјелатност.*

EXPERIENCE AND PRACTICE IN IMPLEMENTING THE PROGRAM „ARCHIVES IN SCHOOL - SCHOOLS IN ARCHIVES“

Abstract: *This paper presents an orientation programme of the State archives in archieving cultural and educational activities. There are also presented the practice and experiences in implementing the program „Archives in schools- schools in archives“. The basic elements of the mentioned program are presented, and in addition the paper gives a table review of the last five- year implementation of the program.*

Keywords: *Schools, archives, workshops, exhibitions, themed classes, educational activities.*

Arhivi kao institucije koje čuvaju „kolektivnu memoriju“ određenog društva, nastali su upravo iz potrebe društva da sačuva zapise koje povezuje sa svojim identitetom, vrijednostima, dostignućima i sl., a isto tako da ih definiše kao svoju pisanu baštinu i trajno ih sačuva.

Promovisanjem „čovjekovog prava na arhivalije“, formiraju se savremeni arhivi koji obezbjeđuju pravo nauke na izvore, kao i pravo pojedinca na informaciju koju sadrži arhivska građa. U savremenom društvu, koje pred arhive postavlja sve više zahtjeva i očekivanja, oni zauzimaju značajno mjesto i odgovornu ulogu. Prava i očekivanja građana, odnosno društva u cjelini, nalažu izuzetnu korisničku orijentaciju arhiva, pa ovi uslovi bitno utiču na oblikovanje organizacione fizionomije arhiva, arhivske mreže i struke. U okviru postavljenih zahtjeva, okolnosti, uslova i mogućnosti, savremeni arhiv je usklađivao, organizovao i unapređivao svoje funkcionalne aktivnosti.

U duhu takvog modelovanja arhivskih ustanova, prepoznata je i potreba aktivne uloge arhiva na polju kulturno-prosvjetne djelatnosti. Ovaj delikatan zadatak većina arhivskih ustanova definisala je kao značajno polje rada i shodno tome se organizaciono postavila. Sljedstveno tome, prepoznata je potreba da se arhivi tješnje povežu sa školama i drugim obrazovnim institucijama. U Crnoj Gori postoje određena iskustva i pokušaji u pravcu afirmisanja povezanosti arhiva sa školama.¹ Ipak, ovo polje rada nije bilo programski osmišljeno, niti su sprovedene kontinuirane aktivnosti među arhivima u Crnoj Gori. Iako su pojedine arhivske ustanove poklanjale pažnju ovom vidu rada i ostvarivale određene uspjehe, postignuti rezultati nijesu bili na nivou očekivanja, niti su zadovoljili zacrtane programske ciljeve. Ovo tim prije što je kulturno-prosvjetna djelatnost bila prisutna u programima i planovima rada svih arhivskih ustanova i u njima je bila funkcionalno razrađena, ali joj u praksi nije dat prioritet, pa su mnoga nastojanja, ideje i projekti ostali na deklarativnom nivou. Ovakvo stanje stvari iziskivalo je osmišljavanje jednog organizovanog i kontinuiranog programa koji bi obezbijedio prisutnost i aktuelnost arhiva u školama i ostalim obrazovnim institucijama.

¹ Jasmina Rastoder: *Prosvjetno-vaspitna djelatnost arhiva*, Arhivski zapisi, Cetinje, br. 3/1990, str. 47-49.

Pogodna prilika za promovisanje i organizovanje integralnog pristupa i odgovarajućeg programa u kulturno-prosvjetnoj djelatnosti iskorištena je realizacijom manifestacije „Недеља архива”.

Evidentna neinformisanost o značaju, mjestu i ulozi архива, архивске струке и службе u široj javnosti, nametnula je potrebu da se u pravcu popularizacije organizuju određene активности. Stoga je Državni архив obnovio manifestaciju „Недеља архива”, koju su 60-tih godina pokrenuli crnogorski архивисти.

Manifestacija je obnovljena 2008. godine, a posebna pažnja posvećena je popularizaciji архива u školama, odnosno kulturno-prosvjetnoj djelatnosti. U tom cilju je osmišljen i program *Архиви у школама - школе у архивима* који се почиње реализовати исте године.

Realizacijom ovog projekta stvorena je pretpostavka za organizovano i kontinuirano sprovođenje активности i programa na polju kulturno-prosvjetne djelatnosti Državnog архива, jer je načelno utvrđena programska оријентација i основни елементи i одреднице за спровођење програма.

Основни елементи, циљеви, средства, начин i пропорције програма разрађени су на слjedeћи начин:

Programom su obuhvaćena tri obrazovna nivoa:

- a. Основне школе
- b. Средње школе
- c. Факултети

Циљеви:

- Upoznavanje školske i univerzitetske омладине sa архивима i њиховом дјелатношћу;
- Podizanje свјести o значају i ulozi архивске дјелатности u друштву;
- Razvijanje способности за коришћење архивских извора;
- Podsticanje заинтересованости за zanimanje архивисте/ице;
- Edukacija o mogućnostima i formama практичне примјене архивских извора;
- Edukacija o mogućnostima i metodama истраживања архивских извора.

Ovo su osnovni ciljevi koji su programski utvrđeni. Oni su utemeljeni u realnoj potrebi koja je proizašla iz odgovarajućih analiza o stanju arhivske djelatnosti. Poređenja radi, navodimo da se arhivski izvori sve manje koriste od strane nauke. Ovaj trend je uočljiv u posljednje vrijeme, a postaje izrazit u protekloj deceniji. Tako nam se može desiti da „*arheološki lokaliteti*“ (kao mjesta za istraživanje) budućih generacija budu upravo arhivi, muzeji i biblioteke u kojima se koncentriše sve više građe raznorodne provenijencije, a koja biva sve manje istraživana, zbog toga što te dokumentarne riznice imaju sve manje korisnika.

Program se ostvarivao cjelovito na teritoriji Crne Gore, a za svaku godinu se planirane su aktivnosti pojedinačnih arhiva kako bi program bio komplementaran.

Saradnja sa obrazovnim ustanovama se odvijala kroz:

a. Posjete učenika i/ili studenata arhivskim ustanovama

U ovom vidu zastupljen je sljedeći tematski okvir:

- Upoznavanje sa konkretnom arhivskom ustanovom, načinom organizacije i poslovanjem;
- Upoznavanje sa zapošljenim u arhivskoj ustanovi kao i sa mogućnostima, obrazovanja i budućeg zaposlenja, odnosno obrazovne ili profesionalne usmjerenosti;
- Upoznavanje sa zanimanjem arhiviste/ice;
- Upoznavanje sa arhivskom mrežom, načinom organizacije, arhivskim fondovima i zbirkama;
- Radionice u okviru usklađenih tematskih ciljeva;
- Predavanja na dogovorene teme iz nastavnog plana i programa.

b. Gostovanje arhivista u školama i/ili fakultetima

U ovom vidu organizuju se:

- Predstavljanje arhivskih izložbi;
- Promocija arhivskih publikacija;

- Održavanje predavanja na dogovorene teme iz nastavnog plana i programa;
- Zajednički tematski časovi sa korišćenjem arhivske građe;
- Distribuiranje arhivskog propagandnog materijala (prikazivanje odgovarajućih filmova, dijeljenje flajera, brošura, plakata i sl.).

Praktično sprovođenje programa po gradovima u Crnoj Gori, godina, brojem škola i manifestacija dato je u sljedećim tabelama:

2008 – pregled aktivnosti

Škole u arhivima		
Arhivi	Posjete	Škole
AO Berane	1	Srednja
AO Bijelo Polje	1	Osnovna
AO Danilovgrad	2	Osnovna
AO Kolašin	2	Osnovna Srednja
AO Kotor	1	Srednja
AO Nikšić	2	Fakultet Osnovna
AO Pljevlja	2	Srednja
AO Podgorica	1	Srednja
AO Ulcinj	2	Osnovna
AO Herceg-Novi	1	Srednja
DA Cetinje	2	Osnovna Srednja
		17

Arhivi u školama		
Arhivi	Posjete	Škole
AO Bar	2	Srednja

Ukupno:

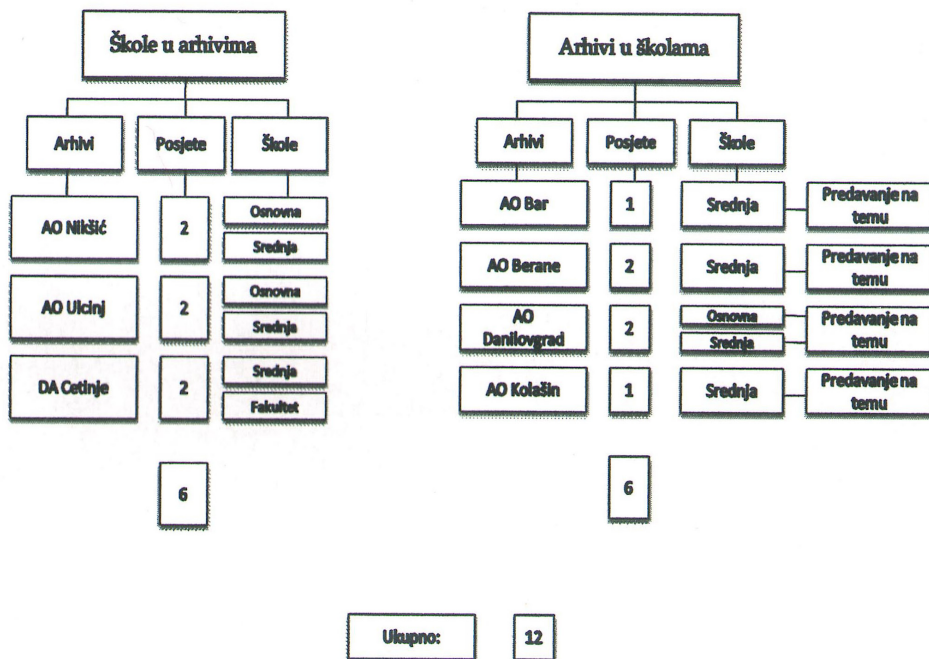
19

2009 – pregled aktivnosti

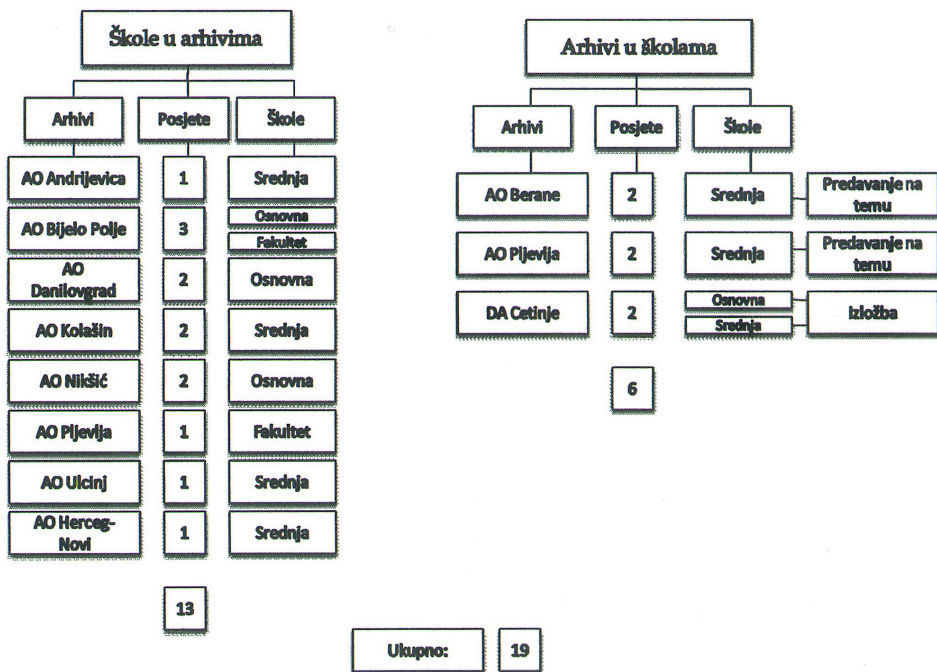
Škole u arhivima		
Arhivi	Posjete	Škole
AO Andrijevica	1	Srednja
AO Bar	1	Srednja
AO Berane	1	Srednja
AO Bijelo Polje	2	Osnovna Fakultet
AO Danilovgrad	3	Osnovna Srednja
AO Nikšić	2	Osnovna Fakultet
AO Pljevlja	3	Srednja Fakultet
AO Podgorica	1	Srednja
AO Ulcinj	5	Osnovna
AO Herceg- Novi	1	Srednja
DA Cetinje	1	Srednja
	21	

Arhivi u školama		
Arhivi	Posjete	Škole
AO Bar	2	Srednja
		Predavanje na temu
Ukupno:		23

2010 – pregled aktivnosti

2011 – pregled aktivnosti

2012 – pregled
aktivnosti

Škole u arhivima			Arhivi u školama		
Arhivi	Posjete	Škole	Arhivi	Posjete	Škole
AO Andrijevića	1	Srednja	AO Berane	1	Srednja
AO Bar	1	Srednja	AO Nikšić	1	Osnovna
AO Berane	1	Srednja	AO Podgorica	1	Srednja
AO Bijelo Polje	3	Osnovna Fakultet	DA Cetinje	1	Srednja
AO Budva	1	Osnovna		4	
AO Danilovgrad	2	Osnovna Srednja			
AO Kolašin	1	Osnovna Srednja			
AO Nikšić	2	Osnovna Srednja			
AO Pljevlja	4	Fakultet Srednja			
AO Ulcinj	4	Osnovna Srednja			
AO Herceg Novi	1	Srednja			
DA Cetinje	1	Srednja			
			Ukupno:	26	

Predavanje
na temu

Predavanje
na temu

Predavanje
na temu

Predavanje
na temu

Izložba

Tabelama su prikazane aktivnosti koje su u skladu sa programom ostvarene u proteklih pet godina. Nijesu posebno grafički prikazani broj učenika i/ili studenata (u prosjeku 40 do 60 po posjeti), a nijesu navedene ni obrađene teme, kao ni naslovi izložbi.

U naznačenom periodu ostvareno je 89 posjeta arhivima od strane 57 obrazovnih institucija. Održano je 8 radionica u arhivima, 20 tematskih časova i predstavljene su tri izložbe dokumenata. Arhivska odjeljenja u 14 gradova Crne Gore je tokom 89 posjeta obišlo preko 3500 učenika i/ili studenata, koji su tom prilikom bili upoznati sa arhivskom ustanovom (načinom organizacije, poslovanjem, aktivnostima) i zaposlenima.

Rezultati i iskustva sprovođenja ovog programa su ohrabrujući. Pozitivne ocjene upućuju na zaključak o njegovoj uspješnosti, što značajno doprinosi popularizaciji arhiva. Takođe je podstaknuto interesovanje za arhivsku djelatnost i za zanimanje arhivist/ica. Ovo, tim prije, što 90 % učenika i/ili studenata nije znalo gdje se nalazi gradski arhiv, a preko 60 % nije znalo da postoji, što su rezultati sprovedene ankete.

Ovo navodi na zaključak da je neophodno da se program sadržajno obogati, a aktivnosti da budu učestalije.

Osnovni ciljevi i zadaci su u najvećoj mjeri ispunjeni, obezbijeden je kontinuitet i cjelovitost sprovođenja programa. Činjenica je da se on sprovodi samo tokom „Nedjelje arhiva“ u aprilu mjesecu. Iako rezultati i iskustva upućuju na inteziviranje aktivnosti, ograničavajući faktor su prije svega neobezbijedena i nedovoljna materijalna sredstva.

Na kraju, naglašavamo da je ovaj program predstavljen u okviru projekta „Izgradnja ekspertske mreže za promociju arhiva u školama na Balkanskom poluostrvu“² koji je u organizaciji Državne Arhivske agencije Bugarske i MAS-a (PCOM ICA - programme commission) predstavljen u Sofiji 3. i 4. februara 2011. godine.

² Building an Expert Network for the Promotion of Archives in Schools on the Balkan Peninsula.

UDK 930.25:06.07(497.16)

Mirjana KAPISODA

MANIFESTACIJA „NEĐELJA ARHIVA“ 23 - 27 APRIL 2012.
- Realizovani program -

U Crnoj Gori je prvi put zvanično ova manifestacija održana 1956. godine u periodu od 16. do 30. septembra pod nazivom “Neđelja arhiva”. U to vrijeme manifestacija je odigrala veoma značajnu ulogu i doprinijela ostvarivanju pozitivnih ciljeva na afirmaciji Arhiva i arhivske službe. Inicijator i organizator manifestacije bilo je Društvo arhivskih radnika Crne Gore¹.

Sljedeće manifestacije, koje su postale skoro tradicionalne, sprovedene su tokom 1957, 1958 i 1960. godine.

Početkom aprila 2008. godine, od strane Državnog arhiva Crne Gore, donešena je odluka da se obnovi manifestacija “Neđelja arhiva” sa ciljem da se populariše Arhiv i struka, kako bi se skrenula pažnja javnosti na ovu djelatnost. Odlučeno je da se manifestacija odvija pod geslom “ČUVAJMO ARHIVE”, kako bi se obnovila sjećanja na aktivnosti crnogorskih arhivista i naglasio kontinuitet manifestacije, koji je od 1960. godine bio prekinut.

Nastavljajući tradiciju, Državni arhiv je i ove godine održao manifestaciju od 23-27. aprila u skladu sa mogućnostima i utvrđenim programom. Čitavu manifestaciju pratio je pripremljen odgovarajući propagandni materijal. Odštampani su flajeri, plakati i notesi, na kojima

¹ Srđan Pejović: Prilozi... Pedeset godina od osnivanja Društva arhivskih radnika; *Arhivski zapisi* br. 1-2, XI/2004, Cetinje, str. 7-52.

je ispisan slogan "Čuvajmo arhive", koji je dijeljen posjetiocima ili uručen putem poštanske službe. U većini gradova Crne Gore predstavnici arhivskih odsjeka bili su zastupljeni u određenoj formi u državnim i lokalnim medijima, bilo elektronskim ili štampanim. Državna i lokalna televizija je propratila veliki dio aktivnosti, a u emisijama o kulturi tematski je obrađena i u glavnim crtama predstavljena nakon njenog završetka.

Cetinje – službenici i direktor Stevan Radunović u pripremi manifestacije „Nedelja arhiva“

Kao i prethodnih, i ove godine je arhivska služba i struka dospjela u žižu javnosti, jer je realizovan veliki broj programa, u kojima su uzele učešća sve unutrašnje organizacione jedinice Arhiva, koje se nalaze u svim gradovima Crne Gore. Svi arhivski odsjeci su bili prožeti novim i neuobičajenim djelovanjem. Osmišljene su određene vrste aktivnosti u sklopu ove manifestacije, tako da su osim propagandnog materijala, usaglašeni vidovi javnih nastupa i predstavljanja na svim nivoima organizacije Arhiva. Poseban akcenat je stavljen na otvaranje izložbi i arhiva za posjete učenika

i studenata. Za učenike i studente, koji su posjetili sve arhivske odsjeke, pripremljena su odgovarajuća tematska predavanja o istorijatu arhiva i njegovoj djelatnosti. Isto tako, u srednjim školama, održana su predavanja iz istorije uz prezentaciju dokumenata. To je bila prilika upoznavanja sa specifičnim stručnim poslovima koje obavljaju arhivisti sa ciljem da se sačuva arhivska građa i učini dostupnom svim korisnicima.

Ono što posebno želimo da istaknemo je da je u okviru programa manifestacije predstavljeno javnosti četiri izložbe Državnog arhiva koje, pored ostalog, zauzimaju veoma značajno mjesto.

U Nikšiću je, 23. 04. u galeriji „Nikola I“ predstavljena izložba dokumenata pod nazivom „Državni arhiv Crne Gore 1951-2011“, autora Srđana i Ane Pejović. Na otvaranju, uz prisustvo velikog broja zainteresovanih, govorili su: samostalna savjetnica Violeta Krivokapić, autor izložbe Srđan Pejović i direktor Stevan Radunović, koji je otvorio izložbu. Direktor je prisutne upoznao sa istorijskim trajanjem Arhiva i značajnom doprinosu prethodnih i sadašnjih arhivista, koji su svojim brižnim i stručnim radom sačuvali arhivsku građu do danas.

Srđan Pejović, Violeta Krivokapić i Stevan Radunović na izložbi u Nikšiću

U Ulcinju je 24. 04. održana izložba pod nazivom „Pečati, štambilji, logotipi i simboli raznih državnih, upravnih i sudskih organa, kao i pravnih subjekata kroz arhivsku građu Odsjeka Ulcinj 1921-1961.“ Izložba je predstavljena javnosti u Galeriji Centra za kulturu. Autorka je Ljiljane Bulatović sa saradnicima: Antonom Kočovićem, Snežanom Nišavić i Ademom Mehmetijem.

Prisutne su pozdravili: samostalna savjetnica Ljiljana Bulatović, direktor Državnog arhiva Stevan Radunović i direktor Centra za kulturu Ulcinj dr Nail Draga, koji je u 12 časova otvorio izložbu.

Izložbi su prisustvovali iz Državnog arhiva: pomoćnica direktora Mirjana Kapisoda, rukovodilac Centra za naučnu tehničku saradnju Srđan Pejović, samostalna savjetnica Odsjeka Budva Julija Bajković, samostalna savjetnica Odsjeka Bar Jasmina Rastoder, potpredsjednik opštine Ulcinj Džaudet Cakuli i brojni predstavnici lokalne uprave i drugih institucija iz Ulcinja: direktori škola, profesori, učenici i brojni građani.

Tematska izložba je otvorena u prisustvu preko sto posjetilaca koji su pokazali izuzetno interesovanje. Izložba je bila otvorena do 27. 04. u vremenu od 9h do 20h i bila je posjećena od brojnih građana i desetak turista iz Rusije.

Sredstva javnog informisanja propratila su izložbu, i to: Radio Ulcinj – kroz informativne emisije na crnogorskom i albanskom jeziku i RTV CG – emisija *Ulcinjaska hronika*.

Stevan Radunović, Adem Mehmeti, Ljiljana Bulatović, Anton Kočović, dr Nail Draga i Snežana Nišavić na izložbi u Ulcinju

U Kolašinu je u četvrtak 26. 04. sa početkom u 12 časova prezentirana izložba autorke Jadranka Selhanović „Crnogorsko NE fašizmu“ u JU Centru za kulturu. Na izložbi su, uz prisutstvo velikog broja učenika i zainteresovanih građana, govorili: samostalna savjetnica Vesna Perović, direktor Državnog arhiva Stevan Radunović, autorka Jadranka Selhanović i predsjednik opštine Kolašin Darko Brajušković koji je otvorio izložbu.

Stevan Radunović, Vesna Perović i Darko Brajušković na izložbi u Kolašinu

Istog dana, u Beranama je u 18 časova predstavljena izložba pod nazivom „Vazduhoplovstvo u Beranama od 1927. do danas“ u Polimskom muzeju. Autori izložbe su vrsni arhivisti iz Odsjeka Berane Dragiša Boričić i Odsjeka Andrijevice Zoran Zečević. Kustos Polimskog muzeja, Sloba Obradović, najavio je direktora Državnog arhiva Stevana Radunovića i direktoricu Centra za kulturu Vesnu Novović koji su govorili o ovoj izložbi. Prezentiranu izložbu je, nakon prigodnih riječi, otvorila direktorica Vesna Novović uz prisustvo zainteresovanih građana.

Slobo Obradović, Stevan Radunović, Vesna Novović, Zoran Zečević i Dragiša Boričić na izložbi u Beranama

Na Cetinju je 23. 04. u zgradi Državnog arhiva održana prezentacija projekta „Arhivi u školama, škole u arhivima“ autora Srđana Pejovića. Prezentaciji su prisustvovali učenici IV razreda gimnazije „Đorđije Lopičić“.

U Tuzima je 24. 04. pomoćnica direktora Jadranka Selhanović održala predavanje i prezentaciju arhivske građe učenicima JU Gimnazije „25. maj“. Tematski čas „Uloga, značaj i djelatnost Arhiva“ je izazvao veliko interesovanje kod učenika. Predavanje su održali i direktor gimnazije Semir Ljaljević i profesor istorije Mark Junčaj.

Takođe je na Cetinju 25. 04. u zgradi gimnazije „Đorđije Lopičić“ održana prezentacija izložbe i tematski čas „Cetinje u NOB-u“. Predavanje su održali Srđan Pejović i predmetna profesorica Sanja Jelić, dok su učenici učestvovali u prezentaciji pripremljenih projekata.

Istog dana u Baru je održana prezentacija internet izložbe „O Baru i Baranima kroz fondove barskog arhiva (1919-1979)“ povodom 25 godina rada Arhiva. Adresa bloga na kojoj je prezentovana izložba je: **www.arhivbar.blogspot.com**.

Realizovani program po gradovima

CETINJE

Ponedjeljak 23.04.

- Distribucija propagandnog materijala po odsjecima u Crnoj Gori.
- Direktor Državnog arhiva, Stevan Radunović, je gostovao na TV Crne Gore - emisija Jutarnji program u 8 časova, u kojoj je upoznao javnost sa programom manifestacije i njenom značaju.

- Održana je konferencija za štampu na kojoj je direktor Stevan Radunović govorio prisutnim novinarima sa predstojećim aktivnostima Državnog arhiva. Upoznao je prisutne sa programom za obilježavanje manifestacije po organizacionim jedinicama Državnog arhiva i datumima izvođenja. Tom prilikom novinarima je podijeljen prigodni propagandni materijal.

- U zgradi Državnog arhiva održana je prezentacija projekta „Arhivi u školama, škole u arhivima“ autora Srđana Pejovića. Prezentaciji su prisustvovali učenici IV razreda gimnazije „Đorđije Lopičić“.

Srijeda 25.04.

- Rukovodilac Centra za naučnu, informativnu i kulturno-prosvjetnu djelatnost Srđan Pejović je, uz prisustvo predmetne profesorice istorije Sanje Jelić, za učenike JU Gimnazije „Đorđije Lopičić“ održao tematski čas „Cetinje u NOB-u“ sa početkom u 10 časova.

Četvrtak 26.04.

- Gradonačelnik Prijestonice Cetinje Aleksandar Bogdanović i g-đa Maja Četković su posjetili Državni arhiv u 11 časova. Tokom razgovora razmatrano je nekoliko zajedničkih projekata koji bi mogli biti realizovani.

PODGORICA

Utorak 24.04.

- Pomoćnica direktora Jadranka Selhanović je u Tuzima održala predavanje učenicima JU gimnazije „25. maj“ na temu „Uloga, značaj i djelatnost Arhiva“. Udjela u izvođenju tematskog časa imali su direktor gimnazije Semir Ljaljević i nastavni profesor istorije Mark Junčaji.

NIKŠIĆ

Ponedjeljak 23.04

- U gradu su istaknuti panoji na vidnim mjestima i distribuiran je propagandni materijal.

- Samostalna savjetnica Violeta Krivokapić je gostovala na TV Nikšić kojom prilikom je najavila manifestaciju i sadržaj njenog programa.

- Otvorena je izložba dokumenata „Državni arhiv Crne Gore 1951-2011“ galerija „Nikola I“ u 19 časova.

Utorak 24.04

- Održano je predavanje o Arhivu i arhivskoj djelatnosti u O.Š. „Braća Labudović“. Učenicima je predavanje održala samostalna savjetnica III Biljana Mrdak.

- Odsjek je upriličio posjetu za 20 učenika JU OŠ „Luka Simonović“ Nikšić i podijeljen je propagandni program.

Četvrtak 26.04.

- Pod geslom „Dan otvorenih vrata“ za građane, đake i studente Odsjek su posjetili oko 80 zainteresovanih građana i đaka kojima je podijeljen propagandni program.

Petak 27.04.

- Samostalna savjetnica Violeta Krivokapić je gostovala na TV Nikšić sa osvrtom na realizaciju manifestacije.

- Samostalna savjetnica Violeta Krivokapić je gostovala na Jutarnjem programu TV Nikšić sa uključenjem gledalaca.

ULCINJ

Ponedjeljak 23.04.

- Najavu manifestacije je objavio Radio Ulcinj - Vijesti na cnogorskom i albanskom jeziku.
- Distribucija propagandnog materijala i pozivnica za izložbu.

Utorak 24.04.

- Održana je izložba pod nazivom „Pečati, štambilji, logotipi i simboli raznih državnih, upravnih i sudskih organa, kao i pravnih subjekata kroz arhivsku građu Odsjeka Ulcinj 1921-1961.“ Izložba je predstavljena javnosti u Galeriji centra za kulturu autorke Ljiljane Bulatović sa saradnicima: Antonom Kočovićem, Snežanom Nišavić i Ademom Mehmetijem.

Prisutne su pozdravili: samostalna savjetnica Ljiljana Bulatović, direktor Državnog arhiva Stevan Radunović i direktor Centra za kulturu Ulcinj dr Nail Draga, koji je u 12 časova otvorio izložbu.

Izložbi su prisustvovali iz Državnog arhiva: pom. direktora Mirjana Kapisoda, rukovodilac Centra za naučno-tehničku saradnju Srđan Pejović, sam. savjetnica Odsjeka Budva Julija Bajković, sam. savjetnica Odsjeka Bar Jasmina Rastoder, potpredsjednik opštine Ulcinj Džaudet Cakuli i brojni predstavnici lokalne uprave i drugih institucija iz Ulcinja: direktori škola, profesori i učenici i brojni građani.

Tematska izložba je otvorena u prisutstvu od preko sto posjetilaca koji su pokazali izuzetno interesovanje.

Izložba je bila otvorena za posjetioce od 24.04. do 27.04. Vidjeli su je brojni građani i desetak turista iz Rusije. Galerija Centra za kulturu je tih dana bila otvorena za posjetioce od 9h do 20h.

Sredstva javnog informisanja propratila su izložbu i to: Radio Ulcinj – kroz informativne emisije na crnogorskom i albanskom jeziku i RTV CG – emisija *Ulcinjska hronika*.

Srijeda, četvrtak i petak

- Prijem za posjetioce izložbe i goste upriličen je u Galeriji Centra za kulturu Ulcinj i u prostorijama arhiva.

Svakako treba navesti da su Odsjek posjetili izmedju ostalih: prof. Biljalj Nikezić, akademski slikar Edin Kaplani iz Srednje škole „Bratstvo-jedinstvo“ sa odjeljenjima I i II razreda, koji nastavu prate na crnogorskom i albanskom jeziku, prof. istorije Fatbarla Katana i Senad Kočan sa učenicima III i IV razreda Srednje škole „Bratstvo-jedinstvo“ Ulcinj, koji nastavu prate na crnogorskom i albanskom jeziku, prof. istorije Đuro Dabović i Mahmut Metanović iz OŠ „Maršal Tito“ Ulcinj, sa učenicima VII i VIII razreda, koji nastavu prate na crnogorskom jeziku, prof. istorije Pavle Simonović iz OŠ „Marko Nukulović“ Štoj, sa učenicima VIII i IX razreda, koji nastavu prate na albanskom jeziku, prof. istorije Nevenka Kekić, sa učenicima IX razreda OŠ „Boško Strugar“ Ulcinj, koji nastavu prate na crnogorskom jeziku.

„Neđelju arhiva“ i ove godine ocjenjujemo naročito uspješnom i smatramo da smo dokumentarnom izložbom „Pečati, štambilji, logotipi i simboli raznih državnih, upravnih i sudskih organa, kao i pravnih subjekata kroz arhivsku građu AO Ulcinj 1921-1961.g.“ ponovo skrenuli pažnju ulcinjske javnosti na značaj arhiva i arhivske djelatnosti.

BAR

Ponedjeljak 23.04.

- Na konferenciji za štampu o manifestaciji govorila je samostalna savjetnica Jasmina Rastoder. Održana je i prezentacija internet izložbe „O Baru i Baranima kroz fondove barskog arhiva (1919-1979)“ povodom 25 godina rada Arhiva. Adresa bloga na kojoj je prezentovana izložba je: **www.arhivbar.blogspot.com**.

Utorak 24.04.

- Na lokalnom Radio Baru, samostalna savjetnica Jasmina Rastoder, najavila je aktivnosti u okviru manifestacije „Neđelja arhiva“.

Srijeda 25.04.

- Samostalna savjetnica Jasmina Rastoder gostovala je na JLRDS - Radio Bar u jednočasovnoj emisiji „Promenada“.

Четвртак 26.04

- I ove godine, kao i prethodnih, upriličena je posjeta đaka i zainteresovanih građana Odsjeku pod nazivom „Otvorena vrata“. Posjetiocima je podijeljen propagandni materijal.

HERCEG NOVI

Ponedjeljak 23.04.

- Odsjek je posjetio sekretar za društvene djelatnosti Opštine Herceg Novi.

Srijeda 25.04.

- Učenici i profesor SMŠ „Ivan Goran Kovačić“ su posjetili Odsjek.

Четвртак 26.04.

- Šef depoa Opštine Herceg Novi posjetio je Odsjek. Samostalna savjetnica Tatjana Milačić je u razgovoru iznijela plan o daljoj saradnji, koja se odnosi na arhivsku građu u nastajanju.

DANILOVGRAD

Ponedjeljak 23.04.

- Održana je konferencija za štampu na lokalnom nivou na kojoj je samostalni savjetnik Miodrag Zoranić predočio aktivnosti Odsjeka. U dnevnom listu „Dan“ je objavljen prigodan tekst.

Utorak 24.04.

- Samostalni savjetnik Miodrag Zoranić je gostovao na Radio Danilovgradu i govorio o obilježavanju manifestacije u Odsjeku Danilovgrad.

Четвртак 26.04.

- Upriličena je posjeta za oko 90 učenika i profesora i škola: JU OŠ „Vuko Jovović“, JU OŠ „Milosav Kolješić“ – Slap i JU OŠ „Njegoš“ – Spuž.

U školskom listu „Visočica“ osnovne škole „Njegoš“ objavljena je fotografija (iz depoa) i tekst o ovom događaju.

Petak 27.04.

- Posjeta učenika JU Gimnazije „Petar I Petrović Njegoš“ i oko 60 studenata Policijske akademije.

BERANE

Ponedjeljak 23.04.

- Gostovanje na lokalnim medijima Berana sa osvrtom na manifestaciju.

Utorak 24.04.

- Posjeta učenika JU Gimnazije „Panto Mališić“ Odsjeku Berane.

Srijeda 25.04.

- Posjeta i predavanje učenicima ŠC „Vukadin Vukadinović“ o Arhivu i arhivskoj djelatnosti.

Četvrtak 26.04.

- Službenici Centra za kulturu upriličili su posjetu Odsjeku Berane.

- Izložba pod nazivom „Vazduhoplovstvo u Beranama od 1927. do danas“ postavljena je u Polimskom muzeju. Na izložbi su govorili direktor Državnog arhiva i direktorica Centra za kulturu Vesna Novović koja je i otvorila izložbu u 18 časova. Izložba je nastala zajedničkim radom Odsjeka Berane i Odsjeka Andrijevice, čiji su autori Dragiša Boričić i Zoran Zečević.

BUDVA

Ponedjeljak 23.04.

- Na lokalnom Radiju i TV Budva oglašen je prigodan tekst povodom manifestacije.

- Odsjek u Budvu posjetili su učenici „II Osnovne škole“ i održan je tematski čas.

BIJELO POLJE

Ponedjeljak 23.04.

- Postavljeni su plakati i podijeljen propagandni materijal.

Utorak 24.04

- Učenicima JU OŠ „Dušan Korać“ i JU OŠ „Risto Ratković“ održan je tematski čas u Odsjeku.

Srijeda 25.04.

- Posjeta učenika JU OŠ „Nedakusi“ iz Nedakusa i učenika JU OŠ „Slobodan Vl. Ribnikar“ iz Rasova.

Četvrtak 26.04.

- Posjeta studenata Pravnog Fakulteta – Bijelo Polje.
 - Gostovanje na lokalnim medijima Radio Bijelo Polje, SUN televiziji.
- Dat je intervju novinarima „Dana“ i „Vijesti“.

Petak 27.04.

- Posjeta predstavnika lokalne samouprave.

KOLAŠIN

Ponedjeljak 23.04.

- Distribuiranje propagandnog materijala.
- Poziv gradonačelniku i predstavnicima lokalne samouprave kao i rukovodiocima registratura da posjete Odsjek Kolašin.
- Obilježavanje i predstavljanje službe Odsjeka Kolašin kroz sredstva javnog informisanja

Srijeda 25.04.

- Predavanje učenicima osnovne i srednje škole o značaju Arhiva.

Četvrtak 26.04.

- Otvaranje izložbe „Crnogorsko NE fašizmu“, Centar za kulturu u 12 časova.

KOTOR

Ponedjeljak 23.04.

- Podjela propagandnog materijala i lijepljenje plakata na vidnim mjestima.
- Posjeta prioriternih registratura Opštine Kotor i Opštine Tivat.

PLJEVLJA

Ponedjeljak 23.04.

- Prezentovane su aktivnosti preko sredstava javnog informisanja.
- U Odsjeku je održano prigodno predavanje učenicima Gimnazije „Tanasije Pejatović“.

Utorak 24.04.

- Posjeta učenika Srednje stručne škole Odsjeku Pljevlja.

Srijeda 25.04.

- Zaposleni u lokalnoj samoupravi su posjetili Odsjek Pljevlja.

Četvrtak 26.04.

- Posjeta učenika srednje škole „17. septembar“ iz Žabljaka Odsjeku Pljevlja.

Petak 27.04.

- Posjeta studenata Mašinskog fakulteta u Pljevljima.

ANDRIJEVICA

Ponedjeljak 23.04.

- Distribucija propagandnog materijala i lijepljenje plakata na vidnim mjestima.

Utorak 24.04.

- U prostorijama Odsjeka održano je predavanje za maturante JU Srednje škole o istorijatu i značaju arhiva.

Srijeda 25. 04.

- U Odsjeku Andrijevisa upriličena je posjeta od strane službenika i namještenika zaposlenih u Opštini Andrijevisa.

Manifestacija je i ove, kao i ranijih godina, po organizacionim i sadržajnim aktivnosti postigla pun uspjeh u Crnoj Gori. Svakako, treba naglasiti da je takav uspjeh postignut zahvaljujući zajedničkom pregalaštvu arhivskih radnika, koji je prepoznatljiv i svojstven ovoj specifičnoj vrsti djelatnosti.

UDK 354.31(497.16)

Документи и сјећања

Ana PEJOVIĆ

MINISTARSKA NAREDBA O FORMIRANJU ZASEBNOG STATISTIČKOG ODJELJENJA U OKVIRU MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH DJELA

Ustanovljavanje i razvitak državne uprave u Crnoj Gori i njenih tijela podrazumijevao je i organizaciju administrativnog aparata, čijim radom je nastajala raznorodna dokumentacija. Među brojnim dokumentima se pojavljuju i određene vrste statističkih pregleda sa najnužnijim elementima opisa. Ovi pregledi su nastali za razne potrebe državne uprave, a tiču se dokumentovanja funkcija uprave u konkretnim slučajevima – *Dacijalne knjige, Knjige naplate ostalih poreza i prireza, Knjige izdatih pasoša* i sl. Ovakvih pregleda nalazimo još u okviru crnogorskog Senata.

Reformom državne uprave 1879. godine, nastaje prekretnica na polju transformacije i organizacije javne vlasti i uprave u Crnoj Gori. Ukinut je crnogorski Senat (od 1874.godine predstavlja samo najvišu sudsku vlast), tako da njegove sudske kompetencije preuzima Veliki sud. Zakonodavnu vlast ima Državni savjet, a izvršnu vlast 5 novoosnovanih ministarstava (koja su se razvila iz dotadašnjih uprava, formiranih 1874. godine). U ovim novim ministarstvima nastaju razne vrste statističkih pregleda iz njihovog djelokruga rada. Međutim, u samim ministarstvima ne postoji statistička služba kao organizaciona jedinica, odnosno samostalna specijalizovana služba.

Iako je Ministarstvo unutrašnjih djela 1879. godine sprovelo opšti, pojedinačni popis stanovništva Crne Gore sa postojećim kadrovskim potencijalom, koji je bio skroman, nema podataka o organizovanju zasebne statističke službe. Slično je i u slučaju sprovođenja popisa stanovništva 1899. godine. I ovaj popis spadao je u nadležnost Ministarstva unutrašnjih djela koje je bilo zaduženo za njegovu organizaciju, sprovođenje i obradu podataka. Ovaj popis bio je mnogo bolje organizovan, uspješnije sproveden, a dobijeno je i više podataka, odnosno elemenata opisa. Ni u ovom slučaju, nije postojala statistička služba kao samostalna organizaciona jedinica u okviru Ministarstva unutrašnjih djela.

Shodno rečenom, izvjesno je da ni u jednom ministarstvu nije bilo statističkog odjeljenja/službe, kao posebne organizacione jedinice, ali je na temelju dokumentacije koja je nastala radom tih ministarstava uočljivo da se primjenjuju određeni statistički modeli i načini prikupljanja i obrade podataka. Ovo nam daje za pravo da pretpostavimo da je u takvoj organizaciji, na nivou pojedinačnog referata u okviru kancelarijskog poslovanja, postojao i službenik zadužen za prikupljanje podataka i izradu odgovarajućih statističkih pregleda. Takođe je izvjesno, s obzirom na sprovedene popise stanovništva, da je u okviru MUD-a postojao statistički odsjek ili grupa činovnika koja je bila stručno osposobljena u datim uslovima i okolnostima, da se bavi poslovima "narodne statistike", odnosno popisima stanovništva.

Do 1902. godine ne postoji zakon o organizaciji državne uprave, već se njena organizacija, nadležnosti, djelokrug rada utvrđuju administrativnim mjerama. Donošenjem "Osnovnog državnog zakona o Knjaževskoj vladi i Državnom savjetu" 1902. godine organizovana je državna uprava. Ovim zakonom uređena su pitanja nadležnosti, djelokruga rada i organizacije ministarstva. Tako je u članu 9 u tački ž.) a u okviru Upravnog odjeljenja Ministarstva unutrašnjih djela predviđeno i postojanje *Narodnog popisa i statistike*. Na temelju ovih odredbi djeluje statistički odsjek, iako organizovan u najmanjoj organizacionoj jedinici tadašnje državne uprave.

Na ovaj način je poslovala i bila organizovana statistička služba do 1909. godine, kada je naredbom ministra unutrašnjih djela formirano zasebno *statističko odjeljenje*. Ova odluka predstavlja značajan pomak u

organizaciji statističke službe, jer se formira prvi put kao posebna jedinica u tadašnjoj organizaciji državne uprave. Pored toga, uvodi se i službeno zvanje statističar. Ovakva organizacija statističke službe je proizvod shvatanja njene uloge i značaja, kao i konkretne potrebe da kadrovski, stručno i organizaciono može odgovoriti sve većim potrebama i zahtjevima državne uprave. Osim toga, njen prvenstveni zadatak je bio da na uspješan način sprovede planirani popis stanovništva Crne Gore (31. decembar 1909. g.).

U tom kontekstu, značajan je i ilustrativan dokument – Rješenje ministra unutrašnjih djela o organizaciji Statističkog odjeljenja u okviru MUD-a. Tim prije što o načinu organizovanja i djelovanja statističke službe nije puno poznato u ovom periodu, pa ovaj dokument predstavlja pravu rijetkost kada je u pitanju organizacija ove službe i njen značaj za rad državne uprave.

Stat. Odjeljenje K. C.
Broj 2
Cetinje, 15. V 1909.

MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH DJELA
BR. 3371.
CETINJE, 15. maja 1909 g.

R

Radi uspješnijeg rada i pravilnije podjele istoga našao sam za potrebno, bazirajući na čl. 4. i 5. Zakona o ustrojstvu Ministarstva Unutrašnjih Djela, da izdvojim statistički odsjek Upravnog Odjeljenja u zasebno Statističko Odjeljenje, koje ima zauzeti mjesto Odjeljenja za građevine i Saobraćaj, prenešenog pod Upravu Ministarstva Finansija.

Za vršioca dužnosti šefa ovog Odjeljenja postavljam Milisava M. Dedovića, dosadašnjeg statističara ovog Ministarstva.

Ovo moje rješenje ima se obnarodovati u prvom narednom broju „Gl. Crnogorca“, kao i saopštiti g. Dedoviću.

Cetinje, 15. maja 1909 g.

Ministar,
J. Plamenac, s. r.

G. M. Dedoviću
statističaru Min. Un. Djela

Cetinje

Riješenjem mojim od danas pod broj gornji obrazovao sam zasebno Statističko Odjeljenje, koje će zauzeti mjesto Odjeljenja za Građevine i Saobraćaj, prenešenog pod Upravu Min. Finansija.

Za vrš. duž. šefa ovog Odjeljenja postavio sam Vas. Vi ćete ovu arhivu koja se odnosi na povjereno Vam Odjeljenje, izdvojiti iz Upravnog Odjeljenja i preduzeti rad u smislu čl. 14. Zakona o Knjaževskoj Vladi.

Cetinje, 15. maja 1909 g.

Ministar

Vidio J. Plamenac, s. r.

Prepisom G. Ministra Unutrašnjih Djela od 15. maja ove godine broj 3371 izdvojeno je iz Upravnog Odjeljenja istog Ministarstva i obrazovano novo Statističko Odjeljenje, a na mjesto Odjeljenja za Građevinu i Saobraćaj, koje je još ranije priješlo pod Upravu Ministarstva Finansija, a shodno članu 4 i 5. Zakona o ustrojstvu Ministarstva Unutrašnjih Djela.

vidio zapisnik

J. S. Plamenac, s.r.

UDK 37.014.52:272/28(497.16)

Zorica PLAMENAC-BABIĆ

Državni arhiv, Cetinje

NEKOLIKO DOKUMENATA O PROBLEMIMA INTEGRISANJA NEPRAVOSLAVNOG STANOVNIŠTVA U PROSVJETNI SISTEM CRNE GORE

Jedan od značajnijih fondova u DACG - Cetinje je, svakako, fond Glavno školsko nadzorništvo, koji daje potpunu sliku o razvitku školstva u Crnoj Gori u periodu od 1871.do 1903. godine.

Institucija glavnog školskog nadzornika ustanovljena je 1870. godine i bila je od posebnog značaja za razvoj crnogorskog školstva. Glavnog školskog nadzornika birala je crnogorska vlada, a on je rukovodio cjelokupnim radom škola – postavljao je i razrješavao učitelje, kontrolisao njihov radi i sve škole u Crnoj Gori.

Ono što ovaj fond čini dodatno interesantnim su dokumenta koja se odnose na integraciju неправославног становништва u školski sistem Crne Gore nakon 1878. godine. Međunarodnim priznanjem i teritorijalnim proširenjem Crne Gore na Berlinskom kongresu, njeni državljani postali su неправославци – katolici i muslimani, koji su uglavnom živjeli u Podgorici, Baru i Ulcinju. Uključivanje ovog становништва u institucije nove države bilo je vrlo osjetljivo pitanje kojem se pristupalo s puno takta i tolerancije. No, i pored poštovanja građanskih prava novih podanika i zagarantovane ravnopravnosti, u pojedinim mjestima, naročito u Podgorici, javlja se

otpor prema vlasti. Iz brojnih telegrama D. Brkanovića, povjerenika Knjaževske Vlade zaduženog za školovanje muslimanske djece, vidi se da su muslimani uporno odbijali da šalju djecu u školu iako „sva moguća sredstva upotrebljavana su da se na lijepi način pokore volji NJ. V. Knjaza i da se podgorički Turci privole naredbama Gospodarevijem.“¹

Svjesna činjenice da stabilnost države zavisi od harmoničnih odnosa među konfesijama, crnogorska vlast strpljivim i vrlo tolerantnim odnosom prema ovom stanovništvu uspijeva prevazići probleme, i vremenom dobiti lojalne državljane.

U oblasti školstva, ravnopravnost svih građana garantovana je novim *Zakonom o školstvu* iz 1878. godine. Ovim Zakonom školovanje je bilo obavezno i besplatno za svu djecu stariju od 7 godina. Obezbijedena je ravnopravnost sve tri konfesije, a njihovim sveštenicima je dozvoljeno da samostalno izvode vjersku nastavu.

U duhu ravnopravnosti i tolerancije je i *Zakon o školstvu* iz 1884. godine, kojim je dozvoljeno da muslimani ne pohađaju nastavu u vrijeme svojih praznika Bajrama i Ramazana.

Ovdje objavljujemo dokumenta koja na najbolji način svjedoče o tolerantnoj politici crnogorske države prilikom integrisanja ovog stanovništva u njen školski sistem.

¹ DACG – GŠN: f.6; br.246.

Školska Uprava
Broj – 40.

Glav: Škol: Nadzorništву
Cetinje..

Pošto je Ablah Mandić pokazao ovoj upravi sprovedno pismo Vaše na upravitelja ministarstva prosvjete G. Jovana Pavlovića, s' kojim dozvoljavate pomenutom Mandiću premještaj njegove djece iz muhamedanske u pravoslavnu školu: školska uprava naredila je ovdašnjim učiteljima srbsk: pravoslavne škole G. Zariji Raičevići i G. Ristu Markoviću; da rečenu djecu Mandića prime prema razredima u svoje škole. Na ovu naredbu kriva se muhamedanskim učiteljima; zbog čega oboica traže o Đurđevdne dopust za Cetinje, da produžuju daviju.

Pošto je i potpisatome velika potreba izmoliti o Đurđevdne za nekoliko dana odpust za na Cetinje; (jer mi je jedno pitanje pred velikim sudom neriješeno, a bez moga ličnoga prisustva posredno nikako ga riješiti neće); to je ova uprava za nužno našla, dana vrijeme izvijesti o istim zaktijevima odvažnji učitelja – moleći to slavno nadzorništvo, da izvoli na vrijeme odgovoriti, kako će se školska uprava vladati prema tražbinama učitelja za otpust o Đurđevdne.

Dostavljajući, dami je takva potreba, molim da mi se traženo odsustvo o Đurđevdne dozvoli.

Podgorica 31/3. 1887

Bajo Bracanović
Učitelj

Broj 17

Ulcinj. 14 Apr. 1888

Nadzorniku osn. škola Crnogorski
Gospodinu Đuru Popoviću
Cetinje.

Iza kratkog uškolovanja muhamedanske djece u ovdašnjem mjestu, prijatno mi je što Vam mogu s' te strane zadovoljno pisati.

Svagda mi je mило poći u školu, no u današnjem dobu osobeno, kada vidim bez razlike vjere u jednom zdanju sakupljeno toliko mladi i nevini duša, radi svog obrazovanja.

Bez razlike ijednog elementa vidi se ljubav i naklonost kod svijeh prema nauci kao i u ličnoj odanosti svojim učiteljima. To, što najvećma i krasí školu i njene članove, daje mi se misliti, da će vrijeme umekšati okorela srca, pa opet na korist i napredak naše države ublažiti. Još dosada ne vidim ništa, što bi dalo sumnju, daće se povratiti prvašnji nered ili nezadovoljstvo.

Istina, današnji broj muhamedanaca nije velik, nego obratno srazmjerno mjestu i domovima malen, no opet sam tog ubjeđenja, da, današnji način blagog (a ne naglog i naduvenog) i tihog postupanja nosi sobom lijepe posledice a tim prije što je ovaj put potekla stvar iz svoje slobodne volje.

Učitelji su učinjeli podjelu takvu: da g. Vučković ima sobom početnike od ..87 g. kao i sadanje, a g. Brkanović ostao je za I i IIgi razred. Na početku kroz neko doba za vrijeme desetodnevnog bolovanja g. Vučkovića držao je g. Brkanović obije škole ujedno, koje već po gornjem rasporedu nalaze se razdvojene (izuzimajući čas pjevanja kojeg svima predaje g. Brkanović).

Istina, starijim razredima nije pridodata brojem radna snaga, no ova današnja Uprava i uredba o predavanju istih biće uzrok i biće vredna izbjeći onaj slabi uspjeh o kojemu jedanput Vam i pisah.

Neke popravke opet smo sad učinjeli kao: dopunili dovoljan broj skamija, table, astal i pritom učitelju namještaj nužni i t.d.

U ostalom primite i moj pozdrav

S poštovanjem

Jovan Vujanović
svešt. i mjest. nadz. u Ulcinj

KNJ. CRNOG.
MINISTARSTVO PROSVJETE
i
CRKVENIH DJELA

Broj 19
Cetinje, 17. Januara 1890.

Glavnom Šk. Nadzorništvu
na)
Cetinju

Njegova Presvjetlost g. Prabiskup Barski dopisom svojim od 13 ov.m.br.21 žali se na učitelja Krnjičkog Joša Popovića, da se opire šiljanju rimokatoličke djece na vjeronauku O. Nikiću, da ih bije po rukama i ušima do krvi i da im ruži vjeru.

Naređujem Vam, da zbog toga uzmete pod istragu rečenog učitelja Joša Popovića, pa ako mu se krivica dokaže, da ga u toliko strožije kaznite, što je on već jedan put kažnjen bio zbog zlostavljanja djece.

Još vam preporučujem, da uputite ponovo učitelje, koji imaju priliku dolaziti u dodir sa školskom djecom неправославне вjeroispovijedi, da svačiju vjeru poštuju.

J. Pavlović

Glavnom Školskom Nadzorniku,
Gospodinu Đuru Popoviću
Cetinje

Držeći se uputstva Prosvjetne Vlasti a opažajući i rasumijući potrebu lijepog ophođenja prema djeci i narodu nepravoslavne vjeroispovijedi, gledali smo po mogućnosti da tome i odgovorimo. Čuvajući da se ni kome vjerski osjećaji ne taknu, nije se s te strane ni đak na đaka nikad dosad potužio.

Nauku vjere predavaju dotični katikate (svešt. katolički i odža); a ako se i u kome drugome tekstu kao bukvaru ili čitanci nađe govor o pravosl. vjeri ili crkvi to se s nepravoslavnom djecom preskače.

U „Prosvjeti“ smo čitali naredbu odnosno postupanja sa slavenskim jezikom. Ovde su katolici od početka taj predmet učili. Sad je trebalo pitati, da im nije protivno to učenje i po tome ga produžiti ili prekinuti. No ovde, kao što možete zamisliti, roditelji katoličkih đaka, slabo u opće razumiju što je škola, a što je slovensko učenje i da li je korisno ili štetno – a nemaju ni pojma; s toga smo pomislili, da je bolje da se dogovorimo s njihovim sveštenikom i vjeroučiteljem, a i pozvaniji je u tome no i sami njihovi roditelji. Sveštenik katolički odgovorio nam je, da je njemu sve jednako, a da bi najbolje bilo, da se razgovorimo s barskim nadbiskupom, koji će skoro ovamo doći. Na to smo i ostali, predavajući predmet i dalje, razumije se, s preskakanjem i izostavljanjem đe se opazi potreba.

Djecu nepravoslavnu raspuštamo o glavnijem praznicima, kao što je uzakonjeno, a o manjim, kad nam njihovi sveštenici za praznik jave. Nedeljno i katolici i pravoslavni zajedno do crkve idu, pa kad se približe svaki ulazi u svoju (crkve su jedna dodruge). I muhamedance je po jedan učitelj do džamije pratio, ali pošto se nijesu uredno okupljali to se i prekinulo.

O praznicima, Barjamu, Božiću, Krsnome imenu i t.d. polazimo narod po običaju, a tako i oni nas. Prilikom muhamedanskoga sprovoda djeca, kao i u opće narod, dižu kape, a tako i prilikom ostalih njihovih obreda.

U ovijem mjestima potreba bi bila da dva dana u godini cijela škola svetkuje: Barjam i Božić r.katolički.

S osobitim poštovanjem
Ocinj 5/4 90

Mitar Iveljić
K. M. Vojvodić

Прикази

NOVA KNJIGA
AKADEMIKA BOŽIDARA ŠEKULARCA
„Tragovi Vlaha u Crnoj Gori“, Sebeš (Rumunija), 2012.

U staroj rumunskoj prestonici Sebeš, sada glavnom gradu županije Alba, ovih dana je izašla iz štampe, na rumunskom i crnogorskom jeziku dvojezična studija *Tragovi Vlaha u Crnoj Gori* akademika Božidara Šekularca, uglednog crnogorskog historičara iz Podgorice, autora velikog broja studija i članaka o prisustvu Vlaha (Vlaštaka, Morlaka i Morovlaha) u Crnoj Gori, Dalmaciji i na Balkanskom poluostrvu uopšte. Publikacija, koju su preveli publicista i izvanredni prevodilac Florin Ursulesku i književnik Vasa Barbu, nudi – u pet poglavlja, radove koje je on izložio na Simpozijumu „Banat – istorija i multikulturalnost“. Ovaj simpozijum je organizovan u Novom Sadu, Zrenjaninu, Rešici i Banji Herkulane, u Rumuniji, a organizatori su bili Rumunsko društvo (Fondacija) za etnografiju i folklor iz Vojvodine i Univerzitet „Eftimije Murgu“ iz Rešice, Zavod za kulturu vojvođanskih Rumuna iz Vojvodine i Univerzitet „Babeš-Boljai“ iz Kluž-Napoke. Nekoliko radova je objavljeno u *Zborniku Radova Simpozijuma* i u časopisu *Tradicija* i na taj način su već naučno verifikovani.

Studija akademika Šekularca nudi nepoznate podatke o poreklu i postojanju Vlaha, o kojima u nauci postoje – na osnovu onoga što je naveo u svojoj *Uvodnoj reči* autor ove knjige – brojne kontroverze i dileme. Iako je o njima napisano više radova, oni nisu dali konačne odgovore na brojna pitanja. „To je bio razlog što ovu intrigantnu temu pokušavamo da obradimo na osnovu saznanja i relevantne literature za crnogorski prostor“.

Dakle, dorađena je jedna tema iz istorije crnogorskog naroda, kojom se bavi stručnjak za crnogorsku istoriju na osnovu svog bogatog znanja iz ove oblasti i autentičnih izvora iz vlaških krajeva.

Inače, o Vlasima iz Crne Gore do sada nije napisana posebna studija, iako „zahvaljujući savremenoj bibliografiji (inače veoma obimnoj) iz oblasti istorije i lingvistike, nauka smatra da su Vlasi sa Balkana dobro istražena tema. Očigledno, radi se o Vlasima – ostacima starosedelačkog romaniziranog stanovništva sa Balkanskog poluostrva – koji se održao u ovim krajevima i posle dolaska Slovena“. Činjenica je, kada je reč o Vlasima sa Balkanskog poluostrva, da se više pisalo o onima iz današnje Srbije, iz Makedonije, Albanije... a o onima iz Crne Gore se pisalo samo posredno u nekim studijama, monografijama ili člancima istraživača Andrije Jovičevića, Ilije F. Jovanovića, Ljubomira Kapisode, C. Musića, S. Miljuškovića, Ivana Zdravkovića, Petra Skoka, ali najviše u istraživanjima Jovana Cvijića, Jovana Erdeljanovića, A. Jovičevića, A. Luburića, R. Vešovića, S. Tomića, P. Butorca, S. Kulišića i naročito istoričara Đura Batričevića, Cvetka Pavlovića i Božidara Šekularca. Od rumunskih istoričara koji su se bavili prošlošću crnogorskih Vlaha spomenućemo samo Silviju Dragomira i njegovu studiju koja se bavi Vlasima iz bivše Jugoslavije i u kojoj se samo u jednom poglavlju govori o Vlasima iz Crne Gore i Hercegovine.

U publikaciji *Tragovi Vlaha u Crnoj Gori*, autor Božidar Šekularac napominje da „Tragovi Vlaha“ mogu biti identifikovani na čitavoj teritoriji Crne Gore, počevši od planine Orjen, zatim Zupca, Riđana, Nikšića, Bratonožića, Vasojevića, Kuča, pa do grada Bara na primorju, zatim Mrkojevića i Ulcinja. Inače, plemenska tradicija se može identifikovati i danas u Crnoj Gori. Za vreme brojnih migracija stanovništva iz Crne Gore zbog brojnih ratova i internih sukoba, izvesnu ulogu su odigrali i vlaški pastiri. Obično se smatra da su Vlasi slovenizirani upravo tokom XIV i XV veka. Naravno, tada se još vršilo jasno razgraničenje između Vlaha (Morlaka) i onih Slovena o kojima se još može reći da su bili vlašskog porekla. Kao primeri su data crnogorska plemena Paštrovići i Lješevići, iako nikome ne pada na pamet da ih poistovećuje sa Vlasima.

U mnogim krajevima Crne Gore postoje predanja o Vlasima, a na Cetinju postoje sećanja i podaci vezani za vođu Radula Vlaha i za Vlahe koji su se tu naselili zajedno s njim. Godine 1450, čak je sagrađena i Vlaška crkva, na Cetinju. Nju je podiglo pleme Donjokrajci. Inače, vlaški elemenat je doprineo jačanju crnogorskih katuna.

Na kraju, po mišljenju historičara Božidara Šelularca, „najsigurniji dokaz o postojanju Vlaha u Crnoj Gori jeste Povelja vladara Ivana Crnojevića koja je data Manastiru iz Cetinja 1485. godine“. U ovoj Povelji spominje se i Vlaška crkva sa Cetinja, koju su sagradili starovlasi, odnosno romanski Vlasi, a po njima je crkva i dobila ime.

Dakle, tragove Vlaha možemo naći i danas, kao što tvrdi u svom radu Božidar Šekularac, u svim krajevima Crne Gore, u većoj ili manjoj meri, a njih treba identifikovati i obelodaniti.

Šekularac dalje konstatuje da se “tragovi Vlaha u Crnoj Gori nalaze u toponimiji, antranimiji i onomastici, a pojedina prezimena su se toliko odomaćila da se smatraju za domaća; u bogatoj crnogorskoj političkoj i kulturnoj povijesti nosioci tih prezimena imali su jako važnu ulogu. Pored toga, arheološka nalazišta, materijalni tragovi i brojni historijski izvori, kao i narodna predanja svjedoče o prisustvu Vlaha (Vlaštaka, Morlaka, Morovlaha) na prostoru Crne Gore i šire, duž cijele rimske provincije Dalmacije, Balkana.

U nauci postoje brojne kontroverze i dileme oko Vlaha (vlaha), što je rezultiralo brojnim radovima, ali pojedina pitanja još uvijek nijesu dobila konačan odgovor. To je i bio razlog da tu intrigantnu temu pokušamo obraditi na osnovu svojih saznanja i relevantne literature, za prostor Crne Gore.

Obično se smatra da su Vlasi potomci romaniziranih starosjedelaca Balkanskog poluostrva, koji su se kao stočari održali i nakon doseljavanja Slovena i njihove dominacije. Brojni su nazivi korišćeni za ovaj narod: Rumuni, Aromuni, Cincari, Ćići, Morlaci, Karavlasi, Kućovlasi, Karaguni, Karavunci, itd. Pojedini izvori (XIII stoljeće), čak su stanovnike primorskih gradova imenovali Vlasima, jer je u njima bilo zastupljeno i romansko

stanovništvo. Romansko stanovništvo dalmatinskih gradova tim imenom nazivalo je stanovnike zaleđa Jadrana.”

Verujemo da ova knjiga predstavlja značajan doprinos u rasvetljavanju ove intrigantne teme i da će biti od velike koristi budućim istraživačima. Istovremeno je predlažemo čitaocima kao interesantno štivo.

Kosta Rošu

Mr Marijan Premović, **Župa Budimlja u srednjem vijeku**,
Državni arhiv Crne Gore, Cetinje, 2012.

Ove godine izašla je iz štampe monografska publikacija mladog crnogorskog historičara Marijana Premovića **Župa Budimlja u srednjem vijeku**, u izdanju Državnog arhiva Crne Gore na Cetinju. Kao recenzenti se pojavljuju eminentna imena medijevistike: prof. dr Andrija Veselinović, akademik DANU Božidar Šekularac i prof. dr Milovan Obradović. Monografija je obima 196 str., tehnički dobro opremljena sa 28 slika, 5 karata, 34 tabele, 6 skica, 514 fusnota, 47 jedinica izvora i 245 jedinica literature.

Monografija **Župa Budimlja u srednjem vijeku** sadrži sljedeće cjeline: Predgovor, Uvod i šest tematskih poglavlja: *Geografski položaj i prirodne odlike, Granice župe, naselja i stanovništvo, Političke prilike, Privredne prilike u župi Budimlji, Ostaci materijalne kulture župe Budimlja, Manastiri i crkve*, zatim sljede: Zaključak, Summary, Spisak skraćénica, Prilozi, Izvori, Literatura, Registar geografskih pojmova i Registar ličnih imena.

U prvom poglavlju *Geografski položaj i prirodne odlike*, autor je dao prikaz fizičko – geografskih karakteristika oblasti koju proučava, prvenstveno Beranske kotline.

U drugom poglavlju *Granice župe, naselja i stanovništvo*, autor navodi granice srednjovjekovne župe Budimlje, koja se prostirala u Polimlju između dvije oblasti: malenog Zatona na sjeveru, oko velike okuke Lima južno od Bijelog Polja i Plava na jugu. Zahvaljujući povoljnim prirodnim uslovima za život, ovaj kraj bio je vrlo rano naseljen, tako je i u srednjovjekovnom periodu imao veliki broj naseljenih mjesta. Srednjovjekovna župa Budimlja

bila je locirana na sjeveru do ušća Lješnice u Lim, na zapadnoj strani granica je bila limsko – tarsko razvođe preko visokih vrhova planine Bjelasice: Crne glave (2139 m), Lise (1878 m) i Komova (2478 m), na jugu je vodila preko Planinice (2153 m) i Ilijine glave (2165 m), a zatim se na istočnoj strani granica postepeno spuštala preko Zeletina (2126 m) i Prijedolske glave (2003 m) ka Mokroj planini (1993), Cmiljevici (1963 m) i Turjaku (1461 m), do toka rijeke Lješnice. Na osnovu Skadarskog deftera iz 1485. godine Budimlja je imala 29 sela, od Zaostra i Babinog na sjeveru, do Trepče, Šekulara i Gornje Rženice na jugu. Mnoga sela sačuvala su svoja imena do danas, a većinu ostalih autor je uspio da ubicira i uporedi sa savremenim stanjem.

U poglavlju *Političke prilike*, autor osvjetljava prošlost župe Budimlje od doseljavanja Slovena, do pada pod tursku vlast. Autor ističe značaj župe Budimlja u srpskoj državi ranog srednjeg vijeka, kao i to da se u drugoj polovini XI vijeka ovo područje kao i druge oblasti Raške našlo u sastavu Zetske države – Vojislavljevića. Saopštavajući istoriju župe Budimlja u doba Nemanjića, autor iznosi činjenice da je oblast Gornjeg Polimlja, u koji ulazi i župa Budimlja, bila pod neposrednom vlašću velikog župana Tihomira, starijeg brata Stefana Nemanje. U Budimljanskoj župi nalazili su se najstariji baštinski posjedi Tihomirovih roditelja i predaka. Župom Budimljom upravljao je kasnije Tihomirov sin Stefan Prvoslav, koji je na baštinskom posjedu podigao manastir Svetog Đorđa – Đurđeve stupove. U Polimlju župama upravljaju ili braća ili mlađi sinovi ili sinovi braće vladara. Jedan dio župe Budimlja bio je pod vlašću kraljice Jelene, žene kralja Uroša I, a kasnije župom Budimljom upravlja prijestolonasljednik Stefan Dečanski.

Autor ističe da je Polimlje kao baštinska oblast bilo veoma važna kod Nemanjića i da je imalo posebno mjesto u državi pod njihovom vlašću. U vrijeme dezintegracije srpskog carstva, župa Budimlja nalazila se pod upravom Nikole Altomanovića, a poslije njegovog uklanjanja sa istorijske pozornice, ulazi u sastav države kneza Lazara Hrebeljanovića. Autor dalje navodi da je župa Budimlja godinu dana poslije smrti kneza Lazara ušla u sastav zemalja Vuka Brankovića i da od 90-tih godina XIV vijeka u ove krajeve prodiru Turci. Poslije Vukovog sloma, dijelom Polimlja i Brskovom

upravljao je Stefan Lazarević. Brankovići su početkom XV vijeka povratili Brskovo i Gornje Polimlje, ali se u njima uspostavljeno izvjesno dvovlašće, jer su Turci zadržali najvažnije saobraćajnice, možda čak i neka utvrđenja. Autor ističe da je župa Budimlja sve do konačnog pada pod tursku vlast (1455) ostala porodični domen Brankovića. Formiranjem Krajišta Isa – bega Ishakovića 1455. godine, župa Budimlja preuzeta je iz oblasti Brankovića. U sastavu deftera Krajišta Isa – bega Ishakovića biće sve do 1470. godine, kada je prebačena u sastav novoosnovanog Hercegovačkog sandžaka. Nahija Budimlja spominje se prvi put 1477. godine u sastavu mileševsko – prijepoljskog kadiluka, odnosno hercegovačkog sandžaka. Pod Osmanlijama Budimlja ostaje u domenu carskog hasa.

U četvrtom poglavlju *Privredne prilike u župi Budimlji*, autor je na osnovu izvorne građe detaljno obradio zemljoradnju, stočarstvo, trgovinu i trgovačke puteve u župi Budimlji, rudarstvo, kao i ostala zanimanja. Konfiguracija terena uticala je na prirodu zanimanja stanovništva. Osnovno zanimanje budimljanskog stanovništva bilo je zemljoradnja i stočarstvo. Preko Budimljanske župe išli su važni karavanski putevi, a bila je dobro povezana sa svim djelovima tadašnje srpske srednjovjekovne države. Najznačajniji put prema Budimlji, kojim su išli dubrovački karavani, išao je iz Zete, putem pored Komova, na Dobru Reku, produžavao do Budimljanske župe, zatim preko Police i Bihora na selo Lagatore, preko Pešteri pored sela Đerekara, put je dalje vodio za Sjenicu i Ras.

U poglavlju *Ostaci materijalne kulture župe Budimlja* opisan je Bihor grad, Šudikovski kamen, Jerinjin grad, Gradac i Zlatni zapon. Ostaci materijalne kulture svjedoče o načinu života i rada ljudi, njihovim običajima i uslovima življenja, o utvrđenjima, oruđima, oružju, odnosno o kulturi i kulturnom djelovanju stanovnika župe Budimlja.

U šestom poglavlju *Manastiri i crkve*, dat je osvrt na Budimljansku episkopiju i njene episkope, opisani su manastiri Đurđevi stupovi, Šudikova, Uroševica, Kaludra – Čelije, Budimlja, Namastir. Manastir Đurđevi stupovi od 1220. godine postaje sjedište budimljanskog episkopa. Budimljanska episkopija obuhvatala je: Onogošt, Komarnicu, Moraču, Budimlju, Plav, Gusinje i Brskovo. U prvoj polovini XIV vijeka, Budimljanska episkopija

bila je uzdignuta u rang mitropolije. Na prostoru ove župe nalazili su se crkveni posjedi svetostefanskog i dečanskog vlastelinstva. Autor ističe da nemanjićki period u istoriji Polimlja karakteriše široka i plodna crkvena aktivnost, stalni uspon u vidu izgradnje crkava i manastira, zatim pisanje i prepisivanje knjiga, razvoj arhitekture, slikarstva i drugih zanata, rada manastirskih škola, itd. Padom srpske države pod tursku vlast prekinut je politički, ekonomski, ali i kulturni razvitak ovih krajeva, a samim tim i župe Budimlja.

Nakon Zaključka, autor daje Rezime na engleskom jeziku. Prilozi sadrže *Popis stanovništva Budimljanske nahije i njihove dažbine u defteru Skadarskog sandžaka 1485. godine*. Nakon nabiranja relevantnih Izvora i Literature, autor daje Registar geografskih pojmova i Registar ličnih imena.

Monografija **Župa Budimlja u srednjem vijeku** sadrži sabranu i sistematizovanu dosadašnju građu o župi Budimlji u srednjem vijeku. Autor je u ovoj knjizi došao do nekih novih saznanja o životu, radu, naseljima, privredi, političkim prilikama, ostacima materijalne kulture, manastirima i crkvama. Srednjovjekovne teme rijetko su predmet izučavanja u crnogorskoj historiografiji i iz toga razloga je ova monografija važna. Ona predstavlja značajan doprinos razvoju medijevistike i zavičajne istorije u Crnoj Gori.

Mr Vasilj Jovović

Milica Kostić: NAUKA I RAZVOJ NAUKE U CRNOJ GORI
KROZ VRIJEME
CANU, Posebna izdanja, knj. 72, Podgorica, 2011.

Kao posebno izdanje *Odjeljenja društvenih nauka* CANU, u okviru naučnoistraživačkog projekta „*Razvoj nauke u Crnoj Gori - dugoročne tendencije*“, izašla je 2011. godine u Podgorici knjiga ***Nauka i razvoj nauke u Crnoj Gori kroz vrijeme*** autorke dr Milice Kostić.

Ovo djelo predstavlja autentičan i cjelovit naučnoistraživački rad, po svojim karakteristikama jedinstven u naučnoj literaturi koja se bavi fenomenologijom nauke i naučne misli u nas.

Bogato iskustvo, koje je autorka stekla višedecenijskim naučnoistraživačkim radom i radom u brojnim institucijama i organima za nauku u Crnoj Gori i ex-Jugoslaviji, bilo je preporuka koja je obećavala uspjeh. Ali, zbog obima i kompleksnosti teme, to samo za sebe ne bi značilo puno da nije uložен evidentan rad i znanje koji su omogućili odgovarajuće predstavljanje obavljenih istraživanja i rezultata na jedan sintetički, metodološki ispravan i sistematizovan način koji zaslužuje naučnu plauzibilnost.

Osnovni koncepti razvoja savremenog društva koji se zasnivaju na znanju i razvoju nauke i tehnologije, kao osnovnim resursima, uzeti su kao polazna osnova za sprovedeno istraživanje.

U tom kontekstu evidentan je širi pristup sa teorijsko-metodološkim okvirom, iako je predmet istraživanja prvenstveno razvoj nauke u Crnoj Gori posmatran kroz institucionalni razvoj i evoluciju od prvih početaka.

Delikatnosti posla doprinio je i dugvemenski period koji je obuhvaćen istraživanjem, a koji je nedovoljno istraživан i fragmentarno obrađivan u postojećoj literaturi.

Geneza nauke i naučne misli prati se u navedenoj knjizi sa razvojnog i sistemskog aspekta u različitim istorijskim razdobljima, različitim društveno-ekonomskim formacijama i društvenim uređenjima, od početka sve do recentne razvojne etape.

Prilikom razmatranja razvoja nauke u crnogorskom društvu, u datim društveno-istorijskim okolnostima i uslovima, u ovoj studiji prepoznata su dva pravca i perioda. Jedan pravac slijedio je razvoj nauke i naučne misli kroz individualni istraživački rad, kako stranih tako i domaćih naučnih radnika, što predstavlja prvi period naučnog razvoja u Crnoj Gori do kraja prve polovine XX vijeka. Drugi period crnogorskog naučnog razvoja je kratak period nakon II svjetskog rata, od kada se nauka u Crnoj Gori razvija sistemski i organizovano u okviru institucija, doduše uz evidentno zaostajanje ne samo u odnosu na razvijene zemlje, već i republike bivše SFR Jugoslavije.

Studija ima šest djelova koji predstavljaju tematsku strukturu sadržaja, a sljedstveno ustanovljenoj koncepciji i metodološkom obrascu, povezani su u jednu zaokruženu cjelinu.

Svaki od ovih djelova ima zasebna uvodna razmatranja, a na kraju svakog od njih se nalazi posebno zaključno razmatranje.

Prvi dio posvećen je teorijskim razmatranjima nekih osnovnih i aktuelnih pitanja nauke i podijeljen je u dva poglavlja. Prvo poglavlje donosi osvrt na teme koje danas dominiraju u savremenom svijetu nauke i tehnologije. U njemu se obrađuje uloga nauke i obrazovanja uopšte i njen odnos prema najvažnijim pitanjima sadašnjice kod nas i u svijetu, kao što su tranzicija i globalizacija.

Drugo poglavlje posvećeno je klimatskim promjenama i fenomenu globalnog zagrijavanja kao temi koja dominira modernim društvom, gdje je posebno mjesto dato Crnoj Gori i njenim nastojanjima da promoviše koncept ekološke države i u potpunosti primijeni sporazume iz Kjota i Kopenhagena.

Drugi dio ove studije, pod naslovom *Istorijska vertikalna razvoja naučno-istraživačkog rada u Crnoj Gori od najranijih dana do sredine 20. vijeka*, pruža pregled razvoja nauke u Crnoj Gori i takođe je podijeljen u dva poglavlja.

Prvo poglavlje posvećeno je saznanjima iz najranijeg perioda i naučno-istraživačkom radu do 1918. godine. U njemu se opisuje više tema, poput one o sticanju znanja i putevima kojima se širila kultura i obrazovanje u Crnoj Gori, nekim od prvih ljudi koji su ponijeli titulu doktora nauka kod nas, o počecima naučnih istraživanja i prvim bibliografijama, doprinosu koji su brojni stranci dali crnogorskoj nauci, istraživanjima ekonomskih kretanja, itd. Druga glava obrađuje period između dva svjetska rata i u njoj je izložen naučno-istraživački rad po oblastima (prirodne nauke, društvene i humanističke nauke, posebno istraživanja ekonomskih prilika), zatim organizacija naučnog rada, doprinos i značaj određenih časopisa, listova i publicističkih radova, zahtjevi intelektualaca za osnivanje naučne institucije, itd.

Treći dio ovog rada, koji nosi naslov *Razvoj nauke u socijalističkom sistemu, prvoj deceniji tranzicijskog procesa i kasnije*, upoznaje nas sa posebno važnim periodom u razvoju naučne misli u Crnoj Gori, jer tada dolazi do stvaranja prvih naučnih institucija. Ovaj dio ima četiri poglavlja. Prvo od njih obrađuje sistemsku rješenja u okviru kojih su definisani: naučna politika, koncepcija i strategija. Opisane su ukupne društvene prilike u Crnoj Gori i bivšoj Jugoslaviji, zatim zakonski i institucionalni okviri u kojima se razvijala nauka tog perioda, kao i politika naučnog razvoja. Drugo poglavlje posvećeno je stvaranju, razvoju i rezultatima naučno-istraživačkog potencijala. U njemu je prikazano stvaranje crnogorskog naučnog kadra i nastajanje strukture naučno-istraživačkih i visokoobrazovnih institucija. U trećem poglavlju prikazani su rezultati programskih zadataka i sadržaja naučnih i istraživačko-razvojnih istraživanja u ex-socijalističkom sistemu. Četvrta glava posvećena je komparativnoj analizi nivoa razvoja naučne djelatnosti Crne Gore u odnosu na bivšu Jugoslaviju i međunarodnim upoređenjima u sadašnjem vremenu.

Četvrti dio knjige prikazuje realizaciju *Programa naučnih istraživanja* u tranzicijskom periodu 1971-2011. U prvoj glavi ovog dijela dat je pregled naučnih istraživanja po naučnim oblastima i nosiocima za periode: 1991-2007. i 2007-2011. godine. U drugom imamo elaborat o interdisciplinarnim istraživanjima i pregled naučnih istraživanja po nosiocima i naučnim oblastima.

Sljedeći, peti dio ove studije posvećen je međunarodnoj saradnji naših naučnih institucija tokom naznačenog perioda. U prvom poglavlju ovog djela, autorka donosi institucionalni okvir te saradnje i analizira sporazume o saradnji, kako Vlade Crne Gore, tako i CANU i Univerziteta Crne Gore, sa naučnim institucijama i univerzitetima širom svijeta. U drugom poglavlju je predstavljena bilateralna saradnja sa zemljama regiona, naučna strategija i politika međunarodne saradnje, međunarodna saradnja u istraživanja koja su u toku, kao i saradnja pod okriljem *Strateškog okvira za međunarodnu saradnju i tehnologiju*.

Na kraju, šesti dio ovog djela donosi pregled projekata koji su finansirani od strane državnih organa za nauku i od strane CANU i svi su podijeljeni po oblastima i po nosiocima projekta.

Osim toga, autorka je dala i cjelovita zaključna razmatranja, a knjiga sadrži i rezimee na našem i stranim jezicima, zatim priloge (dokumenta o osnivanju prve naučne i visokoškolske ustanove, CANU i Univerziteta, pregled naučne dijaspore iz baze podataka „Prosvjetnog rada“...), literaturu, popis skraćenica, sadržaj tabelarnih pregleda, registar ličnih imena i predmetni registar.

Istraživanja u ovoj studiji zasnovana su na obimnoj literaturi, izvorima i građi koja predstavlja respektabilnu dokumentarnu osnovu.

Značaj i obim teme kao i istraživački postupak koji je sproveden i predstavljen u ovoj knjizi, iziskivao je interdisciplinarno angažovanje koje bi predstavljalo izazov i za naučni tim sastavljen od eksperata iz više naučnih oblasti.

Stoga činjenica da je ova knjiga proizvod istraživanja jedne osobe, akademika dr Milice Kostić, zaslužuje poštovanje, prvenstveno zbog hvale vrijednog truda i dugoročnog rada, koji su rezultirali jedinstvenom studijom o nauci i njenom razvoju u Crnoj Gori. Uvjereni smo da će ova publikacija biti nezaobilazno štivo kako za naučne radnike, tako i ostale korisnike koji se bave istraživanjima, naučne i visokoobrazovne institucije i organe državne uprave.

Srđan Pejović

CRNA GORA U PRVOM BALKANSKOM RATU 1912/1913

Izložba dokumenata

Povodom obilježavanja stogodišnjice učešća Crne Gore u Prvom balkanskom ratu 1912/1913. godine, Državni arhiv Crne Gore priredio je izložbu dokumenata, koja je održana u Podgorici u izložbenom prostoru Kuslevove kuće. Izložbu je svečano otvorio akademik Đorđije Borožan 12. oktobra 2012. godine.

Kako bi što bolje obilježili ovaj značajan događaj iz crnogorske istorije, autor se potrudio da izborom dokumenata i fotografija iz arhivskih fondova u Crnoj Gori na ilustrativan i naučno-popularan način prezentuje događaje vezane za Prvi balkanski rat. Izabrana dokumenta predstavljena su na 38 panoa, koji svojim grafičkim rješenjima i posebnom koncepcijom prate vremenski slijed ratnih događaja. Ipak, autor izložbe je nastojao da posjetiocima iznese ne samo činjenice vezane za ratne operacije crnogorske vojske, nego i da se dodirne nekih drugih aspekata ovog rata, koji su kod nas u stručnoj i laičkoj javnosti bili zanemarivani ili nepoznati. Zato su od preko 240 izloženih dokumenata i fotografija, koji sačinjavaju izložbu, brojni oni koji predstavljaju diplomatske i humanitarne aktivnosti, te dragocjenu i obimnu pomoć koju je crnogorski narod dobio preko organizacije Crvenog krsta, a koja je omogućila da se lakše prebrode teške posljedice ratnih zbivanja. Izložbu prati i veoma interesantan katalog koji sadrži brojne informacije vezane za ovu važnu epopeju iz crnogorske istorije

Značaj koji u crnogorskoj istoriji zauzima Prvi balkanski rat obavezivaao je da se obilježavanju njegove stogodišnjice pristupi sa ozbiljnošću,

kako bi se posjetiocima prezentovao izbor rijetkih dokumenata i fotografija, te na taj način dokumentovao i ilustrovao crnogorsko učestvovanje u ovom ratu. Izložba prati ratne operacije sva tri odreda crnogorske vojske: Istočnog, Zetskog i Primorskog i one su predstavljene preko originalnih izvještaja njihovih komandanata i prepiske sa kraljem Nikolom, izvještaja ostalih oficira i mapa koje ilustruju pravce napada crnogorske vojske. Sve ovo prate i mnoge fotografije vojske i crnogorskog oficirskog kora. Pored toga, izložena su i dokumenta koja pokazuju nove aspekte borbe, poput pisama podrške crnogorskoj vojsci od strane albanskih narodnih prvaka, dolasku dobrovoljaca iz svih krajeva svijeta ili fotografije koje ilustruju stanje na oslobođenim teritorijama. Poseban značaj, koji sigurno podiže kvalitet ove izložbe, zauzimaju dokumenta koja svjedoče o velikoj podršci koja je upućena kralju Nikoli i crnogorskom narodu iz puno zemalja, kako Evrope tako i svijeta. Svi oni su pozdravili napore Crne Gore, veličajući njen pravedni cilj u ovom ratu.

Još jedan aspekt koji se u našoj javnosti dosta zanemaruje, a na koji se ovom izložbom pokušala usmjeriti pažnja, je odnos crnogorske vojske i vlasti Kraljevine prema novooslobođenim teritorijama, a posebno prema muslimanskom stanovništvu koje je ostalo u tim oblastima. Ovi događaji predstavljeni su na izložbi telegramima vojnih komandanata i izvještajima oblasnih upravitelja. Specijalan kuriozitet i dodatni kvalitet izložbe predstavlja dokument crnogorskog mitropolita Mitrofana bana igumanu manastira Dečana, sa instrukcijama i zabrani nasilnog pokrštavanja muslimanskog stanovništva.

Veliki dio izložbe obrađuje glavni događaj ovog rata, a to su operacije crnogorske vojske sa ciljem zauzimanje grada Skadra. Preko brojnih dokumenata možemo pratiti gotovo iz dana u dan napredovanja naše vojske i odluke njenih komandanata vezane za osvajanje Skadra. U okviru toga prikazani su kontakti i koordinacija zajedničkih operacija sa Primorskim korom srpske vojske i neke operacije turske vojske, a posebno turskog ratnog broda „Hamidije“.

Posebna pažnja posvećena je i ostalim aspektima ovog značajnog događaja, kao što su izvještaji o finansijskoj pomoći koju je primila Crna

Gora u toku rata. Tu je izvještaj crnogorskog Ministarstva finansija o uplati 750.000 franaka od strane Kraljevine Bugarske, ali i brojni izvještaji o uplaćenju pomoći od strane mnogih stranih organizacija i grupa građana, koji su svoje novčane priloge slali iz skoro svih zemalja Evrope. Pored toga izložba donosi mnoga dokumenta o ponudama i nabavci ratnog materijala i opreme, koju je dobijala Crna Gora za naoružanje svoje vojske. Tako možemo vidjeti da se u toku rata Crnoj Gori nudi kako municija i artiljerijsko naoružanje, tako i kamioni, lokomotive i tada najnoviji modeli aviona.

Izložba prikazuje i diplomatsku aktivnost Crne Gore u toku rata i pokušava da oslika opšte političko-diplomatske tokove i stavove pojedinih evropskih sila po pitanju oslobodilačkog rata balkanskih zemalja i prava za tursko nasljeđe u Evropi. Izložena dokumenta i fotografije ujedno daju i pozicije Crne Gore u okviru balkanskog saveza i njen tadašnji međunarodni položaj kao i položaj njenih pristalica, ali i protivnika među evropskim silama. Prikazani su takođe i pregovori o sklapanju primirja sa Turskom, za koje je Crna Gora zajedno sa Srbijom opunomoćila Bugarsku, kao i izvještaji i fotografije sa Londonske konferencije o miru u decembru 1912. godine.

Velika želja autora ove izložbe bila je da predstavi jedan novi aspekt ovog rata, koji je kod nas bio manje poznat. Radi se o ogromnoj humanitarnoj pomoći koju je Crna Gora primila u toku Prvog balkanskog rata i brojnim ljekarskim timovima koji su pristigli u našu zemlju od samih početaka vojnih operacija. Značaj prikazivanja upravo ovih činjenica je u tome da se izrazi velika zahvalnost koju Crna Gora duguje ovim ljudima, koji su uložili ogroman lični i profesionalni napor, kako bi što je moguće više ublažili ratna stradanja crnogorskog naroda. Tako su prikazani izvještaji o radu crnogorskog Crvenog krsta na čelu sa mitropolitom Mitrofanom banom, kako u zemlji tako i u inostranstvu. Takođe je iz izvještaja vidljivo da su se građani u brojnim zemljama svijeta organizovali u udruženja, s ciljem nabavke i upućivanja medicinskog i drugog materijala u Crnu Goru. Interesantan je i ilustrativan dokument u kome se Crnoj Gori nudi lijek „Vegatol Furnije“ kojeg koriste i savezničke armije. Pomoć koju je primila

Crna Gora u tom periodu bila je obimna i za nas dragocjena, pa se autor trudio da to posebno i naglasi. Iz tog razloga izložena su i dokumenta o pomoći iz različitih krajeva svijeta, od kojih su zanimljiva ona upućena iz Dominikanske Republike, sirijskih stanovnika Džeksonvila, Floride, Holandije, Italije, Francuske, Britanije, Češke, Rusije, a isto tako i mnogih pojedinaca ili grupa građana poput gospođe Adam iz Francuske, humanitarnih udruženja iz Velike Britanije i Rusije.

Predstavljanjem brojnih dokumenata i fotografija nastojao se ilustrovati jedan važan događaj iz crnogorske istorije u svim njegovim aspektima i tako još više upoznati javnost, kako stručnu tako i laičku, sa problematikom koju nosi njegovo izučavanje. Cilj koji je autor postavio pred sobom u toku izrade ove izložbe zaista je u potpunosti ispunjen, jer izložba prezentira na jedan ubjedljiv, sažet i pristupačan način činjenice vezane za ovaj događaj kroz mnogobrojna originalna dokumenta i upečatljivo razvrstane odabrane fotografije. Takođe, ovako koncipirana izložba otvara nove poglede na Prvi balkanski rat i utire puteve za njegova buduća proučavanja.

S obzirom da je posao vezan za ovu značajnu temu sam po sebi bio veoma delikatan, smatram da je autor izložbe Srđan Pejović zajedno sa saradnicima Anom Pejović, Žanom Tasan i Milenom Popović, sasvim odgovorio postavljenim zadacima, da što potpunije dokumentuje i ilustruje događaje, koji obilježavaju ovu značajnu epopeju iz crnogorske istorije.

Milka Mašanović

XVII ARHIVSKI KONGRES,

Brisbane, Australia od 20-24 avgusta 2012. god.

Svjetski arhivski kongres, pod nazivom *Klima promjena*, planiran je kao stimulativan, informativan i konstruktivan događaj. U fokusu ovog sastanka je razmjena znanja i iskustava i jačanje globalnog partnerstva koje treba da napreduje i daje konkretne rezultate godinama nakon njegovog održavanja. Ovo je prvi put da se Kongres, koji se inače organizuje svake 4 godine, održi u Australiji. Domaćin XVII-og ICA Kongresa je bio Nacionalni arhiv Australije, a održan je u periodu od 20-24 avgusta u Brisbane u Centru za Konvencije i izložbe (Convention and Exhibition centre.)

ICA (Medjunarodni arhivski savjet) je posvećen efikasnom upravljanju dokumentima, njihovom čuvanju, zaštiti i korišćenju arhivske baštine kroz predstavljanje zapisa i arhivskih stručnjaka iz svijeta. Pred delegate - arhiviste, postavlja se pitanje kako gledati na razvoj novih tehnologija kao što su društvene mreže, *facebook*, *blog* i *twitter*, kako i da li ih koristiti, a ujedno ne ugroziti struku. Ove sve razvijenije „pametne alatke“ predstavljaju izazov za modernog arhivistu, dok u isto vrijeme u cijelom svijetu građani vrše pritisak na institucije i zahtijevaju veću odgovornost vlasti i slobodniji pristup informacijama.

Ovim i drugim pitanjima su se bavili brojni profesionalci, među kojima i vodeći arhivista iz SAD, David Ferreiro, koji je predstavio svoj rad *Arhivi u svijetu društvenih mreža*. Posebnu pažnju medija zavrijednila je bivša direktorica britanske tajne službe M15, Dame Stella Rimington, koja je govorila na temu „*Tajnost i odgovornost : Arhiv u svijetu Wikileaks*“.

Dok je sudija španskog Suda za prekršaje i advokat za ljudska prava Baltasar Garson Real istraživao temu „*Istina, pravda, reparacija*“.

Ovogodišnji kongres pod nazivom „*Klima promjena*“ sagledan je također i kroz podteme održivosti, povjerenja i identiteta.

Održivost: arhivi prepoznaju i priznaju izazove u novom ambijentu upravljanja informacijama i nastoje da saradjuju na izradi strategije, kojom se obezbjeđuje pristup, očuvanje, bezbjednost i dugotrajnost dokumenata i informacija koje ovi sadrže.

Povjerenje: podržavanje dobrog upravljanja i odgovornosti vlasti, zastupanje etičkih principa i stručnog djelovanja, razvijanje standarda koji će biti međunarodno prihvaćeni.

Identitet: Arhivi pomažu društvenoj zajednici da se poveže sa svojim nasljedjem, otkrije svoju istoriju, pojedinačne i porodične priče, zaštite svoja prava, jačaju značaj, vrijednosti i uticaj arhivista i informacionih menadžera.

Radni program Kongresa se odvijao paralelno u sedam prostorija. Veliki amfiteatar je nudio najviše mjesta i bio najviše posjećen, jer je u njemu bilo obezbjeđeno prevodjenje na engleski, francuski, kineski (mandarinski), ruski, španski. U njemu su vodjene ključne diskusije i održano zasijedanje Generalne skupštine.

Na temu **digitalizacije**, koja je prepoznata kao imperativ koji nameće savremeno doba, svoja iskustva su iznijeli: Kerry Moir (Australia) u radu *Digitalni imperativ: Jurenje za digitalizacijom i pokušaj hvatanja koraka ispred digitalne revolucije*; Vlatka Lemić, (Hrvatska), *Izgradnja integralne arhivske mreže u Hrvatskoj: povezivanje administracije, arhiva i javnosti u praksi*; Kuldar Aas (Australia), *Prema neprimjetnoj integraciji digitalnih arhiva sa izvornim sistemima*; Mateuš Košir (Slovenija), *Senzitivni arhivi*; Zoe D'Arcy (Australia), *Moje on-line istraživanje započeto sa Google-om i završeno sa Wikipedi.jom... gdje se tu uklapa arhiv?*; Goran Samuelsson (Švedska), *Virtuelni eksperimenti u arhivskomoj edukaciji. Konsultovanje digitalne laboratorije za digitalno učenje*; Damien Hassan (Australia), *Priča o dva grada: Zajednički rad na izradi softwer alata za ocjenjivanje gradje*; Aleksy Rikov (Rusija), *Nevladini arhivi u Rusiji : Izmedju prošlosti i budućnosti ...*

Druga značajna tema **arhivska legislativa** je takodje obuhvaćena diskusijama, jer je podložna promjenama koje iziskuje digitalno okruženje. Na tu temu svoja iskustva su iznijeli izmedju ostalih dr Luciana Duranti, *Profesionalna održivost; ICA kao resurs za edukaciju*; Simon Cue (SAD), *Arhivsko zakonodavstvo za zadobijanje povjerenja u sve širem umreženom digitalnom okruženju*; Judith Elis.(Njemačka), *Okvir međunarodnih standarda za upravljanje arhivom koliko god to zahtijevale organizacione, socijalne i kulturne potrebe*; Karen Anderson (Švedska), Wladislaw Stepniak (Poljska), *Mogu li arhivi i arhivisti doprinijeti da se stvori održivi osjećaj lokalnog, regionalnog i nacionalnog identiteta?*

On-line istraživanja, počev od Google-a, konsultovanje web stranica i Wikipedie, virtuelni eksperimenti, kako arhivirati socijalne mreže; kakva je uloga i mjesto arhiva u svemu tome? Sve su ovo pitanja kojima se danas bave arhivisti, a koja su bila naglašena i u pomenutim diskusijama.

Organizovane su brojne radionice, kojima su rukovali iskusni stručnjaci. Na njima su prezentirana različita iskustva iz arhivske prakse na teme : **Čuvanje arhiva; Tehnika konzervacije na japanskom papiru; Čuvanje zvučnih zapisa koristeći digitalna prenošenja na nove formate; Pristup, sredjivanje i opisi; Primjena ATOM projekta (softwer arhivskog opisa usaglašen sa ICA standardima); Oporavak arhiva poslije prirodnih katastrofa** (primjer Japana); **Prevenција za slučaj prirodnih katastrofa** – (posebno namijenjeno arhivskim institucijama). Izdajamo kao interesantne radionice:

- Barbara Reed - **Vodjenje arhiva: pristupi sredjivanju i opis**

Ova radionica je kurs srednjeg nivoa, a namijenjena je profesionalnim arhivistima. Cilj radionice je preispitivanje arhivskih procesa u novom digitalnom okruženju:

- istraživanje osnova i svrhe naučnoistraživačkih sredstava, kako bi se odredila što je trajnije i koja je metodologija čuvanja papira koja više nije potrebna u digitalnom svijetu;

- identifikacija održivosti tradicionalnog procesa održavanja i izbor opcija za digitalni svijet;

- istraživanje arhivskih standarda opisa i viših integrisanih standarda metapodataka kancelarijskog poslovanja;

- Istraživanje pitanja kao što su identifikacija trenutnog razumijevanja digitalnih zapisa:

- Što je arhivski sistem u digitalnom okruženju ?
- Što je serija u digitalnom okruženju ?
- Što je stavka u digitalnom okruženju?
- Što je naučno informativno sredstvo...itd.

Izgleda da ono može da bude budućnost:

- Semantički web omogućava arhivske sisteme
- Rasporedjeno čuvanje kao realna perspektiva i kako bi se naši sistemi uklopili.

Istražuje viziju mrežom povezanih arhivskih izvora.

Kim Eberhard & Colin Mek Even : **UDA Univerzalna deklaracija arhiva**

Učesnici ove radionice su prvo preispitali tekst deklaracije, istražujući njenu svrhu kao izjavu o važnosti i značaju arhiva za javnost, vezu između arhiva i dobrog upravljanja, osnovnih ljudskih prava i prava zajednica, kulturnih identiteta, istorije i nasljeđa, kao i izjavu o ulozi arhivista - obučениh profesionalaca koji podržavaju pristup i vode brigu o arhivskoj gradji.

Učesnicima je predstavljen način na koji će identifikovati strategije koje će im omogućiti da promovišu deklaraciju na nacionalnom, institucionalnom i lokalnom nivou zajednice (vidi prilog).¹

Džon Petersen & Kirsten Thorpe : **Angažovanje zajednice**

Ova radionica se bavila načinom kako arhiv može da uključi širu zajednicu, a posebno udaljene korisnike u pružanju podrške i učešću u

¹ UDA – Univerzalna deklaracija arhiva usvojena na generalnoj skupštini ICA u Oslu, septembra 2010. Potvrđena na 36-oj Generalnoj Skupštini UNESCO-a u Parizu, novembra 2011.

arhivskom nastojanju da svoju struku stavi na raspolaganje društvu; da koristi strategije i sredstva kojima bi se otvorio dijalog sa korisnicima arhiva i izmedju samih korisnika.

U petak, 24. avgusta 2012. godine, održana je godišnja **Generalna Skupština** prema dnevnom redu na kojoj je uvodno kratko izlaganje imao predsjednik Martin Berendze. Nakon utvrđivanja kvoruma, usvojen je dnevni red zasijedanja.

Izveštaji za 2011- 2012

Usvojen je Zapisnik sa predhodne godišnje Generalne Skupštine ICA u Toledu 2011. Izveštaj o radu za prethodnu godinu podnijeli su predsjednik Martin Berendze i potpredsjednik programske komisije Lew Bellardo, generalni sekretar ICA David Leitch, potpredsjednici Sekcija i ogranaka ICA. Usvojen je izveštaj revizora i predstavljeni novoizabrani funkcioneri na dvije godine:

Henry Zuber (Franc) za potpredsjednika Programske komisije,
Dedier Bondue (Franc) – potpredsjednik za Marketing i promovisanje,
Dianne Macaskill (Novi Zeland) – Revizorska komisija – na 4 godine.

Finansije i članstvo

Podniet je Završni račun za 2011 i finansijski izveštaj za prvo polugodište 2012. godine. Dat je nacrt bužeta za 2013. godinu i predložena je nova skala obračuna članarine za 2013. godinu.

Statut

Najviše vremena je posvećeno izmjenama Statuta ICA. George Mackenzie (Džordž Mekenzi) iz Škotske je objasnio da su promjene osmišljene da učine organizaciju jačom, pouzdanijom i odgovornijom. Predloženo je više amandmana na statut (tačnije 14 amandmana) kojima se briše CITRA i zamjenjuje sa Godišnjom Konferencijom. Ustanovljen je Forum nacionalnih arhivista (na nivou države), kao element konferencija i kongresa. Najviše amandmana se tiču novih članova, koji mogu biti kako

institucije tako i pojedinci. Usvojeni su novi principi pristupa arhivskim fondovima.²

Nije određeno mjesto ni datum konferencije sljedeće 2013. godine. Planirana Godišnja konferencija 2014. godine je u Gironu (Španija). Kongres u septembru 2016. godine biće održan u Seulu (Koreja).

Kongres je završen 24.08.2012. godine, iscrpljivanjem dnevnog reda Generalne skupštine ICA-e.

Žana Tassan

² PPA – Principi pristupa arhivu.

In memoriam

**ANTON KOČOVIĆ – FILIPAJ
(1950 - 2012)**

Naš kolega ANTON Djerdje KOČOVIĆ - Filipaj napustio je ovaj svijet 30. maja 2012. godine. Otišao je iznenada čovjek velikih intelektualnih sposobnosti, predodređen za posao arhiviste, kojim se predano bavio od dolaska u Državni arhiv Crne Gore, AO Ulcinj, od 01. jula 1999. godine do dana smrti.

Anton je rođen 13. avgusta 1950. godine, u selu Donja Klezna, kraj Ulcinja. Bio je oženjen i otac troje djece.

Osnovnu školu je završio u Vladimiru, a srednju Učiteljsku školu u Prištini. Studije prava je započeo na Pravnom fakultetu u Prištini, nastavio na Pravnom fakultetu u Beogradu, gdje je diplomirao 1974. godine.

Bio je student koji je obećavao, najbolji u generaciji. Svoju univerzitetsku karijeru u velikom gradu zamijenio je mirnim porodičnim životom u Ulcinju.

Kao dipl. pravnik, svoj radni vijek je započeo 1974. godine u Skupštini opštine Ulcinj – u kabinetu predsjednika opštine.

U periodu od 1979 - 1980. godine je kratko bio sekretar Pošte u Ulcinju, odakle je došao na mjesto sekretara tadašnjeg velikog poljoprivrednog preduzeća „Agroulcinj“. U njemu je radio do uvođenja stečaja, 26. septembra 1996. godine. Od strane stečajnih upravnika u „Agroulcinju“ je bio angažovan do 1998. godine, do odlaska u Ministarstvo za nacionalne manjine u Podgorici.

U Ministarstvu za nacionalne manjine u Podgorici je učestvovao u formiranju pravne službe i radio kao njen rukovodilac sve do dolaska u Državni arhiv Crne Gore – AO Ulcinj, 01. jula 1999. godine, gdje je kao vrsni pravnik, uz položeni arhivistički ispit i radni angažman, postao i vrsni arhivista.

Anton je bio čovjek knjige, intelektualac pun znanja, koje je nesebično pružao svima.

Veliki uticaj na Antona imao je od najranijeg djetinjstva, njegov stric, poznati albanski intelektualac don Simon Filipaj, katolički sveštenik i prelat rimski, prvi prevodilac Biblije sa latinskog na albanski jezik.

Anton je bio pun ideja koje je djelio sa nama, kolegama iz AO Ulcinj.

Neke smo uspjeli zajedno da realizujemo. Naročito smo ponosni na doprinos koji je dao realizaciji naših tematskih izložbi:

1. „Ulcinj kroz arhivska dokumenta“ – 2003. godine.

2. „Stari zanati u Ulcinju kroz arhivska dokumenta AO Ulcinj“ – 2011. godine.

3. „Pečati, štambilji, logotipi i simboli kroz arhivska dokumenta AO Ucinj 1921-1961. g.“ - 2012. godine.

U arhivu je provodio kako je sam govorio „najbolji i najproduktivniji dio dana“. Volio je arhiv, volio je Državni arhiv Crne Gore i dao je svoj puni doprinos ne samo kao arhivista, već i kao prevodilac na planu međunarodne saradnje između Direkcije Državnog arhiva Crne Gore i Direkcije arhiva

Republike Albanije, od početka međunarodne saradnje, tj. od 2000. godine do svoje smrti.

Naročito je bio ponosan na realizaciju projekta „Marubi“, kao prvog projekta ove međunarodne saradnje.

Iako mu je maternji jezik bio albanski i činjenica da je srpskohrvatski jezik počeo učiti tek sa 15 godina, nimalo nije umanjilo njegovo pravilno književno izražavanje i pisanje.

Iza njega je ostalo mnoštvo rukopisa, mnoštvo prevoda sa srpsko-hrvatskog i crnogorskog jezika na albanski jezik i obrnuto, mnoštvo knjiženih djela: romana, pripovjedaka i pjesama, koje je u slobodno vrijeme pisao, a koje nije stigao sa objavi.

Bio je hroničar našeg vremena, zapisivao je „sve“, pratio je sve dnevne događaje i vodio je Dnevnik punih 30 god.

Anton je poticao iz jedne čestite seljačke porodice, od oca Djerdje, prirodno bistrog zemljoradnika, čiji su se potomci iskazali kao visoki intelektualci.

Pored Antona, i njegov mlađji brat Gac, u 52-oj godini života, je ove godine diplomirao na Univerzitetu Kolumbija u Americi, klasičnu filologiju, latinski i grčki jezik.

I Antonova djeca su pošla njegovim stopama. Najstariji sin Djerdja je profesor na Fakultetu dramskih umjetnosti u Prištini, kćerka Blandina je dipl. farmaceut, živi i radi u Americi, a najmlađji sin Simon je svešteno lice, završio je Teološki fakultet u Albaniji, zaredio se i radi pri Barskoj biskupiji.

Moto Antonovog života je bio: „Bogatstvo je u nama samima, a ne u našim džepovima“.

Zauvijek ćemo ga pamtiti, kao dobrog čovjeka i iskrenog prijatelja.

Ljiljana Bulatović
Sam. savjetnik AO Ulcinj

In memoriam

**DANICA BRACANOVIĆ
(1925-2012)**

Nedavno se na Cetinju upokojila Danica Bracanović rođ. Delja, biv. službenica Državnog arhiva na Cetinju, u 88-oj godini života.

Rođena je 12. jula 1924. godine u Donjem kraju na Cetinju, u domu Labuda Delje i Gospave, rođ. Ćeranić. Osnovnu školu svršila je na Cetinju. Na Cetinju je svršila i petorazrednu žensku zanatsku školu 1940. godine. U ljeto 1945. godine pohađala je dvomjesečni daktilografski kurs, koji je organizovalo Odjeljenje za izgradnju narodne vlasti na Cetinju. Daktilografski ispit položila je 21. 09. 1945. Rješenjem generalnog sekretara Vlade NR Crne Gore Blaža Borovinića od 28. februara 1947. postavljena je za dnevničara u Odjeljenju za štampu pri Predsjedništvu Vlade. Rješenjem

Izvršnog odbora Sreskog narodnog odbora na Cetinju od 28. februara 1948. postavljena je za daktilografa III klase pri istom organu lokalne samouprave. Novim rješenjem od 8. jula 1949. raspoređena je na radno mjesto daktilografa III klase pri izdavačkom preduzeću „Narodna knjiga“ na Cetinju. U jesen 1951. položila je stručni ispit za zvanje daktilografa II klase pred Ispitnom komisijom za polaganje stručnog ispita u administrativnoj struci pri Gradskom narodnom odboru na Cetinju. U administraciji „Narodne knjige“ ostaje do svršetka 1960. Rješenjem od 6. januara 1961. postavljena je za daktilografa Izdavačko-štamarskog preduzeća „Obod“ na Cetinju. Na osnovu raspisanog konkursa, odlukom od 30. aprila 1964., primljena je u Arhiv SR Crne Gore na Cetinju i raspoređena na radno mjesto službenika arhiva sa zvanjem daktilografa. Na istom radnom mjestu, u zvanju daktilografa i administratora, ostaje narednih 18 godina, predano i savjesno obavljajući povjerene joj radne zadatke. Nakon 35 godina kancelarijske službe, u penziju odlazi 1982. godine. Upokojila se 9. decembra 2012. na Cetinju.

Ostaće nam u sjećanju kao lik tihog i nenametljivog duha, kao savjestan službenik i kao uzorna majka i supruga. Svi koji su je poznavali imali su za nju samo riječi hvale. Njen plemenit karakter bio je nalik upravo onim neprimjetnim skromnim i povučenim dušama, kojima je eminentni cetinjski poeta Leso Ivanović posvetio svoje nesumnjivo najljepše pjesničko ostvarenje „Ljudi sjenke“.

Neka joj je vječan spomen!

Predrag Vukić

UPUTSTVO SARADNICIMA

Arhivski zapisi objavljuju radove iz oblasti arhivske teorije i prakse, istorije i pomoćnih istorijskih nauka, istorije institucija, informatičkih nauka, prikaze i ocjene stručnih publikacija i časopisa, izvještaje sa stručnih skupova, itd. Radovi koji se objavljuju podliježu stručnoj ocjeni, izuzev prikaza i recenzija, izvještaja sa stručnih skupova i izvještaja o radu Arhiva, bibliografija i dr.

Radovi po pravilu ne treba da prelaze obim od 16 kartica i 5 ilustracija. Recenzije, prikazi i drugi prilozi ne mogu prelaziti 4 do 8 kartica teksta. Radovi koji su prihvaćeni za objavljivanje u časopisu, kao i objavljeni radovi ne mogu se objaviti na drugom mjestu bez saglasnosti *Uredništva*.

Autor je isključivo odgovoran za objavljivanje teksta ili ilustracija iz neobjavljenih materijala iz autorski zaštićenog rada (copyright).

Poželjna struktura rada je sljedeća: ime i prezime, adresa autora ili ustanove u kojoj je zapošljen, naslov rada, sažetak na jeziku članka (oko 300 znaka) koji se donosi između naslova i teksta članka, tekst samog rada, a na kraju članka nešto opširniji sažetak (zaključak, rezime) na engleskom jeziku (najviše 1500 znakova) sa naslovom članka.

Sve vrste radova moraju biti napisani na računaru u nekoj od verzija MS WORD program (MS WORD 6.0 i novijim) i snimljeni na formatu MS WORD dokumenta. Poželjna je upotreba fonta Times New Roman, stila normal, veličine slova 12 tačaka, (jednostruki prored - single) bilješke se pišu upotrebom funkcije footnote, veličine slova 10 tačaka i donose se ispod teksta.

Naslov teksta piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold) a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic). Fotografije i druge ilustracije moraju biti jasne i oštre u cmo bijeloj tehnici.

Svi prilozi dostavljaju se na disketi, CD-u ili elektronskom poštom. Jedan primjerak priloga mora biti dostavljen na papiru formata A-4.

Časopis izlazi dva puta godišnje. Rukopisi se ne vraćaju. Honorar za objavljene radove isplaćuje se prema Pravilniku Državnog arhiva.

Adresa Redakcije je : Novice Cerovica broj 2. 81250 Cetinje,

E-mail: pejovic.dacg@t-com.me, Telefon/ fax: 041/230-226.

Uredništvo

АРХИВСКИ ЗАПИСИ
1/2012.

Коректор
Драгица Ломпар

Компјутерска припрема
ДауС - Цетиње

Тираж
300

Штампа
ЦИЦЕРО - Цетиње

CIP - Каталогизација у публикацији

Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

930.25(497.16)(05)

Архивски записи: часопис за архивску теорију и праксу = Archival theory and practice review / главни уредник Срђан Пејовић, одговорни уредник Стеван Радуновић. - Год. 1. бр. 1 (1994) - . - Цетиње (Новице Церовића 2) : Државни архив Црне Горе, 1994 (Цетиње: CICERO). - 24 цм.

Годишње.

ISSN 0353-7404 = Архивски записи (Цетиње)

COBISS.CG-ID 08216592